بسم الله الرحمن الرحيم

تەوحید و ئەرکی ئیستیخلاف

(بریکاری خوای گەورە لەسەر زەمین)

تەوحید و ئەرکی

ئیستیخلاف

(بریکاری خوای گەورە لەسەر زەمین)

نووسینی:
دکتۆر محمد عەلی حەسەنەین
وەرگێڕانی:
مامۆستا کرێکار

بۆ پۆلی:
دووەمی ئامادەیی ئامەدی ئیسلامی

تەوحیدو
ئەرکی ئیستیخلاف

نوســــــــــینی: د. علي محمد حسنين
وەرگێڕانـــــــــی: مامۆستا کرێکار
بـــــۆ پـــــۆلی: دووەمی ئامادەیی ئامەد
ســـــــــــاڵی: ٢٠١٨ز-١٤٣٩ه
قەبـــــــــــارە: ٢٤*١٧

لە بڵاوکراوەکانی ماڵپەری زادی ڕێمان
زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی زادی

پێشکەشە:

پێشکەشە بەو موسوڵمانە خواویستانەی هیمەتبەرزانە

بە ئەرکی ئیستیخلافەکە هەڵدەستن

کرێکار

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أعْمَالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلِ فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الله وَأَشهَدُ أنَّ محمداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا * يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

أمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الحَدِيثِ كِتابُ اللهِ، وَخَيرَ الهَدِي هَدْيُ محمد صَلَى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَمَ

وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

پێشەکی

بِسْــمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيــمِ

الْحمد لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ الصَّلاةُ وَ السَّلامُ عَلَى رَسُولِه الاَمِيْنِ، محمد وَ عَلَى آلِهِ وَ صَحبِه أَجْمَعِين.

کتێبی (رقابة الأمة حلى الحكام) کە لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بەنرخی عەلی موحەممەد حەسەنەینەو ساڵی ١٩٧٩ بڕوانامەی دکتۆرای لە زانکۆی ئەزهەری میسر لەسەر وەرگرتووە. دوای (فصل تمهيدي)یەکەی سێ (باب)ەو هەر بابێکی دوو (فصل)ە. کتێبەکە هەمووی لەسەر چاودێری ئوممەتە بۆ دەسەڵاتدارانی سیاسیی وڵات لە روانگەی ئیسلامەوە، پاشان بەراووردکراوە بە تیۆرییە رۆژئاواییەکان لە هەمان بواردا.. ساڵی ٢٠١٤ ماڵومنداڵی خۆم بۆیان هێنام بۆ زیندان، بینیم کتێبێکی زۆر نایابەو شایانی ئەوەیە _بۆ زێدە هۆشیاریی سیاسیی_ بە کوردی بیخەینە بەردەستی نەوەی نوێمان لە رابوونی کوردستان. بۆیە کەوتمە بەکوردیی کردنی.

دوای زیندان لە ساڵی ٢٠١٨دا لە کاتی پێداچوونەوەی وەرگێڕانەکەیدا بینیم بەشی دووەمی بەندی یەکەم، واتە (الفصل الثاني) لە (الباب الأول) باسێکی تێروتەسەل و کامڵی ئیستیخلاف (بریکاریی خوای گەورە لەسەر زەمین) دەکات لە روانگەی تەوحیدەوە. بۆیە لەگەڵ برایانی ئیدارەی زانکۆی دیراساتی ئیسلامی (زادی)دا بڕیارماندا بیکەینە یەکێک لە کتێبەکانی بەرنامەی خوێندنی پۆلی دووەمی ئامادەیی ئامەدی ئیسلامی تا بە شێوەیەکی مەنهەجیی بخوێندرێت و قوتابیانی لەسەر پەروەردە بکرێت..

پێداچوونەوەیەکی ووردم بۆ کردو توێژینەوەم لەسەر سەنەدی فەرموودەکانی کردو لە چەند شوێنێکدا، لە پەراوێزدا هەندێک روونکردنەوەم _کە پێویست بووبێت_ بۆ کردووە.. هیوادارم خوێندکاران بە تایبەتی و خوێنەران بە گشتی سوودی لێ بکەن و ببێتە مایەی

بیرخستنەوەی ئەهلی ئیمان لەم ئەرکە سەرەکییە، تا بە یارمەتی خوای گەورە بانگەوازی خواوویستیی شایستەتر هەڵگرن و بەلاغی دینەکە جوانتر بگەیێنن.

خوای گەورە بە لوتفی خۆی ئەم رەنجە کەمەش لە من و هاوکارانم قبووڵکات.. اللهم آمین.

وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليما

کرێکار/ ئۆسلۆ

شەووالی ١٤٣٩/ حوزەیرانی ٢٠١٨

گۆشەنیگایەک

لە دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامییەوە

ڕێڕەو:

هەموو مەدرەسەیەکی فەلسەفی و دیدو تێڕوانینی هەموو بیروباوەڕێک زەمینەی تایبەتی خۆی هەیە کە دەسەڵات و دەزگاکانی لەسەر دادەمەزرێنێت، کە لەراستیدا دروستتر ئەوەیە بڵێین: دەسەڵات و دەزگاکان پراکتیزەکردنی دیدو تێڕوانینە فەلسەفیەکەو بۆچوونە فیکرییە سیاسیەکەیە، کە بیرمەندان و مەڵکەوتووان بەدیدو ڕێیان زانیووەو ووزەو وەرەی خەڵکییان بۆ خستۆتەگەڕ.. شەریعەتی ئیسلامیش لەم ڕێسایە بەدەر نییە.. بێگومان دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامی جودایەو ڕوانگەو پێناسەی بۆ گەردوون و ژیان و مرۆڤ جوداترەو زۆر تایبەتترە... بەتەواویی سەربەخۆیەو لەهەموو دیدو ڕاو ڕێ و سیستمێک جیاوازترە. ئەمە شەرح و باسی ووردەکاریی دەوێت، کە ان شاءالله ئەوەی پەیوەندی بەم بابەتەی ئێمەوە هەبێت دەیهێنینەوەو شیکارانە دەیخەنە بەردەست.

زاراوەکان و بەکارهێنانیان:

سەرەتا با کەس بەتوندڕەومان وەسفنەکات کە دەڵێین: تا کۆتاسنوور پیلانێکی گومڕاکاریی خاوەن تین و فشارمان لەسەرە، کە دەخوازێت خەڵکی ناچاربکات جۆرەها زاراوە بەکاربهێنن، کە هیچ پەیوەندییەکیان لەدوورونزیک بە ئیسلامەوە نییە... دەخوازن زاراوەی نامۆو غەریبەو دوور بۆ دیدو تێڕوانین و ڕێساو سیستمی ئیسلامی بەکاربهێنین.. ئەمە نامومکینە... چونکە بۆ یەکتر ناشێن و لێکناوەشێنەوە... دیدو تیڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامی سیستمێکی کۆمەڵایەتی خۆیی هەیە، هەر تایبەت بە خۆیەتی و لە هەموو ڕەهەندو لایەنێکەوە لەو سیستمانە جیاوازە کە ڕۆژئاوا یان ڕۆژهەڵات دایانڕشتووە... بۆیە ناشێت بە نەخشەی دیدو پێناسەی ئەوانەوە لە دووی دیدو ڕاو بنەماو ڕێسای ئیسلام

بگەڕێین و پێناسەو هەڵسەنگاندن بۆ موفرەداتەکانی بکەین. ئەمە ناشێت و ناکرێت. چونکە کەس ناگەیێنێتە هیچ... دیدو تێڕوانین و بزاوت و هەڵوێست و دەستورو سیستمی ئیسلامی هەر دەبێت لە روانگە زاراوەو چەمکەکانی خۆیەوە بێت. روانینی دیدو راو دەستورو سیستمی ئیسلامی لە روانگەی فەلسەفەی رۆژئاواو رۆژهەڵاتەوە کەس ناگەیێنێتە رۆشنیی. بە پێچەوانەوە، لێکۆڵینەوەکە لە رێڕەوی خۆی لادەدات و دەیخاتە ناو ئاڵۆزیی و پشێویی و نامۆییەوە... دەبێ هەڵوێستی شەرع لە هەموو مەسەلەیەکدا لە روانگەی عەقیدەی ئیسلامییەوە تەماشابکرێت و بناسرێت، نەک بە پێناسەی غەیرەئیسلام بناسێنرێت.. ئەمە بۆ هەموو خاڵێکی گەورەو گچکە هەریەکە... هەموو ئەو باس و بابەتە فیکریی و سیاسیی و کۆمەڵایەتیانەی لەم سەردەمەدا خەڵکی پێیانەوە سەرقاڵن و هەر لە دیدی رۆژهەڵات و رۆژئاواوە دەیبنین، هەر وایەو دەبێ _بۆ حاڵیبوون لە دیدو هەڵوێستی ئیسلام لێیان_ بگەڕێینەوە سەر بنەماو رێساو زاراوەکانی ئیسلام خۆی[1].

ژیانبینی ئیسلامی چونکە خۆی هەموو پێکهاتەکانی کامڵن، گشتگیرن، ووردەکارن، بەرفراوان و قووڵن، رەسەنن، هەماهەنگیان لە نێواندا مەحکەمە. پەیوەندییان پێکەوە بۆ کامڵکردنی یەکتریی توندوتۆڵە. بۆیە نە پێویستیان بە دیدو تێڕوانین و پێناسەو زاراوەی غەریبە هەیە، نە بواریشی بۆ دەکەنەوە... با تەنها زاراوەیەکیش بێت.. نا. چونکە هەموو زاراوەیەک بارودۆخ و حاڵەتی داهێنان و مولابەساتی خۆیی هەیە، ماناو واتای تایبەت بە بارودۆخ و کەشی لەدایکبوونی هەیە، کە دەخزێنرێتە بوارێکی ئیسلامییەوە _چونکە غەریبەو نامۆیە_ جەستە ئیسلامییەکە قبووڵی ناکات و زاراوەکەش ناتوانێت _دوور لە

---

[1] بڕوانە: محمد ئەسەد کتێبی: منهاج الإسلام في الحکم. بە عەرەبیکردنی منصور محمد ماضي/ دار العلم للملایین_ بیروت چاپی یەکەم ١٩٥٧ ل:٥٢. سەید قوطب: خصائص التصور الإسلامي ومقوماته. دار الشروق بیروت والقاهرة ل ١١٧. (محمد ئەسەد رۆژنامەوان و بیرمەندێکی نەمسایی بوو، پێش موسوڵمانبوونی ناوی لیۆپۆڵد ڤایس بوو).

کەشو بارودۆخی خۆی- خۆی بگرێت و بچەسپێت.. ژیانبینی ئیسلامیش وایە... پڕە لە زاراوەو پێناسەی تایبەت بە خۆی کە لە دیدە عەقائیدییەکەی خۆیەوە هاتووەو بە زمانی خۆی و دارِشتن و داتاشین (اشتقاق)ی زمانەوانی خۆی دارِێژراوە،ماناو واتاو ئاماژەو مولابەساتی خۆیی هەیە، کە ناشێت نە ئەم ببرێتە ناو جەستەیەکی ترو نە زاراوەیەکی تری بهێنرێتەجێ... ئەم خاڵە دیاردەیەکی ووردەکارانەیەو هەستێکی ناسک و ساف دەخوازێت، تا پەی پێببات و مامەڵەی وەکو خۆی لەگەڵدا بکات و بەدەستەواژەی رەسەنی خۆی گوزارشتی لێبکات[١].

بنەماعەقەئیدیەکانی ئیسلام گونجاوترن لە رێسا فەلسەفییەکان:

لەو روانگە عەقائیدییەی سەرەوەوە دەبینین زاراوەی (بنەمای عەقائیدیی) زاراوەیەکە نزیکترە لەرۆحی شەریعەتی ئیسلام، وەک لەوەی بوترێت (بنەمای فەلسەفی)، چونکە فەلسەفە بۆ خۆی وشەیەکی یۆنانیە، نە واتای و نە مەدلولاتی و نە مێژووی لەگەڵ ئیسلام و سیستم و رێساکانی ئیسلامییدا ناسازیێت[٢].

---

[١] سەید قوطب: خصائص التصور الإسلامي ومقوماته. دار الشروق بیروت والقاهرة ل ١١٧.

[٢] دکتۆر فوئاد الأهواني لە کتێبی الفلسفة الاسلامية دا دەڵێ: فەلسەفە زاراوەیەکی یۆنانییەو کەوتۆرە ناو زمانی عەرەبییەوەو بە ماناکەی خۆی بەکارهێنراوەتەوە. فارابی دەڵێ: ناوی فەلسەفە یۆنانیەو کەوتۆتە زمانی عەرەبییەوە، لە زمانی خۆیدا (فیلۆسۆفیا)یە، واتە: (لەپێشگرتنی حیکمەت) یان: رەچاوکردنی دانایی، کە لە زمانی ئەواندا لە دوو وشە پێکدێت: (فیلۆ) یان (فیلا) لەگەڵ (سۆفیا) وشەی فیلا واتە پێشچاوخستن و رەچاوکردن و گرنگی پێدانی (سۆفیا) کە داناییە. فەیلەسووفیش لە وشەی فەلسەفەکەوە هاتووەم کە بە زمانی خۆیان (فیلۆسۆفووس)ە، بە لای ئەوانەوە ئەمە ئەو کەسەیە کە دانایی دەخاتە پێش هەموو شتێک و حیکمەت لە هەموو رەفتارێکییدا رەچاو دەکات. . پاشان فارابی دەڵێ: (پێناچێت ناچاربین جەخت لەوە بکەینەوە کە فەلسەفەی ئیسلامی لە وشەیەکی

زاراوەی عەقیدە:

ئەسڵی زاراوەی عەقیدە لە (عَقْد)ەوە هاتووە ماناو واتاكانی بەم شێوەیەن:

عَقَدَ: العَقْد، واتە كردنەوە. پێچەوانەی گرێدانە. عَقَدَهُ يَعْقِدُهُ عَقْداً وَتَعَاقَدَا وَعَقَدَهُ واعْتَقَدَهُ: وەكو (عَقَدَهُ)ە.

بێگانەوە هاتووە، چونكە وشەكە خۆی دیارە كە بێگانەیەو لە خودی یۆنانییەوە وەرگیراوە. ئەمما (عیلمی كەلام) لاری لەبەكارهێنانییدا نییە، چونكە زانستییەكی ڕەسەنی ئیسلامییە.

_ الفلسفة الاسلامية /سلسلة المكتبة الثقافية _ وزارة الثقافة والإرشاد القومي بمصر (الكتاب رقم ٦٩ لە ١٩٦٩/٩/١٥) ل: ٢٠_٢١.

_ هەروەها بڕوانە: محمد البهي: الجانب الإلهي في التفكير الإسلامي/ مكتبة وهبة چاپی سێیەم ١٩٦٢ ل: ١٤ و دواتری.

_ وا دیارە مامۆستا عباس محمود العقاد بایەخی زۆر بە ڕەسەنكردنەوەی ئەم زاراوانە نەدەدا، بۆیە بەلایەوە ئاسایی بوو كە زاراوەی فەلسەفە لە بابەتەكانت ئیسلامدا بەكاربهێنێت. بۆنموونە كە دەڵێ: (حوكمی ئیسلام بریتییە لە حوكمكردن بەقورئان و سوننەت كە هەموو لەسەری ڕێكەوتوون، وشەیەكیش لە قورئان و سوننەتدا نییە كە ڕێ لە بیركردنەوە لە مەسەلەیەك لە مەسەلەكانی فەلسەفە بگرێت، یان لە مەدرەسەیەكی فەلسەفی، مادام لەو دیدە فەلسەفییەدا شتێكی وای تێدا نەبێت كە شەرع قبووڵی نەكات، یان كاریگەریی خراپی لەسەر یەكدەنگیی و یەكێتی كۆمەڵی موسوڵمانانندا هەبێت. ڕێ لەوە نەگیراوە دیدی فەلسەفی چۆن دەیەوێت با وا دەرببڕێت(. بڕوانە: التفكير فريضة اسلامية چاپی دار الهلال/ مصر ل: ٥١.

_ عەققاد لە شوێنێكی تریشدا دەڵێ: (ئەگەر ئەو حكومەتە پێك بێت كە دەقە قورئانییەكان داوای دەكەن، بە زاراوەیەكی سەردەم وەسف بكرێت، دەوترێت (حكومەتێكی دیموكراسی) چونكە حكومەتێكی شورایی و یەكسانییەو ڕێگرە حوكمی تاكڕەویی دەبێت). بڕوانە: الفلسفن القرآنية/ دار الكتاب العربي _ بيروت چاپی دووەم ١٩٦٩ ل: ٣٧.

_ بۆ بەرپەرچی ئەم بۆچوونانە بڕوانە: د. عبدالكريم عثمان: معالم الثقافة الإسلامێن/ مؤسسة الأنوار/ الرياض ل: ٢٤٠ و دواتری. هەروەها: محمد أسد: ،مهاج الإسلام في الحكم ل: ٤٨ و دواتری.

- انْعَقَدَ و تَعَقَّدَ: بەسترا ، عَقَدْتُ الحَبْلَ فهو مَعْقُودٌ: گوریسەکەم گرێدا ئێستا گرێدراوە، مارەییش لەمەوە هاتووە کە دەوترێت عَقَدَ النِّكَاحَ، واتە گرێبەستی مارەییەکەی بەست.

-عَقَدَ الْعَهْدَ والْيَمِينَ يَعْقِدُهَا عَقْدَاً، واتە پەیمانی بەست، بەڵێنیدا، سوێندەکە یان بەڵێنەکەی تەئکیدکرد.

الْعَقْدُ: الْعَهدُ: گرێبەست، پەیماندان، کۆیەکەی (الْعُقُودُ)ە. عَقْدٌ: توندوتۆڵترین بەڵێن. عَقَدَ قَلْبَهُ عَلَى شَيْءٍ: لَزِمَهُ: واتە دڵی بەشتێکەوە پابەندکرد، لەدڵیدا بڕیاریدا پێوەی پابەندبێت. اِعْتَقَدَ الشَّيْءَ : صَلَبَ واشْتَدَّ: توندو ڕەق بوو، بەهێزتربوو.

عَقْد: بۆ زێدەمتمانەکردنە... واتاکانیتریش دەگەڕێنەوە سەر ئەم بۆیە دەوترێت: (عَقَدَ قَلْبَهُ عَلى كَذَا فَلا يُنْزَعُ عَنهُ)[١] واتە: دڵی پابەندکرد بە فڵان شتەوەو لێی داناماڵرێت.

سەرجەمی ماناو واتاکەن دەبنە تەوەری بەستن و توندو تۆڵکردن و متمانەپێکردن و جەختکردن لەو شتەی کە کەسێک باوەڕی وایە کە ئاوایە... بە واتایەکیتر: باوەڕبوونێکی پتەوو جێگر بە شتێک کە نە لە کەسەکە دادەماڵرێت و نە لەقیش دەکرێت لای.

ئێمە لێرەدا وا باس لە بنەماکانی باوەڕ لە عەقیدەی ئیسلامییدا ناکەین، وەکو کە عەقیدەوانانی (علماء الكلام) لە کتیبی عەقائییددا باسیان لێوەکردووە، چونکە نە ئێرە بوارێتی و نە ئەوەش مەبەستی ئەم باسەی بەردەستمانە... ئێمە لێرەدا جەخت لە بنەما عەقائیدییەکان دەکەینەوە کە قورئان و سووننەت جەختیان لێکردوونەتەوەو ئوممەت لەسەری ڕێکەوتووە، کە (تەوحید) واتە: ناسین و پەرستنی خوای گەورە بە تاکوپاکیی.

---

[١] ابن منظور: لسان العرب/ دار بيروت للطباعة والنشر چاپی ١٣٧٤ک/ ١٩٥٥ز بەرگی سێیەم ل: ٢٩٦ و دواتری. هەروەها: أبوالحسين أحمد بن فارس ابن زكريا: معجم مقاييس اللغة _ توێژینەوەی عبدالسلام محمد هارون/ دار إحياء الكتب العربية چاپی یەکەم/ قاهیرە ١٣٦٩ک بەرگی٤ ل: ٨٦.

پاشان پەیوەندی و کاریگەریی ئەم بنەمایانەی تەوحید لەسەر سیستمی حوکمڕانی ئیسلامی و بوارو لقەکانی، چونکە تەوحید زەمینەی عەقائیدیی و فیکریی باسەکانی حاکمێتیە..

دوای روونکردنەوەی ئەم بنەما عەقائیدییانە _کە زەمینەو روانگەی ژیانینی ئیسلامین_ دێینە سەر باسی (الخلافه) کە بریکارێتیی خوای گەورەیە لەسەر زەمیندا، بریکارێتیی بەو سیفەتە کە ئەرک و رۆڵی مرۆڤە، خوای گەورە فەرزیکردووە لەسەری... پاشان دێینە سەر باسی پەیوەندی حاکمی موسوڵمان بە خوای گەورەوە، کە بە هۆی ئەم پەیوەندییەوەیە بە کۆمەڵگەکەیەوە پەیوەستبووەو بۆتە دەسەڵاتداری باڵایان. هەموو ئەمانەش لەو سەرچاوانە وەردەگرین کە موسوڵمان بنەما عەقائیدییەکانی خۆیی لێ وەردەگرێت.

ئەم کتێبە دەکەینە چوارباس:

باسی یەکەم: دیاریکردنی سەرچاوەکانی بنەمای عەقائیدیی لە سیستمی ئیسلامییدا.

باسی دووەم: دەربارەی تەوحید.

باسی سێیەم: بریکارێتیی مرۆڤ بۆ خوای گەورە لە سەرزەمین.

باسی چوارەم: دەربارەی حاکمی موسوڵمان و پەیوەندیی بە خوای گەورەوە.

باسی یەکەم

سەرچاوەی بنەما عەقیدییەکان لە ئیسلامداو سیفەتەکانی

بڕگەی یەکەم: سەرچاوەی بنەما عەقائیدییەکان:

گومانی تێدا نییە پێناسەی ژیان لە دیدو تێڕوانینێکی عەقائیدییەوە دێت. عەقیدەکە هەر چۆنێک بێت ژیانبینییەک بە خاوەنەکەی دەدات. ئەگەر خەڵکی غەیرەموسوڵمان لە وەرگرتن و داڕشتنی ژیانبینی خۆیاندا سەربەستبن، بە پێی ئەو دیدو تێڕوانین و پێناسە فەلسەفییەی گرتوویانەتەبەر، کە هزرو ژیری خۆیان ڕێنماییکردوون و گەیشتوونەتە ئەوەی ئەو دیدو تێڕوانینە بکەنە ئایدیۆلۆژیای ژیانی خۆیان، موسوڵمان سەربەست نییە ئاوا دوای وەرگرتنی ئیسلام لەم دیدو راو لەو تێڕوانین و پێناسەوە ئەمبەرەوبەر بکات و چی ویست وەریبگرێت و چۆنی ویست وا دابڕێژێت.. نا موسوڵمان بۆی نییە دوای موسوڵمانبوونی بە کەیفی خۆی لە دیدو تێڕوانینی فەلسەفی جوداو دوور ئاڕاستە وەربگرێت. موسوڵمان دوای موسوڵمانبوونی دەبێت بە دوو سەرچاوەی عەقیدەکەیەوە پابەندبێت و بە موو لێیان لانەدات. دەبێ پێیانەوە پابەندبێت. نەک هەر لە وەرگرتنی ژیانبینییدا، بەڵکو لە وەرگرتنی هەموو ڕێساو سیستمێکی ژیانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی وئابووریشییدا. دەبێت هەموو ژیانی لەبەر ڕۆشنایی ئاڕاستەی ئەو دوو سەرچاوە عەقائیدییە داڕێژێت. دەبێت چۆنیەتی پەیوەندییەکانی لە روانگەی پەیوەندێتی عەبدێتی خۆیەوە بۆ خوای کردگاریی دیاریبکات. هەر پەیوەندییەک لە روانگەی قورئان و سووننەتەوە شیاونەبن نابێت ئەم پێی شیاوبێت، نابێت هیچ بزاوت و هەڵوێستێکی ئیجابی لەسەر بنیاتبنێت.

دکتور عەلی سامی النشار دەربارەی قورئان و دیدی فەلسەفیی دەڵێ: (قورئانی پیرۆز لای یاوەران هەر کتێبی ئامۆژگاریی ئەخلاقی نەبوو، هەر باسی مێژووی سەدەکانی رابوردووی

مرۆڤایەتیی نەبوو، کە دەبێت پەندیان لێوە وەربگیرێت، بەڵکو کتێبێکی غەیبی و مرۆڤایەتیی بوو. کتێبێکی ڕەوشتسازیی و کردەوەیی بوو. خاڵە سەرەکییەکانی (حەقیقەتی وجود)ی ڕوونکردەوە. چونکە قورئان کتێبی گەردوون و ژیانە، لە دەسپێکیانەوە تا کۆتاییان).. (ئەوەی دەربارەی قورئان دەوترێت و پێی پێناسە دەکرێت، بۆ سووننەتیش هەر وایە.. لەگەڵ ئەم سەرچاوەی حەقیقەتە عەقائیدییەکاندا کە قورئانە، سەرچاوەی دووەمیش هەیە کە سووننەتە، کە بریتییە لە هەموو گوفتارو کردارو ئاماژەو بڕیارێک کە لەپێغەمبەری خواوە صلى الله عليه وسلم دەرچووە. ئەوەی لەم سەرچاوە دووەمینەوە وەردەگیرێت، کەمتر نییە لەوەی لە سەرچاوەی یەکەمینەوە وەردەگیرێت. هەردووکیان دەربارەی حەقیقەتی خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مەخلووقات _بە تایبەتی مرۆڤ_ دەکەن، هەردوو سەرچاوەکە وەکو دەق وراڤە ژیانبینیی موسوڵمان دادەڕێژن و دیدو ڕوانگەی خواناسیی ورێساکانی عەبدێتیی پێدەناسێنن)[١].

[١] لە هاوڕێ دکتۆر فارووق ئەحمەد حەسەن دەسسووقییەوە وەرمگرتووە لە کتێبی: مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص. ماستەرنامەیە پێشکەش کراوە بە کۆلیجی ئادابی زانکۆی ئەسکەندەرییە لە ١٩٧١دا. ل: ٧.

_تێبینی ئەوە دەکرێت کە کتێبەسەرچاوەکانی (إصول الفقه) بە شێوەیەکی گشتی باسیان لە سەرچاوەکانی شەریعەتی ئیسلام کردووە، بۆیە ئێمە لێرەدا هەر ئەوەندە باسی لێوە دەکەینەوە، کە پەیوەندی بە باسەکەی ئێمەوە هەبێت. لەو کتێبە سەرچاوانەش:

_ المستصفى من علم الأصول/ ابوحامد الغزالي. توێژینەوەو ناساندنی شێخ محمد مصطفى أبوالعلا. بڵاوکار: مكتبة الجندي لە قاهیرە. چاپی ١٣٩١ک/ ١٩٧١ز ل ١١٩ و دواتری.

_ الشيخ محمد الخضري: أصول الفقه ل: ٢٠٧ و دواتری.

_ الشيخ عبدالوهاب خلاف: علم أصول الفقه ل: ١٢٠ و دواتری.

_ الشيخ عبدالوهاب خلاف: مصادر التشريع الإسلامي فيما لا نص فيه/ چاپی دار القلم. کوەیت/ چاپی سێیەم ١٣٩٢ک؟ ١٩٧٢ز ل ١٩ و دواتری.

_ الشيخ محمد زكريا البرديسي: أصول الفقه ل: ١٦٩ و دواتری.

داوا لە موسوڵمان کراوە کە بەردەوام لەم دوو سەرچاوەیە وەربگرێت و لە هەموو شتێکدا بگەڕێتەوە سەر ئەمان. گەڕانەوەلایان زۆرەملێ نییە، ترس و تۆقاندن نییە، بەڵکو رەفتارێکی هۆشیارانەی سەرپشکە بە رەزامەندیی خۆیەتی، بۆ ئاسوودەیی دەروونی خۆیەتی، بۆ رەچاوکردنی حەق و لێلانەدانێتی، بە ئومێدی پاداشتی قیامەتێتی.. ئایەتی قورئانی لەم بارەوەو زۆرن لەوانە: (قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ) آل عمران/٣٢ واتە: پێیان بفەرموو: گوێڕایەڵی خوای گەورە پێغەمبەری خوا بن صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەگەر گوێیان نەدایەو پشتیانتێکردیت ئەوە بزانە کە خوای گەورە کافرانی خۆشناوێت.

-(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا) النساء/٥٩ واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە ملکەچی فەرمانی خوای گەورەو ملکەچی فەرمانی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و بەرپرسانی خۆتان بن، کە هەر لە خۆتانن. ئەگەر لە ناوخۆتاندا لە شتێکدا راجوێ و ناکۆکبوون بگەڕێنەوە لای خوای گەورە (داوەریی ببەنەوە لای قورئان) و لای پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (مادام لە ژیاندا بێت. دوای کۆچی دوایی کردنیشی بچنەوە سەر سووننەت) ئەگەر راستدەکەن و باوەڕتان بە خوای گەورەو بە رۆژی دوایی هێناوە (واتە ئەگەر راستەو ترسی قیامەتتان لە دڵدایە) ئەمەتان چاکترەو خێرەوەدەرترە وەک لە راوبۆچوونی خۆتان.

_ د. علي جريشة: المشروعية الاسلامية العليا ل ٩٣ و دواتری.

_ بە ئینگلیزییش بڕوانە:

The Religion of Islam by Maulana Muhamed Aly, A.R.E.., P.P. ١٧ ff

-(فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا)النساء/٦٥ واتە: سوێندبێت بە خوای پەروەردگارت، بە موسوڵمان هەژمارناكرێن ئەگەر جەنابت نەكەنە داوەری یەكلاكردنەوەی ئەو ناكۆكیی و كێشانەی لە ناویاندا دروستدەبێت. هەر دەبێت بێنەوە خزمەت جەنابت بۆ داوەرییكردن (نەک هەر ئەوەندە) بەڵكو دەبێت بە داوەریی و بڕیارەكەشت رازیبن (نەک هەر ئەوەندەش بەڵكو) نابێت لە دڵ و دەروونیشیاندا هیچ گرێ وگۆڵیی (نارەزایی) یەک هەبێت و دەبێت بە تەواویی بە بڕیارەكەتەوە پابەندبن و جێبەجێیبكەن.

-(تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُّهِينٌ)النساء/١٣-١٤ واتە: ئەو ئەحكامانەی باسكران (لە ئایەتەكانی پێشتردان) هەموو ئەحكامی شەریعەتی خوای گەورەن و سنووریانی دیاریكردووە، تا پێوەی پابەندبن. هەر كەسێک ملكەچی خوای گەورەو پێغەمبەرەكەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بێت ئەوە خوای گەورە دەیخاتە بەهەشتانێكەوە كە جۆبارو روباریان پێدادێت و دەڕوات و بە نەمریی تێیدا دەمێننەوە. هەر كەسێكیش سەرپێچی لە فەرمانی خوای گەورەو پێغەمبەرەكەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بكات و سنووری ئەحكامەكانی شەرع ببەزێنێت خوای گەورە دەیخاتە ئاگری دۆزەخەوەو هەتاهەتایە بە نەمریی تێیدا دەمێنێتەوەو سزای بەژان دەچێژێت.

-(وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ)ال عمران/١٣٢ واتە: ملكەچی خوای گەورەو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بن تا خوای گەورە روحتمان پێ بكات.

-(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنتُمْ تَسْمَعُونَ . وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ . إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ . وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَّأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوا وَّهُم مُّعْرِضُونَ . يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ

إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ)الانفال/٢٠-٢٤. واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە، ملکەچی فەرمانەکانی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی بن صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وانەبن پشتهەڵکەن و گوێنەدەنێ، لە کاتێکدا کە دەبیستن و فەرمانەکان ڕۆشنە لاتان. وەکو ئەوانە مەبن کە دەیانووت بەڵێ گوێمان لێیەو نەشیاندەبیست. خراپترین مەخلووق کە بە سەر ئەم زەویەدا دەڕوات ئەو کەسانەن کە خۆیان لە حەنای بیستنی حەقدا کەڕو لاڵکردووە، ئەوانە ئەقڵیان پێناشکێت. ئەگەر خوای گەورە بیزانیایە ئەوانە خێریان پێوەیە وایلێدەکردن گوێ بدەنێ و ببیستن، بەڵام کاتێک وایان لێدەکات ببیستن، خۆگێلدەکەن و پشتهەڵدەکەن. ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە، کاتێک خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بانگهێشتتان دەکەن بۆ باوەڕهێنان، بۆ ئەو بەرنامەیەی کە ژیانتانی پێوە بەندە، زوو وەدەنگیانەوە وەرن و وەڵامیانبدەنەوە. ئەوەش بزانن کە خوای گەورە دەتوانێت بەربەست بخاتە نێوان کەسێک و دڵییەوە.. بشزانن کە هەمووتان بۆ لای خوای گەورە دەگەڕێنەوەو لای ئەو کۆدەبنەوە..

-(إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ . وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ)النور/٥١-٥٢. واتە: هەر کاتێک کە موسوڵمانان بۆ لای خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بانگهێشتدەکرێن، تا حوکمێکی خوای گەورە وەربگرن، یەکسەر دەڵێن: بەسەرچاو واهاتین. دەڵێن: گوێمانلێبوو، ملکەچیین.. ئائەوانە سەرفرازن. هەر کەسێک ملکەچی فەرمانی خوای گەورەو فەرمانی پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بێت و ترسی خوای لە دڵدا بێت و سڵ لە سزای بکات و خۆی لێ بەدووربگرێت، بەڕاستی سەرکەوتوو ئائەوانەن.

-(وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا)الاحزاب/٣٦ واتە: بۆ پیاوو ئافرەتی موسوڵمان

نییە کە ئەگەر خوای گەورە یان پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمانێکیان بۆ دەرکردن، خۆیانی تێدا سەرپشکبکەن (حەتمەن دەبێ بە خۆشحاڵییەوە وەریبگرن و جیبەجێی بکەن). هەر کەسێک سەرپێچی فەرمانی خوای گەورە یان پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بکات، بە دڵنیاییەوە ئەوە کەوتۆتە گومڕاییەکی زۆر دیارو دژوارەوە.

-(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)الحجرات/١واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە، پێشنیار مەخەنە پێش فەرمانی خوای گەورەو فەرمانی پێغەمبەرەکەیەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و لە خوای گەورە بترسن. خوای گەورە بیسەرو زانایە.[١]

[١] هەمان هەڵوێست لە سوورەتی ئەنفال/ ٢٠،٢١،٢٤ و سوورەتی الاحزاب/٣٦ داوا دەکات.

بڕگەی دووەم: حەق یەکە:

که موسوڵمان پابەندە بەوەی ئەو دووسەچاوە عەقائیدییە وەربگرێت و بۆ هەموو حوکمێک بگەڕێتەوە سەریان، لەبەر ئەوەیە کە لە دیدو تێڕوانینی ژیانبینیی موسوڵماندا وایە، کە ژیانی مرۆڤایەتیی دوو حاڵەتی هەیە، کە پەیوەندییان بە کات و شوێنەوە نییەو کات و شوێن بەهایان دیارینا‌کەن. هەر حاڵەتێکیشیان لە تەرازووی خوای گەورەدا کێشیان هەیەو بەهای کێشیان دیاریکراوە. تەرازووی خوای گەورەش نەگۆڕەو کات و شوێن کاریگەریی لەسەر نییە... دووحاڵەتەکەش:

- حاڵەتی وەرگرتنی هیدایەتی خوای گەورەو پێوەپابەندبوون (حاڵەتی حەق وحەقخوازیی).

- حاڵەتی لادان لە ڕێبازی خوای گەورەو گومڕابوون (حاڵەتی باتڵ و ناڕەوایی).

حاڵەتی یەکەم یەکێکە کە وەرگرتنی دینی خوای گەورەو پێوەپابەندبوونێتی.

حاڵەتی دووەم زۆرو جۆرەمایە، چونکە لادان لە دینی خوای گەورە سەدان دیدی لێڵ و ڕێگای وێڵە.

_ کەوابوو خەڵکی یان بەدینەکەی خوای گەورەوە پابەنددەبن (کە دیدو تێڕوانیتی عەقائیدیی و خواپەرستیی و قیەمی کۆمەڵایەتی و ڕەفتارو ڕەوشت و دەستورو ڕێساکانی حوکمڕانییە).یان دینی خوای گەورە وە لدەکەن و هەواو هەوەس و ناڕەوایی و گومڕایی دەگرنەبەر.

_ خوای گەورە فێری کردووین کە حەق یەکەو فرەیی ناگرێتەخۆ، ناڕەواییش زۆرە.. لە دنیاشدا هەق و ناهەق (کە هەواوهەوەس و ناڕڕەوایی و گومڕاییە) هەیە.. لە حەق

بترازێت نامەقییە... خوای گەورە نامەقییەكەی ناوناوە باتڵ.. كە هەواو هەوەس و ناڕەوایی و گومڕایی (ضلال)ە:

-(فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ) یونس/٣٢ واتە: خوای گەورەیە كە (بكەرو هەڵسوڕێنەری ئەو هەموو مەخلووقاتانەیە... لەئایەتەكانی پێشوودا باسكراون). ئەو خوای پەروەردگارتانە كە خەلقیكردوون، خوای حەق، خوای راستودروست ورەوایی نەگۆڕ، ئیدیی كە لە حەق بترازێت جگە لە گومڕایی هیچیتر نییە... لە حەق ترازا باتڵە... ئیدیی بۆچی وا خۆ لە حەق لادەدەن؟ بۆچی گومڕاییتان پێ پەسەندترە.

_ خوای گەورە پێشی راگەیاندووین: هەر وەكو كە خۆی حەقە (كە لە قورئاندا روونكراوەتەوە) نێرراوەكەشی محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پەیامی حەقی خواوویستی هێناوەو لەسەرحەقە، وەک دەفەرموێ (إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ)البقرة/١١٩ واتە: ئێمە جەنابتمان بەدیدو رێی حەقەوە ناردووە. تا مژدەدەربیت بۆ ئەوانەی باوەڕدەهێنن، كە چارەنووسیان بەهەشت دەبێت و هۆشدەربیت بۆ ئەوانەی كە باوەڕناهێنن، كە چارەنووسیان دۆزەخ دەبێت.

_ هەروەكو كە خوای تاكوپاک حەقەو پێغەمبەرەكەشی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لەسەر حەقە، قورئانەكەش حەقەو لە خوای گەورەوە هاتووە، وەک دەفەرموێ:

-(نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ)ال عمران/٣ واتە: خوای گەورە ئەم قورئانەی بۆ ناردوویتەتە خوارەوە كە پەیامی حەقە.[١]

[١] خصائص التصور الإسلامي ل: ١٠٢ هەروەها: عبدالقادر عودة: المال والحكم في الإسلام/ الدار السعودية للنشر والتوزيع. جدة چاپی سێیەم ١٣٨٩ک ل:٥١. هەروەها: د. عبدالكريم عثمان: معالم الثقافة الاسلامية ل: ١٤٧ و دواتری.

بڕگەی سێیەم: بنەما عەقائیدییەکانی دیدو تێڕو انین لە ئیسلامدا:

-لەقورئانی پیرۆزدا:

-(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ)البقرة/١٧٧ واتە: چاکەخوازیی ئەوە نییە (وەکو جولەکەو دیانەکان دەیانووت) لە نوێژدا رووبکەیتە رۆژهەڵات یان رۆژئاوا، ئەوە گرنگ نییە، چونکە تۆ هەر خوادەپەرستیت. چاکەخوازیی بریتیە لەو دیدو دینەی کەسێک گرتویتیەبەر (کە پەیامی حەق خوایی وەرگرتووە) کە باوەڕی بە خوایەتی خوای گەورەو بەهەبوونی رۆژی دوایی وبەفریشتەو بەپەیامی خوایی و بەپێغەمبەران علیهم السلام هێناوە (ئەمە ئیمان).. ئینجا _لە خۆشەویستی خوای گەورەو بۆ ڕەزامەندیی ئەو_ ماڵوسامانی بە کەسوکارە موحتاجەکانی و بە هەتیوو بە هەژارو نەدارو بە رێبوارانی لێقەوماوو بەوانەی داوای یارمەتی لێدەکەن دەبەخشێت، هەروەها بۆ کۆیلە ئازادکردنی خەرجدەکات (ئەمەش رەفتار و رەوشتی موسوڵمانانە) دیسان چاکەخوازی ئەو کەسەیە کە نوێژەکانیدەکات و زەکاتدەدات و بە پەیمان و بەڵێنەوە پابەنددەبێت (ئەمەش خواپەرستیی).. هەروەها بە ئارام و بە سەبرەو خۆی لە حاڵەتەکانی هەژاریی و دەستکورتیی و نەخۆشیی و کوێرەوەرییدا رادەگرێت، هەروەها خۆگرو جێگیرانە لە مەیدانی جەنگو جیهاددا خۆدەگرێت (ئەمەش بواری بانگەوازو جیهاد).. ئا ئەوانە لە دینداریتیاندا راستگۆو سەرراستن، بەراستی ئەوانەن تەقواکاران.

-(آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِه وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ)البقرة/٢٨٥

واتە: پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ باوەڕی بەو پەیامە هێناوە، کە خوای گەورە بۆی ناردۆتەخوارەوە، هەروەها موسوڵمانانیش... هەموو باوەڕیان بە خوای گەورەو بە فریشتەکانی و بە پەیامەکانی و بە نێرراوەکانی علیهم السلام هێناوەو دەڵێن ئێمە باوەڕمان بە هەموویان هێناوە (نەک وەکو جولەکەو دیانان کە باوەڕ بە هەندێکیان ناهێنن) موسوڵمانان بەملکەچییەوە دەڵێن: گوێبستین، گوێڕایەڵێن، ملکەچی هەموو فەرمانێکی خوای گەورەین... دەڵێن خوایە باوەڕمان بە هەموو فەرمانەکانت هێناوەو داوای لێخۆشبوونت لێدەکەین، خوایە چارەنوسمان هەر لای تۆیە.

-(يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنزَلَ مِن قَبْلُ وَمَن يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا)النساء/١٣٦ واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە! باوەڕبهێنن (یەقینتان هەبێت، باوەڕتان پتەوبێت، سەرراستانە بە ئیماندارییەوە پابەندبن) باوەڕ بە پێغەمبەرەکەی خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بهێنن و سیرەو سوونەتی بگرنەبەر، باوەڕ بەو کتێبە بهێنن کە خوای گەورە بۆ پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ناردۆتە خوارەوە (و بیکەن بە بەرنامەو ڕێبازی تاکو کۆتان) باوەڕیش بەو کتێبە ئاسمانیانە بهێنن، کە خوای گەورە پێش قورئان ناردوونیەتەخوارەوەو بشزانن کە هەر کەسێک باوەڕ بە خوای گەورەو بە فریشتەکانی و بە کتێبەکانی و بە نێرراوەکانی و بە ڕۆژی دوایی نەهێنێت ئەوە بە تەئکید گومڕابووەو هەر زۆر لە حەق دووركەوتۆتەوە.

-لەفەرموودەدا:

-ئەبوهورەیرە خوا لێی ڕازی بێت دەگێڕێتەوە: (كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ ، فَقَالَ : مَا الْإِيمَانُ ؟ قَالَ: الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ، قَالَ: مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا،

وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، قَالَ: مَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ... (تا کۆتایی فەرموودەکە..)[١] واتە: ڕۆژێک پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لەناومخەڵکییدا بوو، جیبریل (جوبرەئیل) هاتە خزمەتی و پرسیاری لێکرد: باوەڕهێنان چییە؟ فەرمووی: باوەڕ ئەوەیە کە باوەڕ بە خوای گەورەو فریشتەکانی و دیداریی و نێرراوانی بهێنیت، باوەڕت بە زیندووبوونەوە هەبێت. جیبریل فەرمووی: ئەدی ئیسلام چییە؟ فەرمووی ئیسلام ئەوەیە کە وا خوای گەورە بپەرستیت کە بە هیچ کلۆجێک هیچ جۆرە هاوبەشێکی بۆ دانەنێیت و نوێژەکان بکەیت و زەکاتە فەرزکراوەکە بدەیت و مانگی رەمەزان بەڕۆژووبیت. پاشان پرسی: ئەدی ئیحسان چییە؟ فەرمووی: ئەوەیە کە وا خوای گەورە بپەرستیت وەکو ئەوەی دەیبینیت و بۆی دەروانیت، خۆ کە تۆ ئەو نەبینیت ئەو تۆ دەبینێت.

-ئیبنوعەبباس خوالێبان رازی بێت باسی وەفدەکەی (عبدالقیس) دەگێڕێتەوە کە هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و پرسیاریان دەربارەی خواردن و خواردنەوە لێکرد: (أَتَدْرُونَ مَا الإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالُوا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، قَالَ : شَهَادَةُ

---

[١] سەحیحی بوخاری چاپی الشعب بەرگی یەکەم/ل: ١٩. راستە. هەموو فەرموودەکە ئەمەیە کە ژمارە(٤٩)یەو لە: (کتاب الإيمان)دایە؛ (عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، قَالَ : كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ ، فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ ، فَقَالَ : مَا الْإِيمَانُ ؟ قَالَ " : الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ ، قَالَ : مَا الْإِسْلَامُ ؟ قَالَ : الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا ، وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ ، قَالَ : مَا الْإِحْسَانُ ؟ قَالَ : أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ ، قَالَ : مَتَى السَّاعَةُ ؟ قَالَ : مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأَمَةُ رَبَّهَا ، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ، ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ سورة لقمان آية ٣٤ ، ثُمَّ أَدْبَرَ ، فَقَالَ : رُدُّوهُ ، فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا ، فَقَالَ : هَذَا جِبْرِيلُ ، جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ " ، قَالَ أَبُو عَبْد اللَّهِ :جَعَلَ ذَلِك كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ).

أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ، وَإِقَامُ الصَّلاَةِ ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ ، وَصِيَامُ رَمَضَانَ ، وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ المَغْنَمِ الخُمُسَ) تا کۆتایی فەرموودەکە.[١] واتە: دەزانن باوەڕهێنان بە تاکێتی خوای گەورە چییە؟ عەرزیان کرد: خواو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چاکتر دەزانن فەرمووی: شاهێدیدانە لەسەر ئەوەی کە هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لە خوای گەورەو شاهێدییدان لەسەر ئەوەی کە محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نێرراوی خوای گەورەیە ، هەروەها نوێژکردن و زەکاتدان و ڕۆژووگرتنی ڕەمەزانە... هەروەها دەبێت پێنجیەکی دەسکەوتی کاسبیتان بدەنە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ...

ئەمانە بنەماو ڕێسای ڕوانگەی عەقائیدیی موسوڵمانن... باوەڕ هێنان (الايمان) لە زمانەوانییدا بریتیە لە بە ڕاستگۆزانینی بەرامبەکەو بە ڕاستزانینی ئەوەی ووتوێتی. لە رووی زاراوەی شەرعیشەوە بریتیە لە بە ڕاست و دروست و حەقزانینی باوەڕهێنان بە خوای گەورەو فریشتەکانی و کتێبەکانی و نێرراوانی و ڕۆژی دوایی و خێرو شەڕی قەزاو قەدەر.. بە مانایەکیتر بریتییە لە بەڕاست و ڕەوازانینی ئەو ئەحکامە دینییانەی کە پێغەمبەری خوا

---

[١] سەحیحی بوخاری ب١/ل:٢٠. ڕاستە. هەموو ریوایەتەکەش ئاوایە: (إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ القَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : مَنِ القَوْمُ ؟ - أَوْ مَنِ الوَفْدُ ؟ - قَالُوا : رَبِيعَةُ . قَالَ : مَرْحَبًا بِالقَوْمِ ، أَوْ بِالوَفْدِ ، غَيْرَ خَزَايَا وَلاَ نَدَامَى ، فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لاَ نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الحَرَامِ ، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ ، نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا ، وَنَدْخُلْ بِهِ الجَنَّةَ ، وَسَأَلُوهُ عَنِ الأَشْرِبَةِ : فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ ، وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ ، أَمَرَهُمْ : بِالإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ ، قَالَ : أَتَدْرُونَ مَا الإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالُوا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، قَالَ : شَهَادَةُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ، وَإِقَامُ الصَّلاَةِ ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ ، وَصِيَامُ رَمَضَانَ ، وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ المَغْنَمِ الخُمُسَ وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ : عَنِ الحَنْتَمِ وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالمُزَفَّتِ ، وَرُبَّمَا قَالَ : المُقَيَّرِ وَقَالَ : احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ). بوخاری (٥٣)، موسلیم (١٧).

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ له خوای پەروەردگارییەوە هێناویێتی.. (الاسلام)یش بریتیە لە ئەنجامدانی فەرزەکانی دین، واتە: نیشاندانی زاهیریی دینداریتییەکە[١].

بڕگەی چوارەم: سەرەکیترین سیفەتی بنەما عەقائیدییەکان لە ئیسلامدا:

بنەما عەقائیدییەکانی ئیسلام لە بنەما دیدو تێڕوانینە فەلسەفییەکان جودایە، کە هەردوولایان دەبنە زەمینەی فیکریی سیستمەکانی حوکمڕانیان، هەر یەکەیان سیفاتی تایبەتی خۆیانیان هەیە، بۆیە ناشێت هیچیان بەوی تریان بچوێنرێت. بۆ نموونە بنەما عەقائیدییەکانی ئیسلام وەحین و لە خوای گەورەوە هاتوون، حەقیقەتن، پڕاوپڕ پێناسەو وەسفی ڕێساکانی گەردوون و ژیان دەکەن، گشتگیرو پارسەنگن، نەگۆڕن، واقیعیی و کاریگەریی ئیجابین... ئەگەر لەبەر دووروردرێژبوونەوەی باسەکەمان نەبوایە تەفسیلمان دەدایە ئەم سیفەتانەو سیفەتی تریشی... بەڵام کە ئەویان ناتوانین هەر دەبێ یەکدوو سیفەتی سەرەکییان باسکەین:

<u>١-ئەم بنەما عەقائیدییانە وەحین و لە خوای گەورەوە هاتوون:</u>

ئەم بنەما عەقائیدیانە کامڵن بواری بۆ زیادکردن و لێگۆڕینیان تێدا نییە، چونکە حەقن، پڕاوپڕ وەسفی واقیعە مەخلووقەکان دەکەن، وەحی خوای گەورەن، بۆ ئەوە نەهاتوون مرۆڤ بۆیان زیادکات و لێیان کەمبکاتەوە، یان بیانگۆڕێت.. بۆ ئەوە هاتوون مرۆڤ خۆیان لەگەڵدا بسازێنێت، دیدو تێڕوانینی خۆی لەبەر ڕۆشناییاندا ڕاستکاتەوەو بیانکاتە دیدو ڕێی ژیانی تا لە ژیانی تاکوکۆیاندا بیچەسپێنن، موسوڵمان بێ خەم و ترس و دڵەڕاوکێ دەتوانێت شاهێدیی بدات کە ئەم بنەماو ڕێسایانە هەر ئەوەن کە

---

[١] فتح الباري ب١/ل:٥١ هەروەها: يحيى بن شرف الدين النووي: شرح الأربعين النووية/ چاپی الشمرلي . مصر چاپی حەوتەم ل: ١٢و١٣.

لە خوای گەورەوە بە وەحی بۆ پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هاتوون، نە نوقسان بوون و نە گۆڕاون و نە بۆیان زیادکراوە.. وەکو پەیامەکانی پێش ئیسلام دەسکارییەکراون و لێیان نەگۆڕاوە، وەکو ئەوەی ئەوان کە لە ئەسڵ و لقیدا گۆڕاوە. ئەوەی ئەوان سروشتی پەیامێتی وەحی خوایی پێوە نەماوە، هەمووی بۆتە دیدوتێڕوانینی بەشەریی.. ئەمە خاڵێکی جەوهەرییە... ئەمە ئەو حەقیقەتە سەلمێنراوەیە کە دڵ لێی ئاو دەخواتەوە، هێمن و دڵنیادەبێت، کە بنەما عەقائیدییەکان لە ئیسلامدا راستە وەحی خوایین و وەکو خۆیان ماون. ئەم دڵنیابوونە لێی متمانە دروستدەکات، کە دیدی عەقائیدی ئیسلامی راست و دروست و رەوایەو لەگەڵ رێساکانی گەردوون و ژیاندا پڕاوپڕن.. ئەم بنەمایانە دوورن لە لاسەنگیی و لێڵیی ونوقسانیی ، کە عادەتەن بە دیدو راو رێی مرۆڤەوە دەبینرێن.

هەر کەسێک ووردەکارانە بڕوانێتە دیدە فەلسەفیەکانی مرۆڤ و بە بنەما عەقائیدییەکان ئیسلامیان بەراووردبکات زۆر زوو هەست بەم حەقیقەتە دەکات، دەبینێت دیدە فەلسەفیەکان لێڵ و لاسەنگن، جۆراوجۆرو پێچەوانەن، هەر ماوەیەک و دیدێکی نوێی فەلسەفی دێتە جێی دیدە فەلسەفیە کۆنەکانی پێش خۆی، زۆر نابات (٥٠_١٠٠ ساڵ) ئەمیش کۆن دەبێت و چەوتیی و نوقسانیی و هەڵەکانی دەردەکەون... بەڵام بنەما عەقائیدییەکان روون و رۆشنن، پارسەنگن، ئاسان و سادەن و،لەگەڵ سروشتی هەموو جۆرە مرۆڤێکی هەموو کات و شوێنێکدا گونجاون، نەگۆڕن، گشتگیرو کامڵن، بۆیە بوونەتە زەمینەیەکی جێگیرو پتەوی داڕشتنی کەسایەتی تاکوکۆی کۆمەڵگەو روانگەی سیستمەکانی رێکخستنی ژیان.

٢ -ئەم بنەما عەقائیدییانە گشتگیرو پارسەنگن:

گشتگیرن، چونکە هەر هەموو رەهەندو لایەنێکی کیانی مرۆڤی دەگرنەوە، هیچ لایەنێکی فەرامۆش ناکەن، (لە دیدو تێروانین و پێناسەی گەردوون و ژیان و مرۆڤەوە بۆ خواپەرستیی و رەفتارو رەوشت و قیەمی کۆمەڵایەتیی، بۆ دەستوورو یاساو رێسای حوکم و ئاڕاستەکردنی کۆمەڵگەو دەوڵەت)... پارسەنگیشن، هیچ لایەنێکی مرۆڤ و ژیانی تاکوکۆ

ئیهمالناکەن و بایەخ بە یەکێکیان لەسەر حسابی ئەوی تریان نادەن (ناڵێن دنیا بەردەن و قیامەت بگرن، ناڵێن هاوسەرگیریی مەکەن و بۆ خواپەرستیی لێبڕین... وەهەروەها).

ئەم بنەما عەقائیدییانە دەسپێک و کۆتای مەخلووقات و قۆناغەکانی وجودیان بۆ مرۆڤ ڕووندەکاتەوە، تا بزانێت کە ئەویش یەکێکە لە موفرەداتەکانی گەردوون و ژیان و دەبێ وا ڕێکات کە لەگەڵ ڕێساکانی گەردووندا بسازێت[١].

چونکە مرۆڤ سنوردارە، کات و شوێن و زانست و ئەزموونی دیاریکراوی هەیە، نوقسان دەبێت، دەکەوێتە ژێرتینی لاوازیی و گوڕی هەواوهەوەسی خۆی، بۆیە کاتێک بنەماو ڕێسای فەلسەفی دەربارەی وجود دادەڕێژێت بیرۆکەکەی ئەو نوقسانیی و لاوازیی ولاسەنگییەی هەواوهەوەسەکەی پێوە دەبێت.. بە واتایەکی تر: دیدو تێڕوانینی فەلسەفی سیماو سیفاتی کەم و کورتێتیی بەشەریی لە خۆدا هەڵگرتووە.. بۆیە ئەگەر دیدو تێڕوانین و پێناسەی فەیلەسووفانی سەردەمێک یەکبن (کە هەرگیز یەکنابن) لەوانەیە شیاوی ئەو سەردەمە کەمەو ئەو شوێنە بن کە لێی ژیاون، بۆیە بۆ کات و شوێن و حاڵی نەوەیەکی تری مرۆڤایەتیی گونجاو نامێنن. ئەمە جگە لەوەی بە هەموویان پەی بە هەموو ڕەهەندو لایەن و ماهییەت و چۆینەتی هەموو شتێک نابەن.

دیدە فەلسەفیەکان ئاڵقەی پساون، پێکەوە نالکێن، چونکە نوقسانیەکانی کات و شوێنی خۆیان و ڕادەو بڕی زانین و ئەزموونی خۆیان هەڵگرتوە، یەکترییان پێ تەواوناکرێت، چونکە بواری هەستی هەموویان کەمە، سنوری پەیپێردنیان دیاریکراوە، ڕادەی درککردنیان زۆر کەمە، لەچاو گەرودوون و ژیان و مرۆڤدا.. چونکە بیرکردنەوەی مرۆڤ (جوزئیە)، ناتوانێت گشتگیربێت، ناتوانێت لەیەککاتدا پەی بەدەسپێکی ژیان و ماهییەت

---

[١] خصائص التصور الإسلامي ل: ٥١ و دواتری.

و كۆتایی ژیان ببات. (هەر وەكو كە كەسێک لە دوورەوە نابینێت و گوێی لە قسە نییە و بۆنی عەترەكەی ناكات!) بۆیە هەر چی دەریدەبڕێت نوقسان دەردەچێت، دەكەوێتە ئاڵۆزیی بیرو پشێویی پێناسەو گەڕەلاوژێی راو رێوە.. ئەمە لاوازییەكەیەتی ئەو ئەنجامە دروستدەكات.. ئەدی ئەگەر حەزو هەواوهەوەسە لاسەنگەكەشی تێكەڵكرد چی دەردەچێت؟!.

بەڵام كاتێک خوای گەورە دیدو تێروانین و پێناسەی گەردوون و ژیان و مرۆڤ (بە تەفسیلاتی موفرەداتەكانیانەوە) دیاریدەكات و بۆ مرۆڤایەتیی دەكاتە بنەمای عەقائیدیی، تا سیستمەكانی حوكم و ئاراستەوانی تاكوكۆی كۆمەڵگەو دەوڵەتی لەسەر بنیاتبنرێت، بە كاملێی و گشتگیریی و پارسەنگیی دێنە بەردەست.. بێهەڵەو پەڵەو نوقسانیەكانی دیدو زەینی بەشەریی... بۆیە ئیسلام كە دینی پەسەندی خوای گەورەیە، تاكە بەرنامەو رێبازی ژیانی مرۆڤایەتیی ە[١] .

---

[١] سەرچاوەی پێشوو ل: ٤٩ و دواتری (بە كورتكراوەیی).

بڕگەی پێنجەم: گرنگی دیاریکردنی بنەما عەقائیدییەکان و سیفەتیان:

دیاریکردنی ئەم بنەمایانەو زانینی سیفەتەکانیان زەروورین، چونکە موسوڵمان دەبێت پێناسەیەکی گشتگیریی وجودی هەبێت، تا بزانێت چۆن راست و دروست و رەوا رەفتاردەکات. دەبێت لێکدانەوە (تەفسیر)ێکی گەردوون و ژیان و مرۆڤی لەبەردەستدابێت تا پەی بە حەقیقەتە گەورەکانی وجود ببات، چونکە دەبێ بزانێت چۆن رەفتاریان لەگەڵدا دەکات، تا بزانێت سروشتی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و گەردوون چییەو چۆنەو پەیوەندیی گەردوون بە خوای کردگاریەوە چۆنە، تا بزانێت دەبێت پەیوەندی خۆی بە خوای گەورەوە چۆن بێت؟ ئاوا لە حەقیقەتی خوایەتیی و عەبدێتیی تێدەگات... تێگەیشتنی ئەم حەقیقەتە عەقائیدییانە زەروورییە بۆ تێگەیشتن لە رێسا گەردوونیەکان، تا لەم روانگەوە بڕوانێتە جێ و رێ و رۆڵی مرۆڤ لەم گەردوونە بەرفراوان و لەم ژیانە گشتگیرە کورتە، تا بزانێت مەبەست لە وجودی مرۆڤ لەسەر زەمین چییەو رۆڵ و ئەرک و سنووری لەم گەردوون و ژیانەدا دەبێت چۆن دیاریبکات، تا بزانێت تایبەتمەندێتی مرۆڤ چییەو سنوری پەیوەندییەکانی بە خوای گەورەوە چییەو چۆنە[١].

لە راستییدا هیچ رێساو سیستمێک لە ئیسلامدا دەربارەی ژیان چەقبەستوو نییە.. دەقە شەرعیەکان کە چۆنیەتی ژیانی تاکوکۆی مرۆڤایەتیی دیاریدەکەن، لەراستییدا رۆحێکن کە سەلماندن وچەسپاندنی (ئیمان و یەقین) لە دڵدا دەڕوێنن، کە لە هەست و هۆشدا دەبێتە داینەمۆی کاریگەریی راست و رەوایی و پارسەنگێتی، لەسەر رەفتارو رەوشت دروستدەکات. توێژینەوەو باسکردنی رێساو سیستمەکانی ئیدارەی دەوڵەت و ئاڕاستەکردنی کۆمەڵگە لە ئیسلامدا ناشێت لەم بنەماعەقائیدییانە جوێبکرێنەوە .. خوێندنی سیستمی حوکمی ئیسلامی بێ پەیوەستکردنی وجودەکەی خۆی بە دیدو

---

[١] سەید قوتب: تفسیر سورة الشوری چاپی دارالشروق. بیروت و قاهیره ١٣٩٣ک/ ١٩٧٣ز ل: ٨٤

تێڕوانین و پێناسە عەقائیدییەکانەوە نوقسان و هەڵە دەردەکەون... چونکە لە ئیسلامدا هیچ شتێک نییە لەسەر باوەڕ بنیاتنەنرابێت.. ئەم بنەماو ڕێسا عەقائیدییانە پێش ئەوەی زەمینەی فیکریی و سیاسیی حوکمڕانیی بن، مەنزڵ و مەوارگەی ئیمانین... لەمەشەوە پارسەنگیی ژیریی و هەست وهۆش و ئینفیعال دروستدەبێت.. ئیسلام ئاوا کاریگەریی لەسەر داڕشتن و ئاڕاستەکردنی موسوڵمان دەبێت... حەقیقەتە عەقائیدییەکانی لە هزرو ژیرییدا دەچەسپێنێت و دڵ و دەروونی ئاڕاستەی خواناسیی دەکات، ئیجنا بە خواپەرستیی و ڕەفتاری خواویستیی تاکوکۆ پەروەردەدەکات، ئینجا سیستمی حوکمڕانیان دەخاتەبەردەست.. یەکسەر مرۆڤ ئاڕاستەی سیستمێکی دیاریکراوی حوکمڕانی ناکات، چونکە هەوڵدان بۆ سەلماندن و چەسپاندنی دەسەڵات _بێ پەروەردەبوون_ کارەساتی لێدەکەوێتەوە... بۆیە دەقەکان شێوازو چۆنیەتی ئیدارەو ئاڕاستە ناخەنە بەردەست، چونکە ئەمە وازلێهێنراوە بۆ بارودۆخەکان و ئەقلپێشکانی مرۆڤ خۆی کە ئیجتیهادیان تێدادەکات و سیستمی حوکم لەبەر ڕۆشنایی ئەو دەقانەدا دەمەزرێنێت، کە ڕاستەوخۆ بنەمای حوکم دیاریدەکەن.

باسی دووەم

دەربارەی تەوحید

تەوحید (التوحيد): بەیەکدانانە. واتە: وا دادەنێیت کە ئەو شتە یەکە.

لە زاراوەدا: نکووڵیکردنە لە هەبوونی هاوبەش لە سیفەتێکی خوایەتی خوای گەورەو نەفیکردنی هەبوونی هەر رادەو برِو چۆنیەتیەکی هاوبەشبوونە، لە زات یان لە سیفەتی خوای گەورەدا، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ)الشورى/١١ واتە: لە هیچ شتێکدا نموونەی ئەو نییە[١].

برِگەی یەکەم: تەوحید بناغەی سەرەکی یەکەمینی ئیسلامە:

ئیسلام لە سەر دووبنەمای سەرەکی دامەزراوە:

١-جگە لە خوای گەورە هیچ نەپەرستین.

٢-بەو شێوەیە خوا بپەرستین کە خۆی دیاریکردووە، نەک بە بیدعەو داهێنانی خۆی. خوای گەورە ئەم دوو بنەما سەرەکییەی تەوحیدی لە یەک ئایەتدا کۆکردۆتەوە کە دەفەرموێ: (قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا)الكهف/١١٠ واتە: ئەو کەسەی کە ئومێدی بە دیداری خوای گەورە هەیە، کە رووسوورو سەرفرازانە لە لێپرسینەوەی دەرچێت، با کردەوەی چاک بکات و هیچ یەکێک لە پەرستنی خوای پەروەرگارییدا نەکاتە هاوبەشی .. (عمل صالح: بێگومان ئەوەیە کە قورئان و سووننەت دیاریانکردووە).

---

[١] الرسائل السلفية في إحياء سنة خير البرية _ محمد علي الشوكاني/ إدارة الطباعة المنيرية بالقاهرة چاپی ١٣٤٨ک/ ١٩٣٠ز الرسالة الثالثة ل: ٢٤.

هەروەها دەفەرموێ (بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)البقرة/١١٢ لە وەڵامی جولەکەو دیانەکاندا کە دەیانووت غەیری جولەکەو دیان ناچنە بەهەشتەوە (لە ئایەتی پێشتردا هاتووە) لێرەدا قسەکەیان رەتدەکاتەوە، ئەو حەقیقەتە رووندەکاتەوە: واتە: نەخێر وانییە، هەر کەسێک بە دینی خوای گەورەوە پابەندبووبێت و فەرمانەکانی خوای گەورەی سەرڕاستانە جێبەجێکردبێت و خوای بە تاکوپاک ناسیبێت پاداشتی لای خوای پەروەردەگاری خۆی مسۆگەرە، نە خەفەت لە رابوردووی دەخوات و نە خەمی داهاتوویی دەبێت.

ئەم دوو بنەماسەرەکیەش خودی شایەتمانەکەن، کە روکنی یەکەمی ئیمان و مایەی موسوڵمانبوونە، کە: (اشهد ان لااله الاالله واشهد ان محمدا رسول الله)یە... واتە: بڕیاردەدەم و شاهێدم کە تەنها خوای گەورە خوایەو هیچ خوایەکی تر نییە، شاهێدیش دەدەم کە محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نێرراوی خوای گەورەیە.

-دێری یەکەم (لااله الاالله) جەخت کردنە لەوەی کە غەیری ئەو بە خوادانانێین و غەیری ئەو ناپەرستین.

-دێری دووەم (محمد رسول الله) جەختکردنەوەمانە لەسەر باوەڕهێنانمان بەوەی کە محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ راستی فەرمووەو نێرراوی خوای گەورەیە، بۆیە شاهێدییدەدەین کە هەرچی فەرموویەتی راست و دروست و رەوایەو ئێمەش هەموو گوێڕایەڵیی و ملکەچییەکی بۆ دەردەبڕین و شوێنیدەکەوین. خوای گەورەش لەم رووەوە دەفەرموێ: (وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ)التوبه/٥٩ واتە: ئەگەر بەوە رازیبوونایە کە خوای گەورە بە نسیبی کردبوون کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بەسەریاندادابەشیکردبوو (دەسکەوتەکانی جەنگ) و بیانووتایە ئێمە خوامان بەسە، خوای گەورە لە فەزڵ و چاکەی خۆی بێبەشمان ناکات و پێماندەبەخشێت و ئێمە قەناعەتمان بەوەیە کە خوای گەورە دەماندەاتێ، ئەمە چاکتربوو بۆیان (ئەم دیدو

هەڵوێستی رازیبوونە بە بەشی خوای گەورە چاکترە وەک لە چاوبڕینە ماڵ و سامانی دنیایی)[١].

کەوابوو دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامیی لە تەوحیددا لەسەر ئەوە دامەزراوە کە خوایەتی هەیەو عەبدێتی هەیە... خوایەتیەک کە خوای گەورەو باڵادەست هەیەتی و بەس، عەبدێیتیەکیش کە هەموو وجودێکی غەیری خوای گەورە دەگرێتەوە... هەموو مەخلووقات عەبدێتیی بۆ خوای گەورە ئەنجامدەدەن: بە ناسین و پەرستن و جێبەجێکردنی فەرمانەکانی... لەم روانگەوەیە کە خوای گەورە تاکوپاک بێوێنەیەو هەر هەموو سیفەتەکانی خوایەتی تێدایەو هەموو سیفەتێکیشی بێسنوور و تەواوەو هیچ شتێکیتر بە هیچ کلۆجێک و بە هیچ برِو رادەو چۆنیەتیەک لە هیچ یەکێک لە سیفەتەکانی خوای تاکوپاکدا هاوبەش نییەو هیچی لەو ناچێت، چونکە غەیری ئەو مەخلووقی ئەوەو ئەویش خالقی هەمووانە.

ئاوا دەسەلمێت و دەچەسپێت کە دوو (وجود) هەیە: وجودی خوای تاکوپاک و وجودی غەیری ئەو، کە هەموویان عەبدێتیی بۆ خوای تاکوپاک دەردەبڕن و ملکەچین. پەیوەندیی نێوان ئەم دوو وجودە پەیوەندیی (خالق) و (مەخلووق)ێتییە.. پەیوەندیی (خوا) و (عەبدێتی)یە... ئەمە ئەو رێسا سەرەتاییە سەرەکییەکە هەموو بنەما عەقائیدییەکانی تری لەسەر دادەمەزرێت[٢].

---

[١] ابن تيمية: منهاج السنة النبوية في نقض كلام الشيعة القدرية- توێژینەوەی مامۆستامان دکتۆر محمد رشاد سالم- مكتبه دارالحروبة/ قاهيره چاپی ١٣٨٢ك. ١٩٦٢ز ب١ ل: ٣٣٦.
_ ابن تيمية: العبودية به پێشەکی مامۆستا عبدالرحمن ألباني چاپی المكتب الإسلامي للطباعة والنشر. بيروت و دمشق چاپی دووەم ١٣٨٩ك بیروت ل: ٥١ و دواتری.
[٢] خصائص التصور الإسلامي ل: ٢١٥_٢١٦.

بڕگەی دووەم: ئیسلام و تەوحیدی پاکوپوخت:

ئیسلام دینی هەموو پێغەمبەرانە، دیدو تێڕوانینە عەقائیدییەکانی هەموویان هەر لە خوای گەورەوە بۆ یەکیەکی ئەو پێشەوا سەروەرانە علیهم السلام هاتووە، هەموویان تەرکیزیان لەسەر (عەقیدە)و (عیبادەت)ی خالیسانە بۆ خوای تاکوپاک دەکردەوەو لە ئەحکامی (شەریعەت)دا جیاوازدەبوون، چونکە ئەحکام بە گوێرەی پێداوویستی مرۆڤ لە کات و شوێنی جیاوازدا دەگۆڕێت... مەبەست لە هەموو دینەکان (ئیسلام)بوو، کە بریتییە لە تەسلیمبوونی عەبدانە بە خوای تاکوپاک، بە شوێنکەوتنی دینەکەی، بە جێبەجێکردنی ئەحکامەکانی، بەوەی وەحی خوایی و سیرەو سووننەتی پێغەمبەران تاکە بەرنامەی ژیانی تاکوکۆی مرۆڤایەتیی بێت... تەوحید تەوەری بانگەوازی هەموو نێرراوانی خوابوو ... بەڵام ئەو لێلادان و گۆڕانکارییەی بەسەر دینەکانی پێشیندا هات، پاکیی و پوختیی تەوحیدی نەهێشت، نەزانین و هەواوهەوەس لە لایەک و لەسنووردەرچوونی تاغووتان بۆ گۆڕینی دین لە لایەکی ترەوە وایکرد کە لە هەموو سەرزەمیندا دیدو تێروانینێکی عەقائیدیی راست و رۆشن نەمێنێت، تا ئەو کاتەی سەیدنا محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بەم دینە خواییەوە تەشریفی هێناو تەوحیدەکەی راستکردەوە.

خوای گەورە خۆی بەڵێنی پاراستنی قورئان و پەیامی پاکی پێغەمبەری خوای صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دا... بۆیە دەتوانین بەو پەڕی یەقینەوە بڵێین کە دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامی تاکە دیدو تێڕوانینێکی تەوحیدییە کە بە کامڵیی و سەلامەتیی وجێگیریی ماوە.. تەوحید سیفەتێکی هەرە مەزن و جیاواکاریی دیدو تێروانینی ئیسلامییە، لە دیدو تێڕوانینی

_ الامام الدكتور عبدالحليم محمود: الاسلام والايمان. سلسلة (في إحياء المفاهيم الإسلامية) دار الكتب الحديثة- الطبعة الثانية ١٩٦٩ز ل: ١٨٥ و دواتری.

دینەکانی ترو دیدە فەلسەفیەکان... نە ئەو وەکو ئەمانەو نە ئەمانیش وەکو هیچ روکنێکی ئەون[١].

<u>*گرنگێتی ئەوە کە ئیسلام تاکە دیدو تێڕوانینی رۆشن و راستی تەوحیدە:</u>

کە تەوحید حەقیقەتەو بنەمای سەرەکی دیدو تێڕوانینی ئیسلامییە، سەرەتا عەقائیدییەکەی ئیسلامە، ئەوە گرنگێتییەکی ئێجگار کاریگەری بەرچاوی هەیە، چونکە کاتێک مرۆڤ پێناسەی خوای گەورەی لا رۆشندەبێت و دەزانێت پەیوەندیی (خوایەتی) ئەو بەم گەردوون و ژیان و مرۆڤەوە چییەو چۆنە؟ ئەم باوەڕو هەست و نرخ و بەهایە دەداتە (خوایەتی)یەکە، ئەرکی (عەبدێتی)یەکەی مرۆڤ دیاریدەکات. ئەو کاتە مرۆڤ دەزانێت کە وەڵامدانەی فەرمانی خوای خاوەنی و دینداریێتی بۆ کردنی دەبێ چۆن بێت.

مرۆڤ لە دیدوتێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامیەوە وا رەفتار لەگەڵ خوای گەورەدا دەکات کە خوای کردگاری وجودە، خوایەکی خاوەن وویست و ئیرادەو بە تواناو زاناو بە دەسەڵات و دانایە. هەرچی بوێت دەیکات. لە هەموو رەهەندو لایەن و سیفەتێکییەوە کامڵ و ئیجابییەو هەڵسورێنەری ئان و ساتی هەر هەموو مەخلووقاتە. سەرەتای دەستپێکی گەردوون و ژیان و مرۆڤ بە وویستی ئەو بووەو کۆتاییشیان هەر بە وویستی ئەوەو هەر هەمووش دەگەڕێنەوە بەردەستی ئەو... ئەو بە ئاگایە، ئاگای لە هەموو بزاوت و سرەوتێکی مەخلووقاتە، ئاگای لە هەموو گۆڕان و،گۆڕینێکە، هیچ بزوات و سرەوتێک لەم وجودەدا

---

[١] خصائص التصور الإسلامي ل: ٢١٤ و دواتری. بۆ تەفسیلی زیاتر بڕوانە:

_ عباس محمود العقاد: الل. چاپی دارالمعارف/ مصر. چاپی پێنجەم ل:٧ و دواتری.

_ سلیمان مظهر: قصة العقائد بين السماء والأرض. دار النهضة العربية بمصر ل: ٢٣٣ و دواتری.

_ سەید سابق: العقائد الاسلامیة. لە چاپکراوەکانی کۆنفرانسی ئیسلامی. چاپی یەکەم ١٣٨٣ک. ١٩٦٤ز ل: ٨ و دواتری.

بە بێ وویست و تواناو زانست و تەگبیری ئەو نابێت... ئەو هەموو شتێک، هەموو روداوێک، هەموو بزاوت و سرەوتێک ئەندازەگیرییدەکات و فەرمانی بوونی دەدات و دەبێت. جێگیربوونی ئەم حەقیقەتە عەقائیدییە لە کیانی موسوڵماندا لە ویژدان و هەست و دڵ و دەروونییدا، لە هزرو ژیرییدا وایلێدەکات ئاسان رێسا گەردوونییەکان ئیستیعاببکات و بە (سنن الله: رێسای خوایی)یان بزانێت. ئەم حەقیقەتە عەقائیدییە کە لە ناخی موسوڵماندا جێگیردەبێت ئیتر هەموو شتێکی ئەم مرۆڤە لەسەر ئەو دادەمەزرێت و هەر ئەویشە کە دەبێتە سەرچاوەی ئاڕاستەی هزرو بیرو هەست و هۆش و رەفتارو رەوشت و بزاوت و هەڵوێستی .. هەر ئەم عەقیدەیەیە کە دەبێتە پاڵنەری چالاکیی و مایەی پارسەنگیی ئەم مرۆڤە.. هەر ئەم عەقیدەیەشە بۆی دەبێتە پێوەرو هێزی پەیوەندیی بوون بە خوای گەورەوە، کە لە دینداریی سەرڕاست و تەقواکارییەکەیدا دەدرەوشێتەوە.. ئەمە خاڵی جەوهەریی جیاوازیی نێوان ئەم عەقیدە بزوێنەرە کاریگەرەی ئیسلام و ئەو دیدە (دینی)یە ساردو سڕەی ئەوانی ترە[1].

---

[1] خصائص التصور الإسلامي ل: ١٧٥ و دواتری.

_ دکتۆر فارووق ئەحمەد حەسەن دەسسوقی دەڵێ:(بزانە چەند چەمکی فەلسەفییانە دەبینیت دەربارەی گەردوون و ژیان کە لەو رۆژەوەی نوسراون هەروا بە بچووکیی بە مەرەکەبە ووشکبووەکەیەوە بە لاپەڕەی تیانووسەکانەوە ماونەتەوەو لە سەری ئەو کەسانە تێنەپەڕیووە کە خوێندکاری ئەو فەلسەفەیە بوون! کە هیچ کاریگەرییەکیان لە دنیای واقیعی خەڵکیی و لە رەفتارو رەوشتیاندا جێنەهێشتووە! بۆیە دەبینیت هیچ پەیوەندییەکی دروستنەبووە لە نێوان ئەو فەیلەسووف و خوێندکارانەو کۆمەڵگەی ئەو فەیلەسووفانەدا. زەقترین نموونەی ئەوە چەمکی خوایەتییەکەی زۆرینەی فەیلەسووفەکانی یۆنانە، کە هیچ کاریگەرییەکی لەسەر ژیان و رەفتارو رەوشتی کۆمەڵگەکەیان دروستنەکردو _هەر وەکو مەتەڵ_ لەناو خوێندکارانی فەلسەفەدا مایەوە! لە بەرامبەردا سەیری کاریگەریی حەقیقەتەکانی دیدی عەقائیدیی ئیسلام بکە دەربارەی خوایەتی خوای گەورە، کە کۆمەڵگەکە هەمووی باوەڕی پهێناو ژیانی خۆیان لەسەر داڕشتەوە. دەبینیت گەورەترین کاریگەریی لەسەر ژیان و رەفتارو رەوشتی تاکوکۆی دەوڵەت و کۆمەڵگەی یاوەران دروستکرد، بە

لەبەر ئەمەیە کە قورئان بە قەدەر ئەوەندەی کە جەخت لە هەبوونی خوای گەورە دەکاتەوە، ئەوەندەش جەخت لە تەوحیدی خوای تاکوپاک دەکاتەوە.. لە ئیسلامدا پابەندبوون بە تەوحیدەوە -بە پاکی و پوختیی و بەو شێوەیەی کە قورئان پێناسەو شەرحی تەواویی کردووە_ لە هەموو شێتکی تری ئیسلام گرنگترە، بۆیە ئیسلام پێی وایە باوەڕبوون بە هەبوونی هاوبەشێکی یت بۆ خوای گەورە، لە هەر سیفەتێکیدا بێت، بە هەر رادەو بڕێک بێت، بە هەر چۆنیەنییەک بێت، قابیلی قبووڵ نییە، چونکە پێچەوانەی حەقیقەتە عەقائیدییەکان و رێسا گەردوونییەکان و سیستمەکانی ژیانە... فرەخوایی، یان شیرکخوازیی هەڵەیە، چەوتە، گوناحە، تاوانە، رەفتارێکی (قەبیح)ە... مایەی لێڵبوونی دیدو وێڵبوونی مرۆڤە، مایەی ئاڵۆزیی و پشێویی و یژدان و دەروونە، هۆکاری لاسەنگیی رەفتارو رەوشتە، هۆکاری لەدەستچوونی فەرزەکانی خوای گەورەیە، کە لەسەر مرۆڤی فەرزکردوون، مایەی تێکەڵوپێکەڵبوونی زانستییەکانی مرۆڤ و سەرگەردانبوونێتی، مایەی تینەگەیشتنی مرۆڤە لە حەقیقەتی (خالق) و (مەخلووق)ێتیی و پەیوەندیی (خوایەتی خالق) و (عەبدێتی مەخلووق). ئەمەش لە هەموو لایەکەوە دژی وەحی و خواوویستیی و بانگەوازی حەقی پێغەمبەرانە علیهم السلام[١].

شێوەیەک ژیانی رێکخستن کە کاریگەریی بەردەوامی لەسەر هەموو نەوەکانی دوای خۆیان بەجێهێشت. هەموویان ژیانیان لەسەر ئەو دیدو تێڕوانینە عەقائیدییانەی ئیسلام _بەدیدی ئەوان_ داڕشت!
_ مشكلة الحرية في الفكر السلامي الخالص ل: ١٤.

[١] عباس العقاد: الفلسفة القرآنية ل: ١١٩.

بڕگەی سێیەم: تەوحید لە دەقەکانی قورئانی پیرۆزدا:

هەر کەسێک بەخێراییش چاوێک بە قورئانی پیرۆزدا بخشێنێت ئەوەی لا دەبێتە بەڵگەنەوویست کە تەوحید سەرەکیترین و ڕۆشنترین حەقیقەتی عەقائیدییە، کە دەقەکانی قورئان باسی لێوە دەکەن و لە هەموو باسێک زیاتر جەختی لێدەکەنەوە. باسی تەوحید لە قورئاندا بوارێکی فراوان و رووبەرێکی زۆری قورئانی گرتۆتەوە. بە ڕیزبەندیی بابەتەکان و سەرنجدانێکی ئامارگیریی لە ئایەتەکان توانیمان ئەو حەقیقەتە عەقائیدییە ئاوا بخەینە بەرچاوان کە لە چەندین خانەدا ڕیزیان دەکەین:

<u>خاڵی یەکەم: سەلماندنی یەکبوونێتی خوای گەورەو ڕەتکردنەوەی فرەخوایی و هاوبەشبۆدانانی:</u>

١-خوای گەورەیە بەش و دابەش نابێت:

-(قُلْ هو اللَّهُ أَحَدٌ)الاخلاص/١ واتە: بفەرموو کە خوای گەورە یەکەو تاقانەیە.

٢-خوای گەورە یەکە:

-(وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ)البقرة/١٦٣ واتە: خواتان یەک خوایە، هیچ خوایەکی تر جگە لەو نییە، ئەویش میهرەبان و بە بەزەییە.

-(قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا)الکهف/١١٠ واتە: بفەرموو: منیش مرۆڤێکم وەکو هەر یەکێک لە ئێوە، بەڵام من وەحیم بۆ دێت و پێتان ڕادەگەیێنم، کە خواتان یەکە. جا ئەو کەسەی بە ئومێدی دیداری سەرفرازانەی خوای پەروەرگاری خۆیەتی با کردەوەی چاک بکات و لە پەرستندا هیچ یەکێک نەکات بە هاوبەشی پەروەردگاریی.

-(قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ)الانبياء/١٠٨ واتە: بفەرموو: وەحی بۆ من دێت تا پێتان رابگەێنم کە خوای ئێوە یەک خوایە.. دەی سا ئێوەش موسوڵمانن یان نا؟!

-ئایەتی تری وەکو ئەمان جەخت لەم سیفەتەی دەکاتەوە وەکو:

-(إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)ال عمران/٦٢.

-(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ)الحج/٣٤.

٣-هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لە خوای گەورە:

-(إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)ال عمران/٦٢ واتە: باسەکانی ئەم قورئانە هەمووی هەواڵی حەقن پێت را دەگەیەنرێت. هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لە خوای گەورە کە بە دەسەڵات و دانایە.

-(اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا)النساء/٨٧ واتە: خوای گەورە ئەوەیە کە هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لەو، تەئکیدیشە کە هەر هەمووتان لە رۆژی قیامەتدا کۆدەکاتەوە. قیامەتیش رۆژێکە بە هیچ شێوەو چۆنیەتیی و برِو رادەیەک گومان لە ماتنییدا نییە، ئیدی کێ هەیە لە خوای گەورە راستر هەواڵ بگەیێنێت؟!.

-(للَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ)طه/٨ واتە: خوای گەورە خوایە. هیچ خوایەک نییە شایانی پەرستن بێت جگە لەو. هەموو ناوە پیرۆزەکان (کە سیفەتی کامڵێتی بێ سنوورن) هی ئەون.

-ئەم ئایەتانەش هەر جەخت لەم حەقیقەتە دەکەنەوە:

-(إِنَّمَا إِلَٰهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا)طه/٩٨.

-(وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)القصص/٧٠.

-(فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ) محمد/١٩.

٤-خوا یەکەو خوای تری وەلدا نییە:

-(وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَٰهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ)النحل/٥١ واتە: خوای گەورە فەرمووی: دوو خوا مەگرنەبەر، چونکە خوای گەورە یەکە. دەبێ ترس وخۆفی منتان لە دڵدابێت و بەس... لەغەیری من مەترسن.

-(لَّا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا) الاسراء/٢٢ واتە: خوایەکی تر وەل خوای گەورەدا دامەنێ، ئەگینا لۆمەکراوو بێکەس و بێپشتیوان دەستەوئەژنۆ دەکەویتە کەنار.

-(ذَٰلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا) الاسراء/٣٩ واتە: ئەمە لەو ئامۆژگاریيانەیە کە خوای پەروەردگارت بە وەحی بۆی ناردوویت: خوایەکی تر وەل خوای گەورەدا دانەنێیت، دەنا لۆمەکراوانەو دەرکراو لە رەحمەتی خوای گەورە فڕێدەدرێیتە ئاگری دۆزەخەوە.

-ئەم ئایەتانەش هەر جەخت لەم حەقیقەتە دەکەنەوە:

-(قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا) الاسراء/٤٢.

-(وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)القصص/٨٨

٥- لەخۆشەویستیی و مەزنییدا هاوشانی نییە:

-(الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ)البقرة/٢٢ واتە: ئەوە خوای گەورەیە کە زەمینی بە پانوپۆڕیی بۆ ڕاخستوون و ئاسمانی وەکو سەربان بەسەرتانەوە بنیاتناوەو ئاوی لە ئاسمانەوە بۆتان ناردۆتەخوارەوەو جۆرەها بەرهەمی پێهێناوەتەدیی، تا ببێتە ڕزق و ڕۆزیی و بژێویتان.. دەی سا هاوبەش بۆ خوای گەورە لە خۆشەویستیی و مەزنێتییدا (کە جۆری پەرستنن) دا مەنێن.

٦-بەهیچ کلۆجێک هاوبەشی نییە:

-(وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ) الانعام/١٠٠ واتە : موشریکانی قوڕەیش جنۆکەیان کردبووە هاوبەشی خوای گەورەو پەرستنیان بۆ ئەوانیش ئەنجامدەدا ! لە کاتێکدا کە خوای گەورە ئەوانیشی خەلقکردووە، ئیدی چۆن ئەوانی (مەخلووق) دەچنە ڕیزی (خالق) و شایانی پەرستن دەبن؟! ئەمانە هیچ زانستێکی وەحییان نییەو کەوتوونەتە جنۆکەپەرستیی! پاکوبێخەوشی بۆ خوای باڵا لە وەی کە ئەو موشریکانە ئاوا بە نەزانیی وەسفی خوای گەورە دەکەن و دەڵێن فریشتە کچی خوان!.

-(قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَن يَأْتِيَكُمَا ذَٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ. وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَن نُّشْرِكَ بِاللَّهِ مِن شَيْءٍ ذَٰلِكَ مِن فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ)يوسف/٣٧-٣٨ واتە: من (سەیدنا یوسف عليه

السلام) ڕێبازو دیدو کەسانی قەومێکم وەلکردووە کە باوەڕیان بە خوای گەورە نەبوو، نکووڵییان لە هاتنی ڕۆژی دوایی دەکرد، ئیتر کەوتمە شوێن دیدو ڕێی بابوباپیرانی خۆم: ئیبراهیم و ئیسحاق و یەعقوب، کە بۆمان نەبووە بە هیچ کلۆچێک و بە هیچ ڕادەو برِو شێوازو چۆنیەتییەک لە هیچ شتێکدا هاوبەش بۆ خوای گەورە دابنێین.. ئەمە (ئەم دیدو ڕاو بزاوت و هەڵوێستەمان) فەزڵی خوای گەورەیەو داوێتی بەسەرماندا، هەروەها ڕێزەو لە خەڵکی تری گرتووە، بەڵام زۆرینەی خەڵکی سوپاس و ستایشی خوای گەورەی لەسەر ناکەن.

-(وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ)الرعد/٣٦ واتە: ئیمانداره سەرڕاستەکانی ئەهلی کیتاب خۆشحاڵن بە هاتنەخوارەوەی وەحی بۆ جەنابت، چونکە دڵنیابوون لەوەی کە هەڵوێستی خۆیان ڕاستەو وەکو گومڕاکانیان نین، کە دەسکاری دەق تەورات و ئینجیلیان کردووە، بەڵام ئەوانەی تریان لەگەڵ موشریکانی قوڕەیشدا گەلەکۆمەکێیان لێکردوویت، ئەمانە باوەڕیان بە هەندێک باسی قورئانەکە نییە، کە باس لە خوای گەورە دەکات، یان تایبەتمەندێتی نادات بە جولەکە... جەنابت بفەرموو: من فەرمانمپێدراوە کە سەرڕاستانە خوای تاکوپاک بپەرستم و هاوبەشی بۆ دانەنێم.. من خەڵکی بۆ خواوویستی بانگهێشتدەکەم چونکە گەڕانەوە هەر بۆ لای خوای تاکو تەنهایە.

ئایەتی تریش هەیە کە هەر جەخت لەم سیفەتە دەکەنەوە، وەکو:

-(وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا) الإسراء/١١١.

٧-خوای گەورە باوکی نییە:

-(قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) الاخلاص/١-٣ واتە: بفەرموو کە خوای گەورە یەکەو تاقانەیە.خوای گەورە بێنیازە لە مەخلووقات. مەخلووقات پێویستیان بەوە. نە لەدایکبووەو نە کەسی لێبووە.

٨-خوای گەورە هاوسەری نییە:

-(بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) الانعام/١٠١ واتە: خوای گەورە کردگاری بێهاوتای ئاسمانەکان و زەمینە، کە بەشێوەیەک خەلقیکردوون کە پێشتر شێوەی وا نەبووە، چۆن دەشێت خوای گەورە منداڵی هەبێت؟! لە کاتێکدا کە هاوسەری نییە. هەر هەموو شێتک ئەو خەلقیکردووەو ئاگای لە هەموو شتێکەو هەمووشێتک لەژێر زانیاری ئەودایە.

٩-خوای گەورە کوڕی نییە:

-(قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) الاخلاص/١-٣ واتە: بفەرموو کە خوای گەورە یەکەو تاقانەیە.خوای گەورە بێنیازە لە مەخلووقات. مەخلووقات پێویستیان بەوە. نە لەدایکبووەو نە کەسی لێبووە.

١٠- خوای گەورە کەسی نەکردووە بە کوڕی خۆی:

-(وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ)البقرة/١١٦ واتە: ووتیان (جولەکەو دیانەکان) کە خوای گەورە کوڕی هەیە. پاک و بێخەوشی بۆ خوای گەورە. چۆن شتی وا دەشێت؟! هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدان هی ئەون، موڵکی ئەون، مەخلووقی ئەون، عەبدی ئەون، هەموویان ناچاری ملکەچیین و لەسەر ئەو ڕێسایانە دەڕۆن کە خوای گەورە خەلقیکردوون لەسەریان.

-(إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۘ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا) النساء/١٧١ واتە: خوای گەورە خوای تاكو تەنهایەو تاقانەو پاك و بێخەوشە، چۆن دەشێت ئەو كوڕی هەبێت؟! كە هەرچی لە ئاسمانەكان و زەویدان هی ئەون... هەر خوای گەورە خۆی بەسە بۆ شاهێدیدان لەسەر ئەمە.

-(بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ)الانعام/١٠١.

هەمان جەخت كردنەوەش وا لە ئایەتەكانی:

-(وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ۖ ذَٰلِكَ قَوْلُهُم بِأَفْوَاهِهِمْ ۖ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَبْلُ ۚ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ ۚ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ)التوبە/٣٠.

-(وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا) والاسراء/١١١.

١١-خوای گەورە نە كوڕی هەیەو نە كچ:

-(وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ ۖ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ) الانعام/١٠٠ واتە : موشریكانی قوڕەیش جنۆكەیان كردبووە هاوبەشی خوای گەورەو پەرستنیان بۆ ئەوانیش ئەنجامدەدا ! لە كاتێكدا كە خوای گەورە ئەوانیشی خەلقكردووە، ئیدی چۆن ئەوانی (مەخلووق) دەچنە ریزی (خالق) و شایانی پەرستن دەبن؟! ئەمانە هیچ زانستێكی وەحییان نییەو كەوتوونەتە جنۆكەپەرستیی! پاكوبێخەوشی بۆ خوای باڵا لە وەی كە ئەو موشریكانە ئاوا بە نەزانیی وەسفی خوای گەورە دەكەن و دەڵێن فریشتە كچی خوان!.

١٢-خوای گەورە پێویستی بە یارمەتیدەر نییە:

-(وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا) والاسراء/١١١واتە: بفەرموو: سوپاس بۆ خوای گەورەیە، كە هیچ

کەسێکی نەکردووە بە کوڕی خۆی و هیچ هاوبەشێکی لە موڵک و دەسەڵاتداریتییدا نییە، پێویستی بەیارمەتیدەرو سەرخەر نییە، چونکە ژێردەستە نییە تا پێویستی بە مێژێک بێت لەسەریبکاتەوە.. دەی سا بە ڕێزو مەزن رایگرە.. بەڕێزتر لە هەبوونی منداڵ و هاوبەش و یاریدەدەرو سەرخەران.

١٢-هیچ کۆمەڵ و گەلێک نییە تایبەت بە خوای گەورە بێت:

-(وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُم بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ)المائدة/١٨ واتە: هەر یەک لە جولەکەو دیان ووتیان ئێمە ئەوەندە لە خوای گەورە نزیکین بووین بە ئەولادو خزم و خۆشەویستانی ئەو! پێیان بفەرموو دەی ئەگەر وایە، بۆچی تووشی نارەحەتیی و زەلیلیی و کوێرەوەریی دنیایی کردوون؟! باوک چۆن ئەولادی خۆی تووشی کێشە دەکات؟ خۆشەویست چۆن خۆشەویستانی خۆی بە زەلیلیی دەخاتە بەردەست خەڵکی؟ ئێوەش هەر مرۆڤن وەکو ئەو هەموو خەڵکەی تر، کە خوای گەورە خەلقیکردوون. خوای گەورە لەو کەسانە خۆشدەبێت کە خۆی دەیەوێت و ئەوانەش سزادەدات کە خۆی بە دادپەروەریی خۆی حوکمیان بەسەردا دەدات.. هەموو موڵکی ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لە نێوانیاندایە هی خوای گەورەیەو چارەنووسی هەمووان بۆ لای ئەو دەگەڕێتەوە.

١٣-خوای گەورە پەروەردگارو دەسەڵاتداری باڵاو خوای هەمووانە:

-(قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ. مَلِكِ النَّاسِ. إِلَٰهِ النَّاسِ)الناس/١-٣ واتە: بفەرموو: من پەنادەگرم بە خوای گەورە، پەروەردگارو خاوەنی هەموو خەڵکی، دەسەڵاتداری باڵای هەموو خەڵکی، خوای هەمووخەڵکی.

١٤-هیچ شتێك وەكو خوای گەورە نییە:

-(فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)الشورى/١١ واتە: خوای گەورە داهێنەری ئاسمانەكان و زەمینە، هەر لە خۆتان هاوسەری بۆ خەلقكردوون، هەر وەكو كە نێرومێ لە گیانلەبەرانی تردا خەلقكردووە، بەهۆی ئەوەوە زۆریكردوون (بە زاوزێكردن) هیچ شتێك وەكو خوای گەورە نییە، خوای گەورە بیسەرو بینەریشە.

-(قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ) الاخلاص/١-٤ بفەرموو كە خوای گەورە یەكەو تاقانەیە.خوای گەورە بێنیازە لە مەخلووقات. مەخلووقات پێویستیان بەوە. نە لەدایكبووەو نە كەسی لێبووە.هیچ یەكیكیش وەكو ئەو نییە.

<u>خاڵی دووەم: رەتكردنەوەی هەموو بەڵگەو بەهانەی كافران:</u>

١-رەتكردنەوەی فرە خوایی وەل خوای گەورەدا:

-(قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَىٰ قُل لَّا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ)الانعام/١٩ واتە: پێیان بفەرموو: چ بەڵگەیەك لە شاهێدیدانی خوا گەورەترە؟ بفەرموو: ئێ خوای گەورە شاهێدی نێوان من و ئێوەیە، ئەوی چاودێرو بەئاگا، ئەوی زاناو بیسەرو بینەر، ئەو شاهێدە كە من نێرراوی ئەوم و وەحیم لەوەوە بۆ دێت. ئەم قورئانەی وەحییەو بۆ منی ناردووە، تا هۆشداریتانبدەمێ و نەكەونە شیركەوە، تا لە قیامەتدا رەنجەڕۆنەبن. ئەم حەزەردانە بۆ ئێوەشەو بۆ هەر كەسێكی ترە، كە بانگەوازی ئەم دینەی پێدەگات. چما ئێوە هەر سوورن لەسەر ئەو باوەڕەتان كە گوایە خوای تر وەل خوای گەورەدا هەن؟! من شاهێدیی لەسەر شتی وا نادەم، چونكە دڵنیام كە خوای

گەورە تاکە خوایەو یەکەو بێوێنەیە، تەبەڕاش دەکەم لەوەی ئێوە بە هاوبەشانی خوایان دادەنێن.

-(فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ. وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِندَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ . وَقُل رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ)المؤمنون/١١٦-١١٨ واتە: پاک و مەزنیی و باڵایی بۆ خوای گەورە (لەوەی کە وا دەزانن ئەم گەردوونەی هەر وا بە هەوانتە خەلقکردووە). خوای خاوەن دەسەڵات، حەق و حەقخواز، کە هیچ خوایەک نییە شایانی پەرستن بێت جگە لەو... خوای خاوەن عەرشی بەرزو پیرۆز، هەر کەسێک بڕیاربدات کە خوای تر وەل خوای گەورەدا هەیەو ماناو هاواریان بۆ ببات _کە هیچ بەڵگەیەکی وەحی لەسەر شیاوێتی ئەوە نییە_ ئەوە حەتمەن خوای گەورە خۆی موحاسەبەکردنی ئەو کەسە دەگرێتەدەست خۆی و خۆی لێیدەپرسێتەوە... خوای گەورە کافران خۆشحاڵ و ئاسوودەناکات. بفەرموو خوایە لە ئیمانداران خۆشبەو بەزەیی لە لێخۆشبوونیشیان زیاتر پێبەخشە. خوایە تۆ گەورەترین و چاکترین بەبەزەییترینیت.

٢-ڕەتکردنەوەی فرەخوایی کەمتر لە مەنزیلەی خوای گەورە:

-(قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُم مِّن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ...) الرعد/١٦ واتە: پێیان بفەرموو: کە کێ خاوەنی ئاسمانەکان و زەمینە؟ کێ پەروەردگارو هەڵسوڕێنەریانە؟ پێیان بناسێنە کە ئەوە خوای گەورەیە، پێیان بفەرموو : دەی باشە ئێوە کە دەبینن خوای گەورە ئەم گەردوون و ژیانەی خەلقکردووە ئیتر چۆن ئەو ناپەرستن و بتتان داناوە دەیپەرستن؟! کە ناتوانن نە سوود بە خۆیان بگەیێنن، نە زیانیش لە خۆیان دووربخەنەوە! ئیدیی ئێوە بۆچی وا لە حەنای حەقدا کوێرن؟ چما کوێرو چاوساغ (بینا) وەکو یەکن؟!.

-(أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِن دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا)الكهف/١٠٢ واتە: چما ئەو كەسانەی دیدو رێی كوفریان گرتۆتەبەر ئەوەیان پێ راست و رەوایە كە هەندێک لە عەبدەكانم (فریشتە، عیسا، عوزێر علیهما السلام) بكەنە خواو مەنزیلەی خوایەتییان لە خوار منەوە بدەنێ؟! بەراستی ئێمە دۆزەخمان ئامادەكردووە تا تەقدیمی كافرانی بكەین، تا ئەوێیان بۆ ببێتە جێسوكناو مەئواو مەوارگەی حەسانەوە!.

-(أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ . لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ) الانبیاء/٢١-٢٢ واتە: بەڵام هەر دارو بەردی زەمینیان داتاشیووەو كردوویانن بە خوای خۆیان! واشدەزانن مردووەكانیان زیندوودەكەنەوەو رێزیاندەگرن! نا ئەمە چەوت و نارەوایە.. ئەگەر خوایەكی تر وەل خوای گەورەدا لە ئاسمان و زەمیندا هەبوایە حەتمەن ئاسمان و زەوی هەمووی تێكدەچوو (چونكە فەرمانی دژبەیەكیان بۆ دەچوو) سوپاس و ستایش بۆ خوای خاوەن عەرشە، پاک و بێخەوشی بۆ ئەو، لەوەی ئاوا بە نەزانیی وەسفیدەكەن.

٣-رەتكردنەوەی هەبوونی هاوشانی خوای گەورە لە مەزنێتیی و خۆشەوویستییدا:

-(قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ)فصلت/٩ واتە: پێیان بفەرموو : چما ئێوە باوەڕ بەو خوا بەدەسەڵاتە ناكەن كە زەمینی بە دووڕۆژ خەلقكرد، ئاوا لە مەزنێتیی و خۆشەوویستییدا خوای تری بۆ دادەنێن؟! لە كاتێكدا ئەو پەروەردگار (كردگارو خاوەن و هەڵسوڕێنەر) ی هەموو جیهانیانە.

٤-رەتكردنەوەی هەبوونی هاوسەر بۆ خوای گەورە:

-(وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَىٰ إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) الصف/٧ واتە: كێ لەو كەسە ستەمكارترە كە بوختان هەڵدەبەستێ و دەڵێ:

خوای گەورە کوڕو هاوسەری هەیە! لە کاتێکدا بانگهێشتی ئیسلام دەکرێت. خوای گەورە هیدایەتی ستەمکارانە نادات.

-(بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُ صَاحِبَةٌ ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) الانعام/١٠١ واتە: خوای گەورە کردگاری بێهاوتای ئاسمانەکان و زەمینە، کە بەشێوەیەک خەلقیکردوون کە پێشتر شێوەی وا نەبووە، چۆن دەشێت خوای گەورە منداڵی هەبێت؟! لە کاتێکدا کە هاوسەری نییە. هەر هەموو شێتک ئەو خەلقیکردووەو ئاگای لە هەموو شتێکەو هەمووشێتک لەژێر زانیاری ئەودایە.

٥-ڕەتکردنەوەی هەبوونی کوڕ بۆ خوای گەورە:

-(وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا . لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا . تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا . أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا . وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا . كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَٰنِ عَبْدًا لَّقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا) مریم/٨٨-٩٥ واتە: ووتیان: خوای میهرەبان کوڕی هەیە! بە ڕاستی قسەیەکی زۆر بەدو دژوارو خراپتان کرد، قسەیەکە خەریکە ئاسمانەکان لە حەشمەتدا، لە ڕق و نارەزاییدا، لە پێناخۆشبووندا شەقببەن، درزیانتێکەوێت و بەسەریەکدا بڕمێن، خەریکە زەمین لەتوپەت ببێت و ئەو چیا سەختانە دارمێنەخوارێ لێی. (هەموو گەردوون دەخوازێت سزایان بدەن لەسەر ئەو قسە بەدەی کر کردوویانە). نابێت و ناشێت و نالوێت خوای میهرەبان ئەولاد بگرێتە خۆی.. لەسەر ئەو بوختانەی بەنەزانی وستەمکاریی وکەڵلەڕەقی خۆیان کردوویانە کەدەڵێن خوای گەورە کوڕێکی هەیە! شیاو شایستە نییە و مەحاڵە خوای گەورە کوڕی هەبێت... لەڕۆژی دواییدا هەموو ئاسمانەکان و زەوی و هەر چی تێیاندایە، هەرچی بەخوا دانراون (لەفریشتەو پەری و سەیدنا عیساو سەیدنا عوزێر علیهم السلام) هەموو ملکەچانە دێنەوە بەردەستی خوای تاکو دەسەڵاتدار.

-(وْ أَرَادَ اللَّهُ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا لَّاصْطَفَىٰ مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ)الزمر/٤ واتە: ئەگەر وا بوایە وەکو جولەکەو دیان و موشریکانی عەرەب دەڵێن کە گوایە خوای گەورە کوڕو کچی هەیە، ئەو کاتە کوڕێکی لە نێوان هەموو ئەوانەدا کە خەلقیکردوون هەڵدەبژاردو دەیکردە کوڕی خۆی! بەڵام ئەوە ناشێت. لایق بە خوای پاک و باڵا نییە... پاک و بێعەیبی بۆ خوای گەورە، چۆن ئەمانە قسەی وا پوچەڵ بۆ خوای تاک و بەدەسەڵات هەڵدەبەستن ؟!!.

٦-رەتکردنەوەی ئەوە کە سەیدنا عیسا علیه السلام خوا بێت:

-(لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ) المائدة/٧٢ واتە: بە تەئکید ئەوانەی کە ووتیان خوای گەورە هەر عیسای کوڕی مەریەمە علیهما السلام کافربوون (ئەوانەی دەڵێن خوای گەورە عیسای لە زاتی خۆی ئیجادکردووە!).

-(قَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِن لَّمْ يَنتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ . أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ . مَّا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ . قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ)المائدة/٧٣-٧٦ واتە: بە تەئکید ئەو کەسانە کافربوون کە ووتیان خوای گەورە سێیەمین خوایە (سەیدنا عیساو دایکی علیهما السلام دووانەکەی ترن کە زۆر لە دیانە کان دەڵێین هەموو یەکبوون و خوای گەورە رۆحی لە خۆی کردۆتەوەو کردوێتی بە سەیدنا عیسا علیه السلام) جگە لە یەک خوای حەقیقی هیچ خوایەکی تر نییە، ئەگەر ئەوانەی وا دەڵێن کۆتایی بەو قسە (پووچەڵ دژوارو خەتەرناکە) نەهێنن بە تەئکید کافردەبن و سەرەنجام دەکەونەبەر سزایەکی بەژان. بۆچی پەشیماننابنەوەو سەرڕاستانە ناگەڕێنەوە لای خوای گەورەو داوای لێخۆشبوونی لێبکەن، خۆ خوای گەورە لێخۆشبوو و بەبەزەییەو چاوپۆشیان لێدەکات... مەسیحی کوڕی مەریەم علیهما السلام جگە لە نێرراوێکی خوای گەورە هیچ ئیمتیازێکی

تری نەبوو، جەنابی علیه السلام پێغەمبەرێکی خوایە، وەکو هەر یەکێک لەو پێغەمبەرانەی پێشخۆی هاتن علیهم السلام... عیسا علیه السلام مرۆڤبوو، خۆی و دایکی وەکو ئەو خەڵکە بوون، خۆراکیان دەخوارد... بڕوانە ئێمە چۆن نیشانەو بەڵگەی حەقیان بۆ ڕووندەکەینەوە کەچی ئەوان چۆن درۆو دەلەسە دەکەن و بوختان هەڵدەبەستن.. پێیان بفەرموو: چما ئێوە کەسانێک دەپەرستن کە هیچ سیفەتێکی خواییان بە هیچ رادەو برو شێوەو چۆنییەتیەک تێدا نییە، نە دەسەڵاتی سوود پێگەیاندنتانیان هەیەو نە دەسەڵاتی زیان دوورخستنەوە لێتان... خوای گەورە بیسەرو زانایە.

-(وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ۚ إِن كُنتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ ۚ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ۚ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ . مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ ۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)المائدة/١١٦-١١٧ واتە: خوای گەورە بە سەیدنا عیسای فەرموو: ئەرێ عیسای کوڕی مەریەم! ئەوە جەنابت بەو خەڵکەت فەرمووە کە لە جیاتی خوای گەورە من و دایکم بە دوو خوای خۆتان دانێن؟! سەیدنا عیسا علیه السلام فەرمووی: خوایە پاک و بێخەوشی بۆتۆ، من چۆن شتی وا دەڵێم؟ من بۆم نییە غەیری قسەی حەق بکەم (من مافی ئەوەم نییە ئەو قسەیە بکەم) ئەگەر شتێکی وام بووتایە خۆت دەتزانی، تۆ ئەوە دەزانی کە لە ناخ (نەفس)ی مندایە، بەڵام من نازانم چی لە ناخ (نەفس)ی تۆدایە. بەتەئکید تۆ ئاگاداری ڕەهاو بێسنووری هەموو نادیارەکانیت. من هیچم غەیری ئەوە پێڕانەگەیاندون کە فەرمانت پێداوم پێیان بگەیێنم، کە بریتییە لەوەی: خەڵکینە خوای گەورە بپەرستن کە خاوەن و پەروەردگاری منیش و ئێوەشە. ئەوەندەی لەناویاندابووم، شاهێدبووم بەسەریانەوەو نەمدەهێشت شتی وا بڵێن، کەمراندتم و بەرزتکردمەوە بۆ

ئاسمان هەر خۆت چاودێرو سەرپەرشتیارو ئاگاداریان بوویت، تۆش شاهێدو ئاگاداری زاناو بیسەرو بینەری هەموو شتێکیت.

٧-رەتکردنەوە ئەوە کە سەیدنا عیسا علیه السلام کوڕی خوا بێت:

-(لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ)المائدة/٧٢ واتە: سەیدنا عیسا علیه السلام بە بەنوئیسرائیلییەکانی فەرموو: خوای گەورە بپەرستن، کە پەروەردگاری من و ئێوەیە. بشزانن کە هەر کەسێک هاوبەش بۆ خوای گەورە بڕیاربدات خوای گەورە بەهەشتی لێ قەدەغەدەکات و لەو پاداشت و نازو نیعمەتە مەحروومدەبێت و دەشچێتە دۆزەخەوە. دۆزەخ دەبێتە جێسوکنای.. ئەوانەی لە دنیادا کافرو موشرێک و ستەمکاربوون، لە قیامەتدا کەس بەهانایانەوە نایات و بێپشتیوان و لایەنگر دەمێننەوە.

-(إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ)الزخرف/٦٤ واتە: سەیدنا عیسا علیه السلام فەرمووی: خوای گەورە پەروەردگاری من وپەروەردگاری ئێوەیە دەی سابیپەرستن.. ئەمەشە ڕێگای ڕاستی خواوویستی.

٨-ڕەتکردنەوەی ئەوە کە گوایە خوای گەورە کچی هەیە:

-(لَوْ أَرَدْنَا أَن نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّاتَّخَذْنَاهُ مِن لَّدُنَّا إِن كُنَّا فَاعِلِينَ . بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ) الانبیاء١٧-١٨ واتە: ئێمە ئاسمانەکان و زەویمان بە هەوانتە دروستنەکردووە، بۆ گەمەسازیی و ڕابواردن خەلقماننەکردوون. ئەگەر بۆ خۆمەشغوولکردن بوایە هاوسەر و ئەولادمان بۆ خۆمان خەلقدەکردو پێیانەوە مەشغوولدەبووین، جۆری ئەولادمان بەتایبەت بۆ خۆمان خەلقدەکرد، بەڵام ئەوەمان نەکردووە، چونکە ئاسمانەکان و زەویمان بە دانایی و بە مەبەست خەلقکردووە. بەڵام حەتمەن حەقدەگرین و زۆر بە توندیی لەسەرەوە بەسەر باتڵییدا دەکێشین (لە سەرەوە

حەق دەگرینە باتڵی سەرزەمین) جا حەتمەن باتڵ نابووتدەبێت... سزای وەیل (دۆڵێکە لە دۆزەخ یان جۆرە سزایەکە) بۆتان لە بەرامبەر ئەو وەسفەی بۆ خوای گەورەی دەکەن.

-(فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ . أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ . أَلَا إِنَّهُم مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ. وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ . أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ. مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ. أَفَلَا تَذَكَّرُونَ) الصافات/١٤٩-١٥٥ واتە: بە تەوسەوە داوای وەڵام لە کافرانی قورەیش بکەو بفەرموو: چما خوای گەورە کچی هەیە؟ (کە ئێوە بە کچ رازی نین و زیندەبەچاڵیان دەکەن) ئێوەش کوڕ؟! کوڕ بۆ خۆتان هەڵدە بژێرن و کچیش بۆ خوای گەورە؟! یان پێتان وایە ئێمە فریشتەمان مێینە خەلقکردوون (کە ئێوە دەڵێن فریشتە کچانی خوای گەورەن!) چما ئامادەبوون و دیتتان کە خەلقمانکردن؟! نا.. ئەمانە هەر لە درۆو بوختان و قسەی نابەجێیاندان. دەڵێن خوای گەورە کوڕی هەیە! درۆدەکەن، چما خوای گەورە کچانی پێباشترە لە کوڕان؟! ئێوە چیتانە؟ چیتان بەسەرداهاتووە کە ئاوا بڕیاردەردەکەن؟ بۆچی بیرناکەنەوە؟.

٩-رەتکردنەوەی ئەوە کە خوای گەورە یاریدەدەرو سەرخەری هەیە:

-(قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِن شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُم مِّن ظَهِيرٍ. وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ)سبا/٢٢-٢٣ واتە: پێیان بفەرموو: ئادەی هانا ببەن بۆ ئەوانەی لەجیاتی خوای گەورە داتاننابوون و کردبووتانن بە خوای خۆتان، کە بە قەدەر گەرد (مسقاڵە زەڕە) یەکیان موڵک لە ئاسمانەکان و زەوییدا نییەو لە هیچ پشکێکییدا هاوبەشنین و تەنانەت یەک یاریدەدەرو سەرخەریشیان نییە، کە بتوانێت لە بەرامبەر غەزەبی خوای باڵادەستدا بیانگرێتەخۆ.. هیچ مەخلووقێک بۆی نییە لای خوای گەورە تکا (شەفاعەت) بۆ کەسێک بکات بە بێرێپێدانی خوای گەورە (بەرپەرچی بتپەرستەکانە، کە دەیانووت ئەم خوایانەمان تکاکاری

لای خوای گەورەن بۆمان) جا دوای ئەوەی مۆڵەتی شەفاعەتكردن بە هەندێک دەدرێت ترس و بیمیان لەسەر لادەچێت و ئاهێكی سرەوت بە دڵیانداديێت و دەڵێن ئۆخەی.. ئینجا لە خۆشیاندا مژدە بە یەكتریی دەدەن دەڵێن: ئەرێ خوای گەورە چی فەرموو؟ هەر خۆیاندا (یان فریشتە وەڵامدەدەنەوە كە فەرمایشتی حەق فەرمووە، كە تكاكاریی ئەوانە بۆتان قبووڵدەكات. خوا باڵادەست و مەزنە).

١٠-رەتكردنەوەی هەموو جۆرێكی هاوبەشدانان بۆ خوای گەورە:

-(حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ) الحج/٣١ واتە: حاجیانی سەرڕاستی ماڵی خوای گەورە، موسوڵمانانی بۆ خوا سوڵحاون، بۆ خوای گەورە لێبڕاون و هاوبەشی بە هیچ كلۆجێک بۆ دانانێن. هەر كەسێک هاوبەش بۆ خوای تاكوپاک دابنێت وەكو ئەوەی لێدێت لە ئاسمانەوە بكەوێتەخوارەوەو باڵندەی بەهێز رایفرێنن. یان رەشەبا بەرەو جێگایەكی زۆر دووری رادات (ئەو كەسەی هاوبەش بۆ خوای گەورە بڕیاردەدات كات و شوێنی نامێنێت بۆ ئەمان و حەوانەوە).

-(قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَتٍ مِّنْهُ بَلْ إِن يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُم بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا) فاطر/٤٠ واتە: ئادەی ئەو هاوبەشانەتان كە بۆ خوای گەورەتان داناون و كردووتانن بە خوای خۆتان، با بزانین چییان لە سەرزەمیندا خەلقكردووە، با نیشانماندەن كە لە چییدا هاوبەشی خوای گەورەن؟ چییان لە ئاسمانەكاندا هەیە؟ هیچ، هیچ شتێكی وانەبووەو نییە، بەڵام كافرو موشریک و ستەمكاران هیوادرۆزنە بە یەكتر دەدەن و مەغرووړانە خۆدەنوێنن، كە گوایە دەتوانن بەرگریی لە یەكتریی بكەن.

-(وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) لقمان/١٣ واتە: لوقمان سەلامی خوای لێ بێت وەسێتی بۆ كوڕەكەی دەكرد، پێیفەرموو:

ڕۆڵەگیان هەرگیزاو هەرگیز هاوبەش بۆ خوای گەورە بڕیارنەدەیت، هاوبەشدانان بۆ خوای گەورە کوفرێکی گەورەو ستەمێکی زۆر گەورەیە.

-(هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ . هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ . هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)الحشر/٢٢-٢٤ واتە: ئەوە هەر خوای پەروەردگارە کە هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لەو، زاناو ئاگاداری جیهانی دیارو نادیارەو میهرەبان و بەبەزەییە. ئەوە خوای گەورەیە کە هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لەو. خوای خاوەن دەسەڵاتی بێسنوورو پیرۆز، خوای تاکوپاک و خوای ساغ و کامڵ و دوور لە هەر جۆرو رادەو برِو چۆنیەتیەکی کەموکورتیی، خوای پشتیوانی نێرراوانی، کە بە موعجیزەی دەستیان سەریاندەخات، خوای بەتواناو بەئاگاو چاودێرو شاهێد لەسەر هەموو بزاوت و سرەوتێکی مەخلووقات، خوای بەهێزو بەتواناو قودرەت، خوای خاوەن قەمرو (کۆنترۆڵ)کار، خوای گەورە کە مەزنێتی لایەق بەخۆیەتی.. پاکیی و بێخەوشی بۆ خوای گەورە، لەوەی موشریکان وەسفیدەکەن پێیی.. خوای گەورە کردگارەو لە نەبووە مەخلووقاتی ئیجادکردووە، هەر یەکەیانی بۆ کات و شوێن و حاڵەتی خۆی و دەوروبەریی سازاندووە.. خوای گەورە دیمەن و شێوەو وێنەی هەر یەک لەم مەخلووقاتانەی بەو شێوەیە نەخشاندووە.. خوای گەورە خاوەنی ناوە بەرزو جوانەکانەو هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەن زیکری خوای تاکوپاک دەکەن. خوای گەورە بە دەسەڵات و دانایە.. هەرچی بخوازێت دەیکات، بەو شێوەیەش دەیکات کە لە دانایی خۆی دەوەشێتەوە.

خاڵی سێیەم: بەڵگەی بەهێزو بنبڕ لەسەر تاقانەیی خوای گەورە:

-(وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُم مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ . فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ . هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ . قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَن يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَن يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ . فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ . كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ . قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ . قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّي إِلَّا أَن يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ . وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ) یونس/٢٨-٣٦ واتە: رۆژی حەشر هەموویان کۆ دەکەینەوە، پاشان بە موشریکەکان دەڵێین: خۆتان و بتەکانتان لە یەکجێدا بوەستن، ئەوانەی کردبووتانن بە شەریکی خوای گەورە، ئەوانە بە جودا لە ئیمانداران رادەگرین. جا ئەوانەی کە بەشەریکیان دانابوون تەبەڕا لە پەرستیارە موشریکەکانیان دەکەن و رادەگەیێنن کە خوایە ئێمە رازینەبووین بە دیدو پەرستنی ئەوان و نەمانوویستوون. خوای گەورە خۆی شاهێدەو ئاگای لە حاڵی ئێمەش و ئێوەشەو دەزانێت کە ئێمە بێئاگابووین لەوەی ئێوە ئێمەتان بە هاوبەشی خوا دانابوو... ئا لەو رۆژەدا هەموو کەسێک گیرۆدەی نیەت و رەفتار (گوفتارو کردار)ی دنیایی خۆی دەبێت، ئەو رۆژە کە هەر هەموو مەخلووقات گەڕاونەتەوە لای خوای حەقی خۆیان. جا ئەوانەی بە شەریکی خوای گەورە دانرابوون لە ترساندا خۆ لەوانە دەدزنەوە کە دەیانپەرستن. پێیان بفەرموو: کێ لە ئاسمان و زەویدا رۆزی بۆ دابینکردوون؟ کێ هەستی بیستن و بینینی تێدا خەلقکردوون؟ کێ زیندوو لە مردووە دەردەهێنێت و مردوو لە زیندوو دەردەهێنێت؟ کێ هەڵسوڕێنەری گەردوون و ژیانەو کاروباری مەخلووقاتی

بەدەستە؟ لە وەڵامی هەموویاندا دەڵێن : خوای گەورە. سا پێیان بفەرموو دەی بۆچی لە خوای گەورە ناترسن؟ بۆچی باوەڕ بە پەیامەکەی ناهێنن؟ بکەری هەموو ئەوانە خوای گەورەیە، پەروەردگاری حەقتانە، دوای حەق غەیری ناهەق هەیە؟ هەر کەسێک لەحەقبترازێت _کەدینەکەی خوای گەورەیە_ بەدڵنیاییەوە دەکەوێتە ناهەقیی و گومڕایی و ناڕەواییەوە. دەی کەوایە بۆچی _لەگەڵ هەبوونی ئەو هەموو بەڵگە بنبڕانەشدا_ هەر خۆ لە موسوڵمانبوون دەبوێرن و ناتانەوێت حەق وەرگرن! بۆ؟ مادام ئەوانە بەرەو خواوویستی نەهاتن، خوای پەروەردگاریش روویان لەحەق لادەدات، ئەوەش حەقە، بڕیاری خوای پەروەردگارتە، دەربارەی لاڕێ و مونحەریفان، کە مادام ئەوان حەق قبووڵناکەن، ئیتر مۆری بێئیمانیان لە دڵ دەدرێت و کافردەبن، کە کافریشبوون چارەنووسیان دۆزەخ دەبێت، چونکە بەڵێنی تەئکیدم داوەو سوێندمخواردووە کە دۆزەخ پڕدەکەم لەوانەی باوەڕپاننەهێناوە. پێیان بفەرموو: ئادەی هیچ کام لە خوا قەستینەکانتان _کە کردووتانن بە هاوبەشی خوایەتی خوای گەورە_ هەیانە ژیانی بەخشیبێت؟ دەسپێکی ژیانی مەخلوقاتی لەدەستدا بووبێت؟! هەیانە توانیبێتی لە نەبووەوە خەلقبکات و کە مرد سەر لە نوێ زیندوویبکاتەوە؟ ئایا ئەمە بە هیچ یەکێکی غەیری خوای گەورە دەکرێت ؟! نا، نەخێر... ئەوە هەر خوای گەورەیە کە ژیانی لە سەرەتاوە بەخشیوەو دوای مردنیش جارێکی تر زیندوودەکاتەوە. دەی ئەگەر وایەو خۆشتان ئەمە دەزانن و دەبینن، بۆچی بت دەپەرستن؟ بۆچی هاوبەش بۆ خوای باڵادەست بڕیاردەدەن؟ بۆچی ئەم بوختانە گەورەیە دەکەن؟ پێیان بفەرموو: ئادەی بۆم روونکەنەوە داخۆ شەریکەکانتان (بتەکانتان) خاوەن بەڵگەن کە بسەلمێنن ئێوە لەسەر حەقن؟ دەتوانن هیدایەتتانبدەن؟ بفەرموو: خوای گەورە حەق دەناسێنێت و خەڵکی هیدایەتدەدات بۆی.. چما ئەوی کە ڕێنمایی حەق دەکات _کە خوای گەورەیە_ شایانی ئەوەیە شوێن دینەکەی بکەون، یان ئەو کەسەی کە نەک هەر ناتوانێت ڕێنمایی بەرەوحەق بکات، بەڵکو خۆی ئاڕاستەدەکرێت؟! خۆی نازانێت رووی لە کوێیەو چۆن

ڕێدەدۆزێتەوە! ئەمە ئێوە چۆن چۆنی حوکم دەردەکەن؟! نابنە شوێنکەوتووی حەقی حەقحواز، کە خوای باڵا دەستە، کەچی دەبنە شوێنکەوتووی بت (و فەلسەفەو زانست) کە خۆی دەبێ ئاراستەبکرێت.. زۆرینەیان هەر کوێرانە کەوتوونەتە سەر دیدو دینی بابوباپیرانیان و هەر لەسەر گومان، دینداربوون!! گومانیش زانست نییە، گومان ڕێبازی حەقناسین نییە، وەحی خوایی ڕێبازی حەق و حەقناسینە، خوای گەورە زانایەو ئاگادارە بەوەی دەیکەن.

-(سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ .قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ . سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ . قُلْ مَن بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ . سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ. بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ . مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَٰهٍ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ . عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ) المؤمنون/٨٤-٩٢ واتە: بفەرموو ئەگەر درک بە شت دەکەن و دەزانن، باشە زەوی و ئەوانەی تێیدان هی کێن؟ جا دەڵێن هی خوای گەورەن، بفەرموو: دەی باشە بۆچی یادی خوای گەورە ناکەن و ناکەونە پەرستنی حەقیانەتی؟! بفەرموو: کێ کردگارو خاوەن و پەروەردگاری حەوت ئاسمانەکانەو خاوەنی عەرشە مەزنەکەیە؟ دەڵێن هەمووی موڵکی خوای گەورەن! بفەرموو: دەی باشە بۆچی لە خوا ناترسن و دینەکەی وەرناگرن؟ بفەرموو دەسەڵاتی موڵکایەتیی و حوکمڕانیی هەر هەموو وجود هی کێیە؟! کێیە کە داڵدەدەدات و پێویستی بە هیچ مێژێک نییە داڵدەیبدات و لەخۆی بگرێت؟ ئەگەر ڕاستدەکەن و دەزانن ئەوە کێیە کە ئاوایە؟ دەڵێن خوای گەورەیە، بفەرموودەی دەی سا بۆچی خۆتان چەواشەدەکەن و لە حەق لادەدەن؟!! ئێمە بەدڵنیاییەوە حەقمان بۆ ناردوون و دیدو ڕێبازیمان بۆ ڕوونکردوونەتەوەو ئاشکراو ڕاشکاوانە داوامانلێکردوون کە ئەوە حەقە، سا بیگرنەبەر، بەڵام ئەوان درۆزنن، کە نکووڵی لە حەق دەکەن. خوای گەورە کوڕی نییە. خوایەکی تری وەلدا نییە. ئەگەر خوایەکی تری وەلدابووایە، هەر خوایەو مەخلووقی بۆ

خۆی دروستدەکردو هەر خۆی ئاراستەیدەکردو نەیدەهێشت عەبدایەتیی بۆ خواکەی تر بکەن. کە وا بووایە هەردوو خواکەش ناکۆکدەبوون و دەکەونە ململانێی یەکتریی (هەر وەکو کە دەسەڵاتداران و هێزدارانی دنیایی دەکەونە ململانێی ماڵ و دەسەڵات و خاوەنێتیی و ناو، بەرامبەر یەکتریی).. پاکی و بێخەوشی بۆ خوای گەورە لەو وەسفە ناقۆڵاو نەشیاوانەی کە بۆی دەکەن. خوای گەورە زاناو بەئاگای دیارو نادیارە.. پاک و باڵاو مەزنیی هەر بۆ خوای گەورەیەو دوورە لەو هاوبەشێتییەی بۆی بڕیاردەدەن.

ئەوەندەی کە لە دەقی قورئان هێنامانەوە بەسە بۆ بەڵگەهێنانەوە لەسەر سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی خوای گەورەو تاقانەێتیی ئەو، لە ناوو سیفەتە بێوێنەکانییدا. هەروەها دەربارەی شیاوێتی پەرستنی ئەو بە پاکیی و تاکیی و نەشیاوێتی غەیری ئەوو نالایەقی هیچ جۆرە پەرستنێک. وا نازانین بابەتەکە لەگەڵ زۆریی ماددەکەشی لەوەندە زیاتری پێویست بێت تا لێرەدا بهێنرێتەوە.

بڕگەی چوارەم: تەوحید لە فەرموودەدا:

تەنها هەندێک فەرموودە لەم بارەوە دەهێنینەوە کە مەبەستمانی پێ دێتەدی:

-ئەبو هورەیرە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَا أَغْنَى الشُّرَكَاءِ عَنْ الشِّرْكِ مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِي غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشِرْكَهُ)[1] واتە: خوای گەورە دەفەرموێ: من لە هەموو شەریکایەتییەک بێنیازم و پێویستیم پێی نییە. هەر کەسێک کارێکبکات و هاوبەشێک بۆ من دابنێت تێیدا، خۆی شەریکەکەی وەلدەکەم.

-هەر ئەبوهورەیرە خوا لێی رازی بێت دەگێریتەوە کەپێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (قَالَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي وَلَيْسَ أَوَّلُ الْخَلْقِ بِأَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ إِعَادَتِهِ. وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الْأَحَدُ الصَّمَدُ لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفْئًا أَحَدٌ)[2] واتە: خوای گەورە دەفەرموێ: مرۆڤ بەدرۆی خستمەوە، کە بۆی نەبوو وابکات. جنێوی پێدام، کە مافی ئەوەی نەبوو.. ئەما بەدرۆخستنەوەکەی بۆم ئەوە بوو کە ووتی خوای گەورە وەکو کە سەرەتا خەلقیکردووم سەرلەنوێ خەلقمناکاتەوە، لە کاتێکدا کە خەلقکردنی یەکەمینجاریی لە زیندوکردنەوەی ئاسانترە. ئەمما جنێوپێدانی بۆم ئەوەیە کە ووتی خوای گەورە کوڕی هەیە. لە کاتێکدا من یەکم و تاکم و پێویستیم بە هیچ نییە. نە لەدایکبووم و نەلێمەوە لەدایکبووەو نە یەکێکش هەیە هاوشان و هاوشێوەی من بێت.

[1] أخرجه مسلم – رسالة التوحيد – للشيخ اسماعيل بن عبدالغني الدهلوي الشهيد – تعريب: الأستاذ أبوالحسن الندوي – نشر المكتبة اليحيوية سهارنفور – الهند – ١٣٩٤ک. ١٩٧٤ز ل: ٥٠. راستە (موسلیم (٢٩٨٥).

[2] بوخاری ب٦ ل:٢٢٢. راستە: بوخاری (٤٦٩٠).

-عوبادە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنْ الْعَمَلِ)[1] واتە: هەر کەسێک شاهێدیی بدات کە هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت جگە لە خوای گەورەو شاهێدیی بدات کە محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عەبدو نێرراوی خوای گەورەیەو عیسا علیه السلام عەبدو نێرراوی خوای گەورەیەو وشەی ئەوە، کە خستوێتیە کیانی مەریەمەوە علیها السلام، و شاهێدیبدات کە بەهەشت راستەو دۆزەخ راستە، خوای گەورە دەیخاتە بەهەشتەوە هەر کارێکیشی کردبێت.

-لەریوایەتێکی تریدا یەکێک لە پیاوانی سەنەدەکەی زیادەیەکی هێناوە کە لە کۆتاییدا دەفەرموێ: (مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شَاءَ)[2] واتە خوای گەورە سەرپشکی دەکات کە لە هەر دەگایەک _لەهەشت دەرگاکەی بەهەشتەوە_ وویستی دەیکاتە ژوورەوە.

-موعازی کوڕی جەبەل خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: (أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مُعَاذُ قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ ثُمَّ قَالَ مِثْلَهُ ثَلَاثًا هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ قُلْتُ لَا قَالَ حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا ثُمَّ سَارَ سَاعَةً فَقَالَ يَا مُعَاذُ قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ قَالَ هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ أَنْ لَا

---

[1] نوسەری بەڕێز نوسیوێتی: (سەرچاوەی پێشوو (واتە: سەحیحی بوخاری) ب٤ ل: ٢٠١، و صحیح مسلم ب١ ل:٢٢٦_٢٢٧. راستە: بوخاری (٣٢٥٢)، موسلیم (٢٨٤١).

[2] ئیمامی ئەوزاعییە لە عومەیری کوڕی هانییەوە لە جونادەی کوڕی ئەبوئومەییەوە لە عوبادەی کوڕی صامیتەوە گێڕاوێتیەوە. هەر لە سەحیحی موسلیم (٢٨٤١)دایە.

يُعَذِّبَهُ)[1] واتە: رۆژێک لە دوای پێغەمبەری خواوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سواری سوارییەک بووبووم، پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: ئایا دەزانیت مافی خوای گەورە بەسەر بەندەكانیەوە چییە؟ موعاز فەرمووی: خواو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زاناترن فەرمووی: مافی خوای گەورە لەسەر بەندەكانی ئەوەیەكە وا بیپەرستن كە هیچ جۆرە هاوبەشێكی تێدا دانەنێن بۆی. پاشان فەرمووی: ئەدی دەزانی مافی بەندەكانی خوای گەورە لەسەر خوای گەورە چییە؟ موعاز فەرمووی: خواو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زاناترن فەرمووی: مافی بەندەكان لەسەر خوای گەورە ئەوەیە كە ئەگەر ئەوان بەو شێوە پاكە پەرستیان، ئەمیش لە سزای خۆی بەدووریانبگرێت.

-هەر موعاز خوا لێی رازی بێت گێڕایەوە: پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پێی فەرمووم: (لا تُشْرِكْ باللهِ شيئًا وإنْ قُتِلْتَ وحُرِّقْتَ)[2] واتە: هاوبەش بۆ خوا بڕیارنەدەیت گەر بشكوژرێیت و بشسوتێنرێیت.

-ئیبنومەسعوود خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە: (سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ؟ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ)[3] واتە: عەرزی پێغەمبەری خوام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كرد كە چ گوناحێک لای خوای گەورە زۆر گەورەو دژوارە؟ فەرمووی: ئەوەیە كە هاوبەشی بۆ دابنێیت، لە كاتێكدا كە ئەو خەلقیكردوویت.

---

[1] نوسەری بەڕێز نوسیوێتی: (صحيح البخاري ج٦- ص٢١٨، صحيح مسلم ج١ ص٢٣٠ ومابعدها). راستە: بوخاری (٥٩١٢)، موسلیم (٣٠٤٣).

[2] نوسەری بەڕێز نوسیوێتی: (أخرجه أحمد – التوحيد- الدهلوي ل: ٥٤). راستە: ئیمامی ئەحمەد : المسند (٢١٥٠٣)، طەبەرانی لە: (الاوسط/ ٨١٧٢). شێخی ئەلبانی رحمەالله لە (صحيح الترغيب والترهيب ٢٦٢/١)دا دەفەرموێ: حسن لغيره.

[3] نوسەری بەڕێز نوسیوێتی: (رواه البخاري ج٦ ص٢٢ ، صحيح مسلم ج٢ ل:٨٠). راستە: بوخاری (٤٢٠٧)، موسلیم (١٥٣).

-ئەنەس خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی (يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الأَرْضِ خَطَايَا ثُمَّ لَقِيتَنِي لَا تُشْرِكُ بِي شَيْئًا لَأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً)[١] واتە: خوای گەورە دەفەرموێ: ئەرێ هۆ نەوەی ئادەم! ئەگەر بە قەدەر زەوی گوناحت کەڵەکە کردبێت و ئاوا بگەیتەوە لای من _ئەگەر هاوبەشت بۆم دانەنابێت_ بەقەدەر زەوییەکە بواری لێخۆشبوونت بۆ دەکەمەوە.

[١] نوسەری بەڕیز نوسیوێتی: (أخرجه الترمذي –التوحيد- الدهلوي ل:٥٧). راستە: ترمذی (٣٤٦٣) دەشفەرموێ: حسن صحيح. ئەلبانی رحمەالله لە (سلسلة الأحاديث الصحيحة/ ١٢٨)و (الروض النضير/٤٣٢)دا دەفەرموێ:سەحیحە.

بڕگەی پێنجەم: تەوحید و سیستمی كۆمەڵگەی ئیسلامی:

<u>خاڵی یەكەم: بۆچی ئیسلام ئەوەندە زۆر جەختی لە تەوحید (خوایەتی) كردۆتەوە؟.</u>

لەوەندە دەقەی كە دەربارەی تەوحید هێنامانەوە دەردەكەوێت كە ئیسلام بایەخێكی زۆری پێداوە، چونكە یەكەمین بنەمای عەقیدەی ئیسلامییە، كە بە لای ئیسلامەوە ئەوپەڕی گرنگی هەیەو زەرووریيە ئاشكراو راشكاوو رۆشن لە ناخی مرۆڤدا بچەسپێت، تا بزانێت حەقیقەتی خوایەتی چییەو پەیوەندی نێوان خوای گەورەو مرۆڤ دەبێ چۆن و لەسەر چی دابمەزرێت؟ چونكە رۆشنبوونی ئەم دیدو تێڕوانینە ژیانبینییە پەیوەندیی جەوهەریی بە سروشتی سیستمی كۆمەڵایەتی ئیسلامەوە هەیە... دیدە ژیانبینییەكەو سیستمە كۆمەڵایەتییەكە لە ئیسلامدا لازم و مەلزوومی یەكترین و ئەستەمە لێكدابڕێن. كات و شوێن و بارودۆخ و حاڵەتی نەوەكان كاریگەرییان بەو سیفەتە لەسەریان نابێت، كە لێكیان جودابكەنەوە. سیستمی كۆمەڵایەتی لە ئیسلامدا تەكمیلەی دیدە عەقائیدییەكە نییە، نا، نەخێر، سیستمەكە بەرهەمی ژیانبینییە ئیسلامیەكەیە. سیستمی كۆمەڵایەتی (كە حوكمیش بەشێكە لێی) لقێكە لە لێكدانەوە (تەفسیر)ی گەردوون و ژیان و مرۆڤ و روونكردنەوەی جێ و رێ و ئەرك و رۆڵی مرۆڤ لە ژیانی دنیاییداو لەسەر زەمین، كەئەم مرۆڤە بۆچی بۆتە موفرەدەیەكی گەردوون و ژیان؟[1].

مادام حەقیقەتی تەوحید ـوەكو زانیمانـ بریتیە لە تاقانەیی خوای گەورە لەخوایەتییدا، هەروەها ئیعتیقادكردن و بڕیاردان و شاهێدییدان و مومارەسەكردنی عەبدێتیی بۆ خوای تاكوپاك، دەبێ ئەوەش بزانین كە قورئان ئەو سەرچاوە سەرەكییەیە كە بنەماكانی عەقیدەكەی لێوە وەردەگرین.. ئەوە قورئانە كە ئەو پەیوەندییە لە نێوان داخوازییەكانی عەقیدەو ویژدان و رێكخستنی ژیاندا دروستدەكات.. لەو ژیانبینییە

---

[1] خصائص التصور الاسلامي ل: ٢٧_٤٤.

عەقائیدییەوەیە کە موسوڵمان دەزانێت گەردوون و ژیان چییە؟ دەزانێت هەڵسوڕێنەری بەکارو تاکە کاریگەریی (وجود) کێیە؟ ئاوا ئەم هێزە کاریگەرە، زیندووە، چاودێرە، دەناسێت، کە خوای گەورەیە.

ئینجا هەموو لایەنەکانی شاراوەو ئاشکرای ژیانی تاکوکۆی خۆی و کۆمەڵگەو دەوڵەتی لەسەر ئەو هەست بەئەرک کردنەی عەبدێتییەکەی دادەڕێژێت.. ئەم دیدە عەقائیدییەی بۆ دەبێتە زەمینەی داڕشتنی فیکرو هەستی ئینیتما، بۆی دەبێتە ڕێسای ڕەفتارو ڕەوشت و قیەمی کۆمەڵایەتی و بزاوت وهەڵوێستی گۆڕانکاریی و دەستوورو سیستمی حوکم.. هەر وەکو کە لە ناخی تاک تاکەکاندا بوو بە ئاڕاستەی پاڵفتەی دەروون و تەقواکاریی خواناسیی.. ئاوا ئەم عەقیدە دەبێتە ئاڕاستەوانی (عەقیدە) و (عیبادەت) و (شەریعەت).. وەکو کە دەبێتە ئاڕاستەوانی (مەنهەج) و (جەماعەت) و (بانگەوازو بزاڤ)ی ئوممەتە عەقائیدییەکە.

کاتێک ئەمە ڕۆشن و پاک لە ناخی تاکی مرۆڤ بە گشتی و موسوڵماندا بە تایبەتی دەسەلمێت و دەچەسپێت، دەبێتە ڕێڕەوی لوتکەی کامڵبوونی مرۆڤ، کە بە عەبدێتییەکەی بۆ خوای تاکوپاک دەبێت.. مانای کورت و پوختی ئەمە ئەوەیە کە تەنها لە ئیسلامدایە کە مرۆڤ _لەو کاتەی ژیانی دنیای دادەڕێژێت_ بۆ قیامەتیشی دەژی. لەو کاتەی بۆدنیاشی دەژی بۆ خوای گەورەو قیامەتیشی کاردەکات.. ئاوا دەگاتە ئەو لوتکەیەی دین دەیەوێت بێگاتێ: ئاوا هاوکێشەکە رادەگرێت: پارسەنگی کەسایەتی خواناسیی و ڕەنجدەری بەکاری ژیان و قیامەتخوازیی... ئاوا دەبێتە بریکاری خوای گەورە لەسەر زەمین. گەیشتنە ئەم ئاستەی پەروەردەبوون زۆری ناوێت، بەڵام هەنگاوی راست و دروستی

یەكەمی دەوێت، كە مرۆڤ _وەكو عەبدێكی خواوویست_ خواپەرستییەكان ئەنجامدات و _وەكو عەبدێكی سەرڕاست_ بزاوت و هەڵوێستی شەرعییانە بگرێتەبەر[١].

خاڵی دووەم: كاریگەریی تەوحید لەسەر تاكوكۆ:

لەمەوە ئەوە ڕووندەبێتەوە كە قورئانی پیرۆز كاتێک دیدو تێڕوانینێكی عەقائیدییمان دەربارەی خوایەتی و عەبدێتیی و گەردوون و ژیان دەداتێ، ئەمە تیۆرێكی ڕووتی مەعریفی نییە، كە لە زەینی مرۆڤدا وا بچەسپێت كە زانیارییەكەو قەناعەتی پێبكات و بەس.. نا ئەمەی بۆ دەكاتە حەقیقەتی عەقائیدیی و ناساندنی ڕێسای گەردوونیی، بەڵام بۆی دەكاتە زەمینەیەكی فیكریی (عەقائیدیی) كە دواتر دەستوورو ئەحكام و ڕێسای ئەخلاقیی و كۆمەڵایەتیی وئینسانیی لە ژیانی مرۆڤدا لەسەر بنیاتدەنرێت. زەمینە عەقائیدییەكە دەكاتە ووزەپاڵنەری ڕەنجی ڕۆژانەی تاكوكۆی ئەو سەردەمەو بەرهەم و زادو ئەزموونی نەوەكانی داهاتوو.

دیدو تێڕوانینە عەقائیدییەكەی ئیسلام دەبێتە سەرچاوەی ووزەو گوڕوتین، بۆ پاڵنەرە دەروونیەكانی كاركردن (كە ئیمانیین). ڕەنجدان و بەرهەمهێنان بۆ ژیانی دنیاو ژیانی ڕۆژی دوایی، بۆیە ئەم زەمینە عەقائیدییە زەمینەی داڕشتنی تاكی پارسەنگەو بۆ كۆمەڵگەش زەمینەی داڕشتنی سیستمی حوكم و ئیدارەو ئاڕاستەوانییە.. لەبەر ئەمەیە كە دەوترێت: قورئان ئەوە نییە وا تەماشابكرێت كە سەرچاوە باسێكی نادیارو گەردوونەو مەبەست لێی دەستخستنی زانیاریی مەعریفیە دەربارەی گەردوون و ژیانی دنیاو قیامەت، واتە كتێبێكی زانست بێت بۆ فێركردنی زانستیەكانی دین و بەس.. نا، قورئان سەرچاوەی ئەو زانیارییانەی گەردوون و ژیان و نادیار (غەیبیات)ە، كە مەبەست لە ژیان و وجودی مرۆڤ لەسەر زەمین ڕووندەكاتەوە.. بەڵام قورئان هەر ئەوەندە نییە بكرێتە سەرچاوەیەكی

[١] سەرچاوەی پێشوو ل: ١٣٠_٢٣٥ و دواتریی. هەروەها: ابن تیمیە: العبودیة ل:٨٢ و دواتریی.

دیراساتی نادیار (میتافیزیقیا)، بەڵکو قورئان ـزۆر ئاشکراو راشکاو و رۆشنـ ئەوە روونەدەکاتەوە کە لایەنی تیۆری عەقیدەکەی (تەوحید)، زەمینەی لایەنە کردەوەییەکانی ئەحکامی (شەرع و یاساو رێسا)کانە.. پەیوەندی ئەم پێناسە تیۆرییەو لایەنە عەمەلییەکەی، پەیوەندیی لازم و مەلزوومێتییە بۆ ئەحکامەشەرعییەکان، کە تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەت ئاڕاستەدەکەن، هەموو لەروانگە عەقائیدییەکەوە هاتوون.. لەسەر ئەو دامەزراوە بەو سیفەتەی حەقیقەتی عەقائیدیی و رێسای وجودن. ئەحکامەکانیش بۆ پراکتیزەکردنی ئەو دیدە عەقائیدییە داڕێژراون. ئاڕاستەی کۆمەڵگەو دەوڵەتیش لە ئیسلامدا بۆ سەلماندن و چەسپاندنی ئەو حەقیقەتە عەقائیدییانەن.. بۆیە ئەحکامە فیقهییەکان و رێسادەستوورییە شەرعییەکان بۆ حەقیقەتە عەقیدەییەکان وەکو خانوویەکن، کە لەسەر بناغەی پان و پتەو بیناکراون، کە لەژێر زەویدان، مەحکەم خۆیانگرتووە، کە ئەگەر دیوارێکیش بڕوخێت، یان هەموو خانووەکە، بناغەکان هەر دەمێنن، تا سەر لە نوێ خانووەکەی لەسەر دروستبکرێتەوە.. ئەحکامە شەرعییەکانیش لەسەر غەیری ئەو بنەماو بناغە عەقائیدییانەی ئیسلام دانامەزرێن.. ئەو ئەحکامانەی یاسا ـکە لەسەر ئەو بنەماعەقائیدییانە دانامەزرێنـ لەئیسلامدا بێنرخ و مەرفووزن... لەم روانگەو هۆکارەوەیە کە موسوڵمان کاتێک بە ئەهلی تەوحید (مووەحید) حسێبدەکرێت کە ئەحکامە شەرعییەکانی وەحی لە ژیانی تاکوکۆی خۆی و کۆمەڵگەو دەوڵەتەکەیدا دەسەلمێنێت و دەچەسپێنێت[1].

---

[1] د. فاروق دسوقي- مشكلة الحرية في الفكر السلامي الخالص ل:١٢ـ١٣.
ـ لەم روانگەوەیە کە ئێمە بە سەدتەئکیید ئەو بۆچوونەی دکتۆر شەفیق شەحاتە رەفزدەکەینەوە کە لە دکتۆرانامەکەیدا (کە بە ناونیشانی: النظرية العامة للالتزامات في الشريعة الاسلامية نوسیوێتی) کە دەڵێ: (لە دیراساتی بابەتییانەدا لا ناکرێتەوە بەلای سەرچاوەکانی شەریعەتی ئیسلامدا، چونکە قورئانی پیرۆز چەند ئایەتێکی کەمی دەربارەی پابەندبوون (ئیلتیزامات) تێدایە. قورئان بە شێوەیەکی

قورئانی پیرۆز خۆی ئەمە راشكاوانە تەئكیددەكاتەوە، كە هەر كۆشكێك لەسەر عەقیدەی تەوحید دانەمەزرێت، بێ بناغەیەو لە تەونكاریی جاڵجاڵۆكە لاوازترە... دەفەرموێ (مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ . إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)العنكبوت/٤١-٤٢ واتە: نموونەی ئەو كەسانەی كە لەجیاتی خوای گەورە خوای ترو سەرپەرشتیارو ئاڕاستەوانی تریان گرتووە _ئەگەر بزانن_ وەكو جاڵجاڵۆكەن، كە هەر خەریكی تەنینی ماڵەكەیەتی، ماڵەكەشی لاوازترین ماڵی مەخلووقە، كە (نە گەرماو نە سەرما دەگێڕێتەوەو نەدەبێتە مایەی خۆشاردنەوەو پاراستنیی و بە پوشكەیەكیش هەمووی لوولدەبێت و رەنجەكەی بەفیڕۆدەچێت!) خوای گەورە ئاگای لە ماناو هاواربۆبردنی موشریكانە بۆ بتەكانیان، كە ئەوەندە گێلن دەخوازن غەیری خوا بەمانایانەوەبێت.. خوای گەورە دەسەڵاتداری رەهای موڵكی خۆیەتی.. كە هەموو وجودەو دانایە لە ئیدارەدانی هەمووواندا.

ئەمە ئەو ژیانینی و جیهانبینییە راست و رۆشنەیە كە ئیمامی ئەبویوسف لێی حاڵیبووبوو، كە بە خەلیفە هاروونە رەشیدی فەرموو: (هەر خانوویەك لەسەر غەیری تەقوا بیناكرابێت، حەتمەن خوای گەورە شتێكی بەسەردا دەهێنێت، كە بەسەر بیناسازەكەیدا دەڕوخێنێت و هەموو ئەو كەسانەش دەگرێتەوە كە كرێكاری بەردەستی وەستاو نەخشەوان و خاوەنەكەی بوون، جەنابیشت نەكەی رەعییەتەكە بفەوتێنیت لە

گشتی رێسای ئەخلاقییە..) پاشان دەڵێ: (دەبینرێت كە شەریعەتی ئیسلامی لە بابەتی ئیلتیزاماتدا شێوازە دینییەكەی بزردەكات).. پاشان بە هەمان شێوە قسە لەسەر سەرچاوەكانی تری شەریعەتی ئیسلام دەكات.. كە دیارە قسەكانی نە بەڵگەیان لەسەرەو نە زانستیانەن و نە ووردەكاریی بەحسیان پێوەیە. هەر لێكۆڵینەوەو نوسینێكی كۆمەڵایەتیی كە لەسەر ئیسلام بنوسرێت و ئیعتیمادنەكاتە سەر قورئان و سوننەت حەتمەن حەقیقەت عەكسناكاتەوەو نوقساندەبێت. ناشبێتە ئەوەی كە بۆچوونی راستی ئیسلامەكە نیشانبدات.. بڕوانە پێشەكی دكتۆرانەمەكەی لە چاپی ١٩٣٦ز ب١ ل: ٦٤_٦٥.

مافیاندا، کە خوای گەورە خستوێتیە بەردەستت.. هەر هێزێکیش کە کردەوەی پێهەڵدەسوڕێت، هەر بەئیزنی خوا دەبێت)[١].

تەوحید لە دیدو تێڕوانینی ئیسلامییدا لە راستیی و ژیانی واقیعییدا رزگارکردنی مرۆڤە. بەمانایەکی تر لەدایکبوونەوەی مرۆڤە، چونکە سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتیی مرۆڤە بۆی.

خوایەتی خوای گەورە ئەوە فەرزدەکات کە نابێت مرۆڤ یاساو رێسای رێکخستنی ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەتیان لە غەیری خوای گەورەوە وەربگرن، هەر وەکو کە نابێت لە پەرستندا روو لە غەیری خوای گەورە بکەن (و هەر وەکو کە نابێت وا بزانن لەگەڵ خوای گەورەدا یان بەجیا، کاریگەرێکیتر لەسەر خەلقکردن و رۆزیدان و مراندن و زیندووکردنەوە هەیە) ئاوا تەوحید دەسەلمێت، کە دەسەڵاتەکانی (خاوەنێتی کردگارێتی + خوایەتیی و پەرستن + یاساو رێسادارشتن) بۆ خوای گەورە دەبێت و بەس... بڕیاردان لەسەر ئەمە سەلماندن و چەسپاندنی (اشهد ان لا اله الا الله)کەیە. کەس بۆی نییە دەسەڵاتی خوای گەورە لەم سێ بوارەدا (پەروەردگارێتیی و پەرستن و یاساو رێسادانان) بۆ خۆی، یان بۆ یەکێکی تر، زەوتکات. موسوڵمان بۆی نییە لە هیچ بوارێکیاندا پێچەوانەکارانە رەفتاربنوێنێت. کافریش بۆی نییە سنووربەزێنێت و داخڵی سنووری ئەو سێ بوارەی دەسەڵاتی خوایەتیی ببێت.. خوای دەسەڵاتدار حەقی فەرمووە، کە دەفەرموێ؛ (أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُم مِّنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَن بِهِ اللَّهُ)الشوری/٢١ واتە: بەڵام وا دیارە ماوبەشیان هەیە کە بۆ خوای گەورەیان داناون، تا یاساو رێساو ئەحکامی دین (بەرنامەی ژیان)یان _پێچەوانە بە فەرمانی خوای گەورە_ بۆ دارێژن. هەروەها دەفەرموێ: (وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ ومَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا)الحشر/٧ واتە: ئەوەی کە

---

[١] أبویوسف: الخراج ل:٣.

پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پێتان رادەگەیێنێت بیگرنەبەرو ئەوەی بەرهەڵستیتان دەکات لێی، توخنی مەکەون.. ئاوا لەم روانگە عەقائیدییەوەیە کە دارشتن و جێبەجێکردنی ئەحکامەکانی شەرع لە سیستەمەکانی حوکم و ئابووریی و یاساجینائی و مەدەنییەکان و ئەحکامەکانی خێزان و ئەحکامی لایەنەکانی تری رێکخستنی ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەت بە (عیبادەت) هەژمار دەکرێت و دەبێتە سیماو سیفەتی نواندنی (عەبدێتیی)ەکەی مرۆڤ بۆ خوای گەورە.. ئەم رەفتارو بڕیارانە، ئەم بزاوت و هەڵوێستانە، ئەم چالاکیانە، سیماو سیفەتی خواپەرستیی (عیبادەت) و (عەبدێتیی بۆ خوای گەورە) وەرناگرن تا ئەو کاتەی ئەو دوو مەرجەیان تێدا دێتەدیی، کە ئیسلام داوایاندەکات : لەبەرخاتری خوای گەورە ئەنجامدرابن و بەپێی شەرع بووبن. واتە بەپێی قورئان وسوونەت.

کاتێک رەفتارێک (گوفتارو کردارو بڕیار)ی تاک یان کۆی موسوڵمان بەو دوو مەرجە ئەنجامدەدرێت، دەسەلمێت و دەچەسپێت کە رەفتارێکە بەپێی (مەنهەج)ی خوای گەورە ئەنجامدراوە... رەفتاریکە خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتیی مرۆڤی تێدا هاتۆتەدیی... رەفتارێکە ئیعتیرافی بە خوایەتی خوای گەورە تێدا کراوە... ئەمەش مەبەستەکەیە لە خەلقکردنی مرۆڤ و ناردنی بۆ سەرزەمین و ناردنی وەحی خوایی بۆی.. ئەگەر وا نەبوو، ئەوە رەفتاری ناشەرعییەو چوونەدەرەوەیە لە دین و مەنهەجی خوای گەورە .

*رەخنەیەک و وەڵامدانەوەی:

لەم سەردەمەدا دەبینین ئەم دیدو بۆچوونە _کە هەموو رەفتارو بڕیارو هەموو چالاکییەکی بەشەریی و هەموو سیستمێکی حوکمڕانی بە عەقیدەکەوە پەیوەستدەکاتەوە، واتە: دین وسیاسەت پێکەوە دەیبنێت و لەو باوەڕەدایە کە سیاسەت بەشێکە لە ئاراستەی دینەکە_ ئەم دیدو بۆچوونە لەم سەردەمەدا وەکو مامۆستا محمد ئەسەد دەڵێ لای ئەو موسوڵمانانە قبووڵنییە کە رۆشنبیریی رۆژئاواییان وەرگرتووە (غەرب

زەدەکان) کە لەسەر ئەو دیدو بۆچوونە فەلسەفیە گۆشبوون کە دەڵێ: دین لە سیاسەت جودایەو هەر یەکەیان مەیدان و چالاکی سەربەخۆ دەخوازن و نابێت تێکەڵکرێن.

ئەمە لە دیدو روانگەی عەقائیدیی ئیسلامەوە _کە لە قورئان و سوونەتەوە هاتووە_ مەحاڵە، چونکە لە ئیسلامدا شتی وا نییە. جوێکردنەوەی سیاسەت لە دین نەشیاوە. ئەستەمە کەسێک ئیسلامی بە راست ناسیبێت و خۆی بە موسوڵمان دانێت، شتی وا قبووڵبکات. هەر کەسێک ئیسلامی خوێندبێت _ئەگەرچی برێکی کەمیش بووبێت_ لەوە گەیشتووە کە ئیسلام هەر ئەوەندە نییە کە پەیوەندییەکی رەفتارانەی نێوان خوای گەورەو عەبدەکەی بێت، کە داوای پارسەنگی رەوەشتی لێدەکات و بەس. ئیسلام هەر ئەوەندەنییە. ئیسلام دیدو تێڕوانینێکی عەقائیدییە، کە ئەحکامی ئاڕاستەکردنی رەفتاری تاکوکۆ کۆمەڵگەو دەوڵەتی لێوە هەڵهێنجراوەو موسوڵمان بۆی نییە وەرینەگرێت و نەیچەسپێنێت، چونکە ئەوە لە داخوازیەکانی موسوڵمانێتیەکەیە. دەبێ موسوڵمان هەر وەکو کە بە عەقیدەکەوە پابەنددەبێت، بە ئەحکامەکانیشەوە دەبێ پابەندبێت.

خوای گەورە راست و دروست و رەوای فەرمووە، کە دەفەرموێ:

-(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ)المائدة/٤٤ واتە: هەر کەسێک حوکمڕانیی و داوەریی بەوە نەکات کە خوای گەورە ناردوێتیە خوارەوە بە تەئکید ئەوانە کافرن.

-(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ)المائدة/٤٥ هەر کەسێک حوکمڕانیی و داوەریی بەوە نەکات کە خوای گەورە ناردوێتیە خوارەوە بە تەئکید ئەوانە ستەمکارو سنووربەزێنن.

-(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ)المائدة/٤٧ هەر کەسێک حوکمڕانیی و داوەریی بەوە نەکات کە خوای گەورە ناردوێتیە خوارەوە بەراستی ئەوانە گوناحکارو مونحەریفن[1].

-(وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَن يَفْتِنُوكَ عَن بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِن تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُصِيبَهُم بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ

---

[1] هەندێک لە ئەهلی تەفسیر هەوڵیانداوە حوکمی ئەم ئایەتانە لە ئەهلی کیتابدا گیربدەن، بەڵام ئەم فەرمایشتانەی خوای گەورە ئەم لێکدانەوەیە ناگرنەخۆ. باشترین ڕەتکردنەوەی ئەمە، بە بۆچوونەکەی سەیدنا حوذەیفە دەبێت خوا لێی ڕازی بێت، کە کابرایەک پێیووت: ئەم ئایەتانە تایبەتن بە بەنوئیسرائیلییەکانەوە. (واتە: ئەو بەنوئیسرائیلییەی حوکم و داوەریی بەوە نەکات کە خوای گەورە ناردوێتییە خوارەوە، کافرو زاڵم و فاسقە). سەیدنا حوذەیفە خوا لێی ڕازی بێت وەڵامیدایەوەو فەرمووی: (نِعْمُ الإِخْوَةُ لَكُمْ بَنُو إِسْرَائِيلَ، إِنْ كَانَتْ لَهُمْ كُلُّ مُرَّةٍ , وَلَكُمْ كُلُّ حُلْوَةٍ ، كَلا وَاللَّهِ لَتَسْلُكُنَّ طَرِيقَهُمْ قَدَّ الشِّرَاكِ) بەڕاستی ئێوە باشترین برای بەنوئیسرائیلییەکانن، هەرچی تاڵ بوو بۆ ئەوان بێت و هەرچی شیرین بوو بۆ خۆتان. ناخێر بە خوا قەسەم وا نییە، واش دیارە کە هەنگاو بە هەنگاو شوێنپێی ئەوان هەڵدەگرنەوە. عبدالرزاق لە تەفسیرەکەیدا (١٩١/١) هێناویەتیەوە، هەروەها محمدی کوڕی نەصری مرووزیی لە: (السنة/٦٥)و حاکم لە: (المستدرک ٣٤٢/٢) و سیوطی لە: (الدر المنثور ٨٨/٣). حاکم فەرموویەتی: (هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه).

_ مەبدەئی سەرەکی حاکمێتی خوای گەورە _کە قورئان بە زۆر شێوە جەختی لێدەکاتەوە_ ئەوەیە کە تۆ هەر کەسێکت بە حاکمی ڕەها (دەسەڵاتداری بێسنوور) وەرگرت، ئەوە طاغووتەو لە مەنزیلەی خوای گەورەدا داتناوە. ئەمە پێچەوانەی عەبدێتییکردنە بۆ خوای گەورە. طاغووت لە زمانی عەرەبییدا بەوە دەڵێن کە لە سنووری شەرع دەرچووبێت. بە واتا قورئانییەکە: بریتییە لەوەی لە سنووری عەبدێتیی دەرچێت و پاڵانەی مافی خوایەتیی و سەروەریی و دەسەڵاتی بێسنووریی لێبدات و عەبدەکانی خوای گەورە بکات بە بەردەستەو عەبدانی خۆی.. خوای گەورە داوای لە موسوڵمان کردووە کە باوەڕی بە طاغووت نەبێت و شوێنینەکەوێت و بە کافریدابنێت: (فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) البقرة/٢٥٦.

_ أبوالأعلى المودودي- الحكومة الاسلامية - تعريب: أحمد إدريس – چاپی المختار الإسلامي/ قاهیرە. چاپی یەکەم ١٣٩٧ک ١٩٧٧ز ل:٧٣.

لَفَاسِقُونَ . أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ)المائدة/٤٩-٥٠ واتە: داوەریی نێوانیان _بەوەی کە خوای گەورە بۆی ناردوویەتە خوارەوە_ بکەو شوێن هەواوهەوەسی ئەوان مەکەوەو هۆشت لە خۆت بێت راتنەکێشنە سەر دیدو راو حەزو ئارەزووی خۆیان و لە هەندێک برگەو ئەحکام و فەرمانی خوای گەورەت دووربخەنەوە، چونکە لەدینداریتیدا تووشی کارەسات دێیت. ئەگەر پشتیانتێکردیت و گوێیان بە فەرمانی خوای گەورەوحوکمی نەدا، لەوە دڵنیابە کە خوای گەورە سەرەنجامی گوناحکاریی خۆیان هەر لە دنیادا سزایاندەدات، بەوەی تووشی کێشەیان دەکات. بشزانە کە زۆرینەی خەڵکی حەزیان لە گوناحکاریی و لەدینلادانە. چما ئەوانە حوکمی جاهیلییەت دەخوازن؟ دەیانەوێت بە بڕیارەکانی جاهیلییەت داوەریی بکرێن؟! جا کێ حوکمی لە ئەحکامی خوای گەورە جوانترو راستورەواترە؟ لای کەسانێک کە خاوەن یەقینن و دڵنیان لە وەحی و ئەحکامەکانی، دڵنیان لە رۆژی قیامەت و بەرپرسێتییەکەی.

<u>*بەدوادا چوونێک:</u>

ئەو پەیوەندییە سروشتییەی وا لە نێوان بنەما عەقائیدییەکان و سروشتی سیستمی کۆمەڵایەتی (حوکم)دا، پێویستە لای موسوڵمان بەڵگەنەویست بێت. چونکە هەر وەکو چۆن تەسەور ناکرێت کۆشکێکی بەرزی چەندەها نهۆمیی پانوپۆڕ بە بێ بناغەیەکی ساغ و پتەو دابمەزرێت، بەهەمان شێوەش ناشێت تەسەوربکرێت کە سیستمەکانی حوکم و رێکخستنی ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەی (موسوڵمان) بە بێ چەسپاندنی مەحکەمیی حەقیقەتە عەقائیدییەکان دادەمەزرێت.. ئەمە مەحاڵە.. ئەم رێسایە کرۆکی عەقائیدە ئیسلامییەکەیە، بنەمای سەرەکیی و سەرەتایی هەرەگرنگی تەوحیدەکەیە. واتە بناغەی باوەڕهێنانە بە خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی هەموو هەبوو (مەوجود)ێکی تری غەیری خوای گەورە.

ئەمە زۆرەملێ نییە، ئەمە سەدان بەڵگەی قورئانی لەسەرە، كە ئاوا نەبێت نە عەقیدەكە بەساغ و راست و دروستی دادەمەزرێت و نە سیستمەكانی حوكمرانیی و چەسپاندنی ئەحكامەكانی شەرعیش دێنەدیی... بۆ زیاتر جەختلێكردنەوەی ئەم حەقیقەتە ئەم بەڵگەنەوویستانە دەخەینە بەرچاوان:

١-خوای گەورە هیچ نییەت و گوفتارو كردارێك لە موسوڵمان قبووڵناكات ئەگەر لە روانگەی عەقیدەكەوە ئەنجامنەدرابێت: (مَن كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَٰئِكَ هُوَ يَبُورُ)فاطر/١٠ واتە: ئەو كەسەی كە دەسەڵات و سەرفرازیی دەوێت با بزانێت كە هەموو جورێكی هێزو سەرفرازیی هی خوای گەورەیەو لەوەوە بۆ عەبدە پیاوچاكەكانی دێت... ووشەی پاك _كە شاهێدیی حەقە (لاالە الاالله)_ بۆ لای ئەو بەرزدەبێتەوە. هەروەها داخوازییەكانی شایەتمان كە دەهێنرێنەدیی. خوای گەورە هەموو كردەوەیەكی چاك بە پاداشتێكی چاكتر رووبەڕوودەكاتەوە. ئەمما ئەوانەی كە پیلانی خراپەكاریی دادەڕێژن (كە لە داروالندوە سەرانی قورەش بۆ كوشتنی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كۆدەبوونەوە)و نەخشەی خراپەكاریی دادەڕێژن، ئەوانە سزای سەختیان دەبێت و سەرەنجام پلان و نەخشەكانیان هەڵدەوەشێتەوەو تێیدا ناگەنە ئەنجامی ناڕەوایان.

-(وَمَن يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ)لقمان/٢٢ واتە: هەر كەسێك سەرڕاستانە رووی لە خوای گەورە كردبێت و نییەت و رەفتاری بۆ خوای گەورە ساغكردبێتەوە، لە كاتێكدا كە خوابەیەكناسەو تەوحیدی جێگیرە، ئەوە بەدڵنیاییەوە لەوانەیە كە دەستیان بە دینەكەی خواوە گرتووە، كە جەمسەری ئەوسەری بەدەست خوای تاكوپاكەوەیە، ئیتر خەمی پسان و كەوتن و نەگەیشتنیان نەبێت.. ئەنجامی هەموو كاروبارێكیش هەر دەگەڕێتەوە لای خوای گەورە.

٢-تەوحيد بناغە پتەوەكەيە كە كۆمەڵگەى موسوڵمانى لەسەر دەوەستێت، غەيرى ئەو بناغەيە فشەڵ و كەندەڵانەو مايە دارمانە: (مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ . إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)العنكبوت/٤١-٤٢ واتە: نموونەى ئەو كەسانەى كە غەيرى خواى گەورەيان كردووە بە سەرپەرشتيارو خەمخۆرى خۆيان وەكو جاڵجاڵۆكەن، كە هەر خەريكى تەنينى ماڵێكە. ماڵى جاڵجاڵۆكەش لە هەموو ماڵێك لاوازترە، ئەگەر پەيپێببەن و بزانن. خواى گەورە ئاگادارە بەوەى كە لە غەيرى خواى گەورە خۆى هاناو هاوارى بۆدەبەن، دەزانێت كە لە هيچ شتێكدا دادياننادەن.. خواى گەورە بە دەسەڵات و دانايە.

٣-ديدو رێى تەوحيد رێبازى هيدايەتى خواييەو ئەنجامەكەشى سەرفرازييە: (قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّي إِلَّا أَن يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ . وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ)يونس/٣٥-٣٦ واتە: پێيان بفەرموو: ئايا لەو خوا قەستينانەى _كە كردووتانن بە هاوبەشى خواى گەورە_ تێياندا هەيە رێنمايى كەس بكات و حەق نيشانبدات؟ (بێگومان تێياندا نييە، چونكە ئەوەيان لە تواناشدا نييە). دەى باشە ئەوى هيدايەتدەدات و رێى حەق دەناسێنێت شايانترە شوێنيبكەون يان ئەوەى هيدايەت نادات و حەقەكەش ناناسێت، بگرە دەبێت خۆى هيدايەت بدرێت؟! ئەرێ ئەوە ئێوە چۆن و چ بڕيارێك دەدەن؟! زۆرينەيان هەر شوێن مەزندەو خەمڵاندن كەوتوون. مەزندەكاريى و خەمڵاندنيش حەق ناپێكێت و هيچ شتێكى حەق ناناسێنێت. خواى گەورە ئاگاى لە كاروكردەوەكانيانەو دەزانێت.

٤-ئەم تەوحيدە سيماو سنوورى جوێكەرەوەى نێوان حەق و باتڵە: (ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ)لقمان/٣٠ و (ذَٰلِكَ بِأَنَّ

اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ)الحج/٦٢
واتە: ئەوە لە بەرئەوەیە کە خوای گەورە حەقەو ئەوانەی لەجیاتی ئەو ماناو هاواریان بۆ دەبەن و بە خوایان دادەنێن باتڵن... خوای گەورە باڵا دەستەو مەزنە.

سەلماندن و چەسپاندنی ئەم بنەما عەقائیدییانە لە ژیانی تایبەتی تاکو ژیانی کۆی گشتی کۆمەڵگەو دەوڵەتماندا ئەوەیە کە عەقیدەکە ئاڕاستەی هەموو رەفتارێکمان بکات و هەموو یاساو رێساو سیستمێکی حوکم و ئیدارەو ئاڕاستەی کۆمەڵگەو دەوڵەتمان لە شەریعەتی خوای گەورەوە وەرگیرابێت و بەس. ئەو کەسەی دەسەڵاتدارەو ئەوە ناکات، یان داوەرەو بە پێ شەرع داوەریناکات، یان یاساو رێسای تر دەهێنێتە شوێنی شەرع، بە تەئکید لە ئیسلام و ئوممەتەکەی بەدەرە: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ) و (هُمُ الظَّالِمُونَ) و (هُمُ الْفَاسِقُونَ)المائدة/٤٤ و ٤٥ و ٤٧.

سەلماندو چەسپاندنی هەموو ئەمە بەوە دەبێت کە رێساکانی سیستەمی سیاسی ئیسلامی بخرێتەکار، لە دادپەروەریی و شوراو ئازادیی و یەکسانی و... هتد، کە بە دارِشتنی هەموو یاساو رێسایەک دەبێت کە شەرعی پێ بچەسپێنرێت. ئەوەش بە دامەزراندنی دامودەزگای شەرعیی و دارِشتنی تەعلیماتی شەرعیی و جێبەجێکردنی سەرراستانە دێتەدیی... کە لەژێر چاودێریی ئوممەتەکەدا دەبێت و ئوممەت ناهێڵێت ئینحیرافاتی تێدا بکرێت.

باسی سێیەم

مرۆڤ و بریکاریی خوای گەورە لەسەر زەمین

ڕێڕەو:

بیرۆکەی بریکاریی مرۆڤ (الخلافة) بۆ خوای پەروەردگار یەکێکە لە پایەسەرەکییە گرنگەکانی دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی، کە ئیسلامیان لەسەر وەستاوە.. گرنگی ئەم بیرۆکە لەوەدایە کە پەیوەندی ڕاستەوخۆو توندوتۆڵی بەو ئامانجە گشتییانەوە هەیە کە ئەم دینە بۆ هێنانەدییان هاتووە... ئەم دینە بۆ ئەوە هاتووە کە ئوممەتێکی تایبەتی جودا بە خواوویستی پێک بهێنێت، کە لە ئوممەتانی تر جوادایە، بەڵام هەر بەشەرییە، ئەرکی ئاڕاستەوانێتیی و ڕێبەرێتیی مرۆڤایەتیی ی خراوەتە ئەستۆ، بەوەی کە مەنهەجی خوای گەورە لە واقیعی مرۆڤایەتیی یدا دەچەسپێنێت. سەرەتا دینەکە ئەو کۆمەڵگە مرۆڤایەتیی ە لە گومڕایی دەردەهێنێت کە دەستی دەیانگاتێ، لە دیدی لێڵ و ڕێی وێڵ و لە دابونەریتی جاهیلیی و لە دەستورو حوکمی جاهیلیی قوتاریاندەکات. ئێستاش ڕۆڵی دینەکە هەر ئەمەیە کە مرۆڤایەتیی ئێستا قوتاربکاتەوە لەو هەموو خراپەکارییەی کوفروشیرک و جاهیلییەت بۆی دروستکردووە.. لە هەموو مێژووی مرۆڤایەتیی یدا هەر وابووەو هەر واش دەمێنێت، تا ئەو کاتەی ئیسلام بۆ هەموو مرۆڤایەتیی ی دەبێتە مەنهەجی ئاڕاستەی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەت و شارستانیەت.

پەیبردنی موسوڵمان بەم ڕۆڵ و ئەرکەی ئەم دینە، بۆی ڕوونکردۆتەوە کە بریکاریی خوای گەورە لەسەر زەمیندا _کە ئەو ڕزگارکردنەی مرۆڤایەتیی ی و ئاڕاستەکردنەیەتی_ درککردنی بەمەو ڕەفتارکردن بۆ گەشەو نەشونمای تاکوکۆی ئوممەتێکی یەکخواناس، کاریگەرییەکی گەورەی لە داڕشتنی تاکوکۆی ئەو ئوممەتە خواوویستەدا هەیە، کە هەر لە یەکەم هەنگاوی شایەتمانهێنانیەوە هەست بە بەرپرسێتی ئەو بریکارییە دەکات و دەزانێت

کە دەبێ بە مەنهەجی خواووستیی ئیسلام پەروەردەبێت، تا بگاتە ئەو ئاستەی بتوانێت رزگارکردنی مرۆڤایەتیی و ریبەرێتییکردنی بگرێتەئەستۆ.

لەم هەست و هۆش و پەیپێبردنەوە، وەدەردەکەوێت کە دیدو تێڕوانییە عەقائیدییەکەی ئیسلام ئامێرو ئالییەتی ئاراستەکردنێکی زۆر گەورەو گرنگ. هەم بۆ ئامادەسازیی تاکوکۆی ئوممەتەکەی تەوحید، هەم بۆ پێکەوەنانی کۆمەڵگەی تەوحیدیی و دامەزراندنی دەوڵەتی تەوحیدیی، تا ئاوا تاکوکوی کۆمەڵگەو دەوڵەتە (موەحید)ە کە ئەو ئەرکە خواوویستییە بهێننەدیی کە رزگارکردن و ئاراستەکردنی مرۆڤایەتییە.

ئەمە زەمینەی عەقائیدیی تێگەیشتنی ئەرک و رۆڵی بریکارییەکەیە.. کە حەقیقەتە عەقائیدییەکان زیاتر روونیدەکەنەوە، تا وای لێدێت لە دیدو زەینی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەتەکە دەبێتە بزاوت و هەڵوێستێکی گەردوونیی. هەموو هەستدەکەن کە بزاوت و چالاکی بانگەوازی خواوویستیی _کە بە پێی ئاراستەی قورئان وسوونەتە_ وەکو بزاوت و چالاکی ئەستێرەکانی گەردوونە، کە بە پێی رێسای گەردوونی خۆیان دەبزوێن، کە خوای گەورە دروستیکردوون و هەڵیاندەسوڕێنێت لەسەریی:

خوای گەورە بۆ ئەوەی تاکوکۆی ئەم ئوممەتەو ووزەو توانای کۆمەڵگەو دەوڵەتە تەوحیدییەکە بۆ ئەو ئامانجە گەورەیە بخاتەگەڕ، کۆمەڵێک حەقیقەتی عەقائیدیی (غەیبی)یان بۆ روونەدەکاتەوە، کە ماهییەتی مرۆڤ و مەبەست لەبوون و هاتنەسەرزەویی و ئامانجی لێی، بۆ روونەدەکاتەوە[١].

[١] خصائص التصور الاسلامي ل:٦، هەروەها مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل:١٣.

بڕگەی یەکەم: هەبوونی مرۆڤ پێش خەلقبوونە بەشەرێتییەکەیەتی:

قورئان و سووننەت ئەوە ڕوونەدەکەنەوە کە مرۆڤ (وجود)ێکی تری پێش خەلقبوونە بەشەرێتییەکەی هەبوو. پێش ئەوەی خوای گەورە ئادەمی باوکی مرۆڤایەتیی علیه السلام خەلقبکات و بینێرێتە سەرزەمین، لە (وجود)ێکی تردا هەموو نەوەکانی ئادەمی کۆکردەوە. دیارە لە چۆنیەتییەک کە لەم چۆنییەتی خەلقکردنەی ئێستای مرۆڤ جیاوازبووە، کە پێوەی هاتەسەرزەمین... ئاماژە بەمەیە کە خوای گەورە دەفەرموێ: (كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ)البقرة/٢٨ واتە: چۆن دەشێت باوەڕ بە خوای گەورە نەهێنن و کافربن، لە کاتێکدا ئێوە مردووبوون و زیندووی کردنەوە. پاشان دەتانمرێنێت و پاشان زیندووتان دەکاتەوەو بۆ لای خوای گەورە خۆی دەگەڕێنەوە؟! هەر ئەم مانایەشە کە لە ئایەتی یازدەی سوورەتی غافردایە کە دەفەرموێ: (قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ)غافر/١١ واتە: کافرەکان لە ڕۆژی دواییدا دەڵێن خوایە دووجارت مراندین و دووجارت زیندووکردینەوە.. خوایە دانمان بەگوناحی خۆماندانا، کە گوناحبارو تاوانبارین، بەڵام ئایا ڕێگاچارەیەکمان هەیە، کە لەم سزایەی دۆزەخ قوتاربین و بگەڕێینەوە بۆ دنیا تا سەرڕاستانە دینداریبکەین؟!.

ئایەتەکان بەڵگەن لەسەر هەبوونی دوومردن و دووژیان بۆ مرۆڤ... مردن خۆی لەخۆیدا (وجود)ە، چونکە چۆنیەتیەکی هەبوونی مرۆڤە لە قۆناغی (وجود)ێکدا، کە ڕۆح لە جەستە ماددییەکەی جودابووە... لەم قۆناغی وجودە پێشینەی مرۆڤدا چەندین کارو کارلێککردنی خەلقیی ڕوویدا، تا ماهییەت و کەینوونەتێکی وای بۆ بسازێت، کە لەگەڵ ژیانی سەرزەمینییدا بگونجێت، ئاوا بوو بەم شێوە مرۆڤەی هەموومان دەیبینین و هەستیپێدەکەین.

لەم قۆناغەبوونەی پێش خەلقبوونی بەشەرێتیی و ئینسانییەتییەکەیدا (با بڵێین لە جیهانی گیاندا) خوای گەورە سێ رەفتاری وەلدا نواند: نیشاندانی هەڵگرتنی بەرپرسێتی راسپاردە (ئەمانەت)ە خواییەکە، شاهێدیدانی لەسەر خوایەتی خوای گەورە، و تەعینکردنی بەبریکار لەسەرزەمین .

خاڵی یەکەم: ئەو راسپاردە (ئەمانەت)ە خواییەی کە بە مرۆڤ درا:

-خوای گەورە ئەوە باس دەفەرموێ کە ئەمانەتێکی نیشان ئاسمانەکان و زەمین و چیاکاندا، کە یەکێکیان هەڵگرتن و پاراستنی بگرنەئەستۆ، بەڵام ئەوان داوای لێبوردن و بواردنیان کرد لێی. ئیتر مرۆڤ گرتیەئەستۆ: (إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا)الاحزاب/٧٢ واتە: ئێمە راسپاردەکەمان خستە بەردەست ئاسمانەکان و زەمین و چیاکان، بەڵام نەیانوێرا شانی بدەنەبەرو ترسان لە بەرپرسێتیە گەورەکەی، ئیتر مرۆڤ گرتیەئەستۆی خۆی، بەراستی مرۆڤیش ستەمکاری نەفسی خۆیەتی و نەفامە.

تەفسیرەوانان لە واتای (الامانة)ی ئەم ئایەتەدا راجوێبوون، کە ئایا ئەو ئەمانەتە چییە کە ئاسمانەکان و زەمین و چیا پێیانهەڵنەگیراوەو داوایانکردووە نەخرێتە ئەستۆیان؟! لەوانەیە ئەو ئەنجامە (استنتاج)ەی دکتۆر فاورووق دەسووقی پێیگەیشتووە نزیکتریێت لە مەبەستی راسپاردەکە... دکتۆر فاورووق دوای ئەوەی راو بۆچوونی زانایانی تەفسیری هێناوەتەوەو موناقەشەیکردوون، دەڵێ[1]: ئەو ئەمانەتە فووکردنە خواییەکە (النفخة الالهية)کەیە، کە خوای گەورە رۆحی بەبەر هەموو مرۆڤێکدا کرد پێی، کە دەفەرموێ: (إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّن طِينٍ . فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ)ص/٧١-٧٢ واتە: خوای پەروەردگارت بە فریشتەکانی فەرمووە کە من مرۆڤێک

[1] د، فاروق دسوقي: مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ١٦_١٧.

لە قوڕ دروستدەكەم. كە شياومكردو لە ڕۆحى خۆم فووميێداكرد، هەموو بۆى بچنە كڕنووش..

هەروەها سوورەتى الحجر/٢٨-٣١: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ. فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ . فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ . إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ أَن يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ) و سوورەتى السجدة/٧-٩ :(الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ . ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ . ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ).

ئەم ئايەتانە دەيسەلمێنن كە هەر تاكە مرۆڤێک و فوويەكى پشكى خۆى لە ڕۆحى خواى گەورە بە بەرداكراوە. مەبەست لەم فووكردنەبەبەرمرۆڤدا تەنها فووكردنى ڕۆح بەبەرداكردنى مرۆڤى يەكەم سەيدنا ئادەم عليه السلام نييە، بەڵكو هەر مرۆڤەو بە جيا فووى ڕۆحێكى بەبەرداكراوە[١].

---

[١] بۆ تەفسيلاتى تر بڕوانە: مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ٣٧و دوتريى. هەروەها:
_ ئيبنوحەجەر كۆمەڵێک راو بۆچوونى ئەهلى تەفسيرى دەربارەى ماناى (الأمانة)هێناوەتەوە: ئيبنوعەبباس خوا لێيان رازى بێت دەيفەرموو: هەموو ئەو فەرمانانەن كە خراونەتە ئەستۆى موكەللەف، كە دەبێ بيانكات، هەروەها ئەو بەرهەڵستيانەى كە نابێت بيانكات.. ئيبنوتتين دەفەرموێ: ئەمانەتەكە هەموو ئەو شتانەن كە لە عەبددا پەنهان دەكرێن و غەيرى خواى گەورە نايانزانن. هەروەها ووتراوە كە بريتييە لە ملكەچى و گوێڕايەڵيى فەرمانەكانى خواى گەورە. يان ووتراوە: ئەركە شەرعييەكانن. هەروەها ووتراوە: ئەو پەيمانەيە كە خواى گەورە لە عەبدەكانى خۆيى وەرگرتووە. خاوەنى كتێبى التحرير دەفەرموێ: ئەمانەتەكە خودى ئيمانەكەيە، كە ئەگەر بە تەواويى لە دڵدا جێگيربوو، ئيتر ئەركە راسپاردەكان جێبەجێدەكات و توخنى بەرهەڵستييەكان ناكەوێت.
_ فتح الباري ب١٦ ل: ١٧_٣٩.

راسپاردە (ئەمانەت) بەم مانایەیە کە: مرۆڤی لە هەموو مەخلووقاتی تر جیاکردۆتەوەو لەوان رێزدارتری کردووە، ئەمەش رێزلێگرتنێکە کە مەخلووقاتی تر تێیدا هاوبەش نین. بەم فووی رۆحپێدانەکردنە مرۆڤ لایەقی ئەوە بوو کە ببێتە بریکاری خوای گەورە لەسەرزەمین، بۆیە ئازادیشی دراوەتێ و ووزەو توانای هەڵسوڕانی تایبەت بە خۆی دراوەتێ، تا ئەو بریکارێتییە بچەسپێنێت و بگاتە ئەو لوتکەیەی سەرفرازیی کە ئەویش تایبەتەو هەموو مەخلووقێک نایگاتێ... (ئەمانەت)ەکە _بەم مانایە کە زمانەوانییە_ شتێکی بەنرخی خواییەو موڵکی ئەوە، کە بە ئەمانەت لای مرۆڤی داناوە، کە ئەرکی داواکراو (تەکلیف)ی دەکەوێتە سەرو لە کۆتاییدا مرۆڤەکە دەکەوێتە ژێر لێپرسینەوە (موحاسەبەکردن)ەوە، کە ئایا لە فەوتان پاراستت؟ ئایا بە پاکیی وسەلامەتیی پاراستت و نەتهێشت پیس و بۆگەن یان سیسببێت؟ خۆ دەتزانی کە ئەم ئەمانەتەت لا دەبێت و لێت وەردەگیرێتەوەو حەتمەن دەشگەڕێتەوە لای خاوەن رۆحەکە؟![1].

---

[1] مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ١٧_٣٩.

_ بگەڕێرەوە سەر مەقالەی هارۆڵد ب سمیث: (مذهب الإنسان في الإنسان وأثر المذاهب السياسية الإجتماعية والنظرية السياسية) کە لەگەڵ کۆمەڵێک باس و لێکۆڵینەوەی تردایە، لەوانەی پێشکەش بە کۆنگرەی کلتوری ئیسلامی(برینستۆن) کران کە زانکۆی (برینستۆن و کۆنگرێس) لە ساڵێ ١٩٥٣ دابە ناونیشانی: (الثقافة الإسلامية والحياة المعاصرة) رێکیانخست/ کۆکردنەوەو پێداچوونەوەی: محمد خلف الله. چاپی دووەم ساڵی ١٩٦٢ – مكتبة النهضة المصرية ل: ١٢١.

_ سمێث دەڵێ: (مرۆڤ لە لایەکییەوە زەمینییە، مەخلووقێکە وەکو گیانلەبەرەکانی تر لە پێکهاتەی زەمین خەلقکراوەو وەکو ئەوانەو سەربەخۆ نییە. بەڵام لە لایەکی تریەوە: لەبەر ئەوەی لە رۆحی خوای گەورە فووی پێداکراوە، لە مەخلووقەکانی تر _کە سەربەخۆنین_ چاکترەو پەیوەندییەکی تایبەتیی بە خوای گەورەوە دەبێت.. مرۆڤ گیانلەبەرێکە دەتوانێت ئیختیاراتی ژیریانە هەڵبژێرێت و حوکم لەسەر شتەکان بدات و سەربەستانە بڕیاربدات و ئەو رەفتارو رەوشتەی پێی پەسەندە ئەویان بگرێتەبەر..) قورئانیش ئەم حەقیقەتە رۆحییە ڕووندەکاتەوە، بەوەی کە دەیسەلمێنێت و دەیچەسپێنێت کە خوای

<u>خاڵی دووەم: شاهێدیدانەکەی یەکەمجاری مرۆڤ لەسەر خوایەتی خوای گەورە:</u>

-خوای گەورە دەربارەی ئەم شاهێدیدانەی کە لە (جیهانی گیان)دا بووە دەفەرموێ (وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ . أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ . وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)الاعراف/١٧٢-١٧٤ واتە: ئەوەت لەیادبێت کە پەروەردگارت نەوەبەنەوەی ئادەمی کۆکردەوەو داوای شاهێدیدانی لێکردن، کە مەگەر من خوایی پەروەردگارتان نیم؟ هەموو ووتیان: بەدیی، هەموومان شاهێدییدەدەین، دەی سا لە رۆژی قیامەتدا نەڵێن ئێمە ئاگامان لەمە نەبووە، یان بڵێن جا ئێمە چی بکەین کە بابوباپیرانمان هاوبەشیان بۆ خوا داناوەو لەسەری رۆیشتوون؟ خۆ ئێمەش هەر نەوەی ئەوانین و دەبوو لەسەر دابونەریتی ئەوان بڕۆین! چما ئێمە بە تاوانی ئەوان دەگریت و ئێمە لەبەر ئەوە دەفەوتێنیت کە نەوەی ئەو چەوت و گوناحکارانەین؟ (بەڵام لە وەڵامیاندا دەفەرموێ: نا لەبەر ئەوە نییە، چونکە ئەوانیش و ئێوەش پەیامی خواییتان بۆ هات و ئازادبوون دین وەرگرن، یان رەفزیبکەن، بەڵام ئێوەش هەر رەفزتانکردو شایانی هەمان سزای شیرکی بابوباپیرانتانن) ئاوا ئێمە بەڵگەو نیشانەکانی وەحی و گەردوون و ژیان بۆ هەموویان ڕووندەکەینەوە تا بەرەو خوای گەورە بگەڕێنەوەو ئێستا لە دنیایاندا واز لە شیرک و کوفر بهێنن.

گەورە مرۆڤەکەی خەلقکردووە تا بیکاتە بریکاری خۆی لەسەر زەمین. هێنایە سەرزەمین و دەسەڵاتێکی وای پێبەخشی کە توانی گیانلەبەرانی تر بۆ خزمەتی خۆی رام بهێنێت..

تەفسیرەوانان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە مەبەست لەم شاهێدیدان و شاهێدیی لێوەرگرتنە: تەوحیدە. واتە شاهیدیدانیانە _کە زانین و بڕیاردانە_ لەسەر ئەوەی کە هیچ خوایەک نییە شایانی خوایەتی بێت، جگە لە خوای گەورە.

-ئەبوهورەیرە خوا لێی ڕازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَثَلِ الْبَهِيمَةِ تُنْتَجُ الْبَهِيمَةَ ، هَلْ تَرَى فِيهَا جَدْعَاءَ)[1] واتە: هەموو کۆرپەیەک کە لەدایکدەبێت، لەسەر سروشتی ئیمانداریی خوابەیەکناسیی لەدایکدەبێت، ئیتر دایکوباوکی دەیکەنە جولەکەو دیان و مەجووسیی، هەر وەکو کە مەڕومالاَت (بەرخۆلە یان کاریلە یان گوێرەکە)یەکی دەبێت. ئایا بە گوێبڕاوی لەدایکدەبێت؟

-لەریوایەتێکی تردا دەفەرموێ (مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلَّا وَهُوَ عَلَى الْمِلَّةِ)[2] واتە: هەموو کۆرپەیەک لەسەر دینی ئەم ئوممەتە خواناسە لەدایکدەبێت.

کەوابوو ئەو شاهێدیدانەی ڕۆژی کۆبوونەوەی ڕۆحی نەوەکان، ئەم ئیمانە سروشتیە (فطرة)یەی بەمرۆڤداوە، دوای زانین و دڵنیابوون و باوەڕهێنان بە هەردوو پرۆسەی (ڕاسپاردە: الامانە) و شاهێدیدانەکە _کە دووپرۆسەی خەلقبوونن_ ماهییەتی مرۆڤ ڕووندەبێتەوە، کە مرۆڤ چییەو تایبەتمەندێتیەکەی چییە؟ ئەمانەتەکە تایبەتمەندێتیەکەی مرۆڤی ناساند بەوەی کە مرۆڤ لە نێوان مەخلووقاتدا مەخلووقێکی تایبەتە.. قورئان ئەم ماهییەتە (چییێتی)یە ناودەنێت (فطرة)، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێ: (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)الروم/٣٠ واتە: ڕابەو ڕوو لە خوای

---

[1] نووسەری بەڕێز نوسیویێتی: (رواه مسلم ، والبخاري في صحيحه. طبعة الشعب ج٢ ص١٧_١٨).
ڕاستە: بوخاری (١٣٠٢)، موسلیم (٢٦٥٨).
[2] موسلیم (٤٨١١).

پەروەردگارت کە، لەسەر دینی پاکی حەقخوازیی بە، خۆت و ئەوانەی شوێنکەوتووتن بۆخوالێبڕێن و دینداریتیی سەرڕاستانە بکەن. لەسەر ئەو دینە سروشتییە (فطرە)یەی کە خوای گەورە خەڵکی لەسەر خەلقکردووە، (کە لەدایکبوونیاندا هەموو خواناسن)، نابێت بەهیچ کلۆجێک گۆڕانکاریی بەسەر دینەکەیدا بهێنن، چونکە دینی راست و دروست و رەوا هەر ئەوەیە، بەڵام زۆرینەی خەڵک پەی بەمەنابەن و نازانن[١].

[١] مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ١٧_١٨.

بڕگەی دووەم: پرۆسەی بریکاریی (خیلافەت).

دووپرۆسەی (ئەمانەت) و (فطرە) وەکو کە ئاماژەمان پێدان، دەبنە ئەو دوو کۆڵەکەی کە حەقیقەتە گەردوونیە گەورەکەی ئەم (وجود)ەیان لەسەردا دەمەزرێت، کە هەڵوێستی هەموو مرۆڤێکی بەرامبەر خوایەتی خوای گەورە پێ دیاریدەکرێت.. مەبەستمان (حەقیقەتی خیلافەت)ە، واتە: ماهییەتی ئەو بریکارێتییەی کە مرۆڤی بۆ خەلقکراوەو بۆی نێرراوەتە سەرزەمین.

ئەم بریکارێتییە وەکو ئاڵقەی پەیوەستی نێوان وجودە غەیبیەکەی یەکەمجاری وجودی مرۆڤە، لەگەڵ ئەم وجودە دیتراوەی ئێستای دنیایدا، کە هەردووکیان پێکەوە پەیوەستدەکاتەوە _لە راستییدا ئەگەر جائیزو شیاو بێت بڵێین_ ئەوەیە کە وجودی ئێستای مرۆڤ رەگوڕیشاڵی بە زەماندا رۆچووە، تا دەگاتەوە رۆژی ئەزەلی یەکەمجاری رۆحەکەی. ئەوەی ئەم دوو وجودەی پێکەوە گرێداوە بریکارێتیەکەیە، کە ئەرکێکی خواییەو مرۆڤەکەی بۆ خەلقبووە. خوای گەورە دەربارەی ئەم خەلقبوونە جەستەییەی مرۆڤ دەفەرموێ: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ . وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَٰؤُلَاءِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ . قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ . قَالَ يَا آدَمُ أَنبِئْهُم بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنبَأَهُم بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ)البقرة/٣٠-٣٣ واتە: یادتبێت کە خوای پەروەردگارت بە فریشتەکانی فەرموو: من دەمەوێ بریکارێک لەسەرزەمیندا دانێم، فریشتەکان فەرموویان خوایە کەسێکی لێ دادەنێیت کە دەکەوێتەوە گوناحکاریی و خوێنڕێژیی؟! لە کاتێکدا ئێمە سوپاس و ستایشت دەکەین و بە پیرۆزو مەزنت دادەنێین، خوای گەورە فەرمووی: ئاخر ئەوەی کە من دەیزانم ئێوە نایزانن. پاشان خوای گەورە ناوی هەموو شێتکی بە ئادەم داو فێریکرد، پاشان نیشان فریشتەکانیدا. فەرمووی: دەی

ئەگەر ئێوە راستگۆن ناوی ئەو شتە ناونراوانەم پێ بڵێن، هەموو فەرموویان : پاک و بێخەوشی بۆ تۆ خوایە، ئێمە جۆرو رادەو بڕێکی زانیاریمان غەیری ئەوە نییە کە خۆت فێرتکردووین، جەنابت خۆت زاناو دانایت. ئینجا خوای گەورە بە سەیدنا ئادەمی فەرموو: ئادەی ئادەم ناوی هەموو ناونراوانیان پێ بڵێ، کاتێک کە ناوی هەموویانی پێڕاگەیاندن، زانیان کە مرۆڤی بۆ ئەرکێکیتر خەلقکردووەو ئامادەیدەکات بۆ دیتنی رۆڵ و بەجێهێنانی ئەرکێکیتری غەیری رۆڵ و ئەرکی ئەوان. خوای گەورە پێی فەرموون: ئەدی پێم نەووتن کە من نادیاری ئاسمانەکان و زەمین زیاتر دەزانم و دەشزانم ئێوە چی دەردەبڕن و چی پەنهاندەکەن؟.

<u>خاڵی یەکەم: پێناسەی بریکاریی (الخلافه):</u>

١-لەزمانەوانییدا:

-إسْتَخْلَفَ فُلاناً مِنْ فُلان : جَعَلَهُ مَكَانَهُ: واتە ئەوی خستە جێی ئەم.

-خَلَّفَ فُلانٌ فُلاناً:إذا كانَ خَلِيفَتَهُ خَلَّفَهُ فِي قَومِهِ خِلافَةً : فلان کەسی لە جێی خۆی بەسەر قەومەکەدا دانا.تا بریکاری بێت.

-خَلَّفْتُهُ: جِئْتُ بَعْدَهُ: دوای ئەو هاتم.

-إسْتَخْلَفْتُهُ: جَعَلْتُهُ خَلِيفَتِي : کردم بە بریکاری دوای خۆم، إسْتَخْلَفَهُ: جَعَلَهُ خَلِيفَةُ: کردی بە بریکار.

-الخَليفَة: الذي يَسْتَخْلِفُ مِمَّنْ قَبْلَهُ والجَمعُ: خَلائِف : واتە: ئەو کەسەیە کە دەچێتە جێی کەسی پێشترو کۆیەکەشی (خلائف)ە.

خَليفَة: هەم بە مانای بكەرە (فاعل)و (وەكو من دەبمە خەلیفەی دوای تۆ) هەم بە مانای كراو (مفعول)ەو واتە كراوە بە خەلیفە[١].

٢-لەزاراوەی شەرعدا:

-خَلَّفَ فُلانٌ فُلاناً، يَخْلُفُهُ: جَاءَ بَعْدَهُ: دوای ئەو مات، وەكو خوای گەورە دەفەرمویٚ: (فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ) الاعراف/١٦٩ واتە: نەوەیەكیتریان بە دوادا مات، كە بوونە میراتگریی كتێبە پیرۆزەكە.

_ (فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا) مريم/٥٩ واتە: نەوەیەكیتریان بە دوادا مات، كە نوێژەكانیان فەوتاندو شوێن هەواوهەوەس كەوتن، ئەوانە حەتمەن گومڕا دەبن و دەچنە دۆزەخەوە.

-خَلَّفَ فُلانٌ فُلاناً: قَامَ بِالامرِ بَعْدَهُ: دوای ئەو بەكاروبارەكانی ئەوی گرتەدەست خوای گەورە دەربارەی بەرپرسێتی سەیدنا هاروون دوای سەیدنا مووسا عليهما السلام دەفەرمویٚ (وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِن بَعْدِي) الاعراف/١٥٠ وە لەفزی (اخْلُفْنِي)الاعراف/١٤٢ و (يَخْلُفُونَ)الزخرف/٦٠ كە سەیدنا

---

[١] ابن منظور: لسان العرب/ پيتی خاء ب١ ل:٨٨٣.

_ احمد بن علي المقري: المصباح المنير_ چاپخانەی الخيرية لە قاهيرە. ب١ ل: ٩٠. لێرەوە ئەوە روون دەبێتەوە كە شێخ علی عبدالرزاق كەوتۆتە هەڵەیەكی زەق و ناقۆڵاوە كە دەڵێ: الخلافة چاوگی تَخَلَّفَ فُلانٌ فُلاناً إذَا تَأَخَّرَ مِنْهُ..الخ. چونكە چاوگی تَخَلَّفَ: التَّخَلُّفُ ە. ئەمما الخِلافَة چاوگی خَلَفَ یە. ئەمەش ئەو بۆچوونەی محمد ضياء الدين الريس بەهێزدەكات كە لە كتێبەكەیدا: (الإسلام وأصول الحكم، المنسوبُ الى علي عبدالرزاق) دەڵێ: ئەو كتێبە دیارە كە بێگانەیەک نوسیویٚتی، كە لە سادەترین رێسای زمانی عەرەبی نەگەیشتووە.. بڕوانە كتێی: الإسلام والخِلافة في العصر الحديث ، نقدُ كتاب الإسلام وأصول الحكم) لە بڵاوكراوەكانی العصر الحديث. بيروت چاپی یەكەم ١٣٩٣ك/ ١٩٧٣ز ل: ١٨٥_١٨٦.

مووسا علیه السلام گەڕایەوە لای قەومەکەی زۆرزۆر تووڕەبوو (چونکە بینی گوێرەکە دەپەرستن!) فەرمووی بە ڕاستی بوون بە خەڵکێکی خراپ بۆ ئەوانەی لەدوای ئێمە دێن.

- الخَلیفَة: مَنْ یَخْلُفُ غَیرَهُ وَیَقُومُ مَقَامَهُ: ئەو کەسەیەکە جێی یەکێکیتر دەگرێتەوەو کاروباری ئەو دەگرێتەدەست. کۆیەکەی (خَلائِف) و (خُلَفَاء)ە. خوای گەورە دەفەرموێ: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً)البقرة/٣٠.[١]

<u>خاڵی دووەم: بریکاریی مرۆڤ لە قورئانی پیرۆزدا:</u>

ئیمامی طەبەریی لە ئیبنوئیسحاقەوە دەگێڕێتەوە کە تەفسیری ئایەتی: (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) واتە: من لە سەرزەمیندا خەڵکێک نیشتەجێدەکەم، کە لەوێ بژین و ئاوەدانیبکەنەوە، کە لە ئێوە نین، (لە فریشتەکان). چونکە پێش خەلقکردنی مرۆڤ جنۆکە لەسەر زەمیندا هەر هەبوون.

هەروەها لە لێکدانەوەی ئایەتەکەدا هەندێکیتر فەرموویانە: مەبەست ئەوەیە کە لە سەیدنا ئادەمەوە علیه السلام نەوە بە نەوەی مرۆڤایەتیی بە دوای یەکدا دێن.. شێخ حەسەنی بەسریی رحمەالله دەفەرموێ واتە خەڵکی هەر سەدەیەک لە دوای خەڵکی سەدەی ڕابوردوو لەدایکدەبن و بەدوایاندادێن.

---

[١] لە ئایەتی ٢٦ی سوورەتی صادیشدا هەر بەو لەفزە هاتووەو لە ئایەتی ١٦٥ی الانعام و یونس/٧٣و فاطر/٣٩و بە لەفزی (خلائف) و لەفزی (خلفاء) لە ئایەتی ٦٩و ٧٤ی سوورەتی النحل/ ٦٢ و بە لەفزی (الاستخلاف عن الله في الأرض) واتە: بریکاریی خوای گەورە لەسەر زەمیندا لە سوورەتی النور/٥٥ و الانعام/١٣٣و هود/٥٧و الأعراف/١٢٩و الحدید/٧دا هاتووە. بگەڕێرەوە سەر: مجمع اللغة العربیة: معجم ألفاظ القرآن الکریم چاپی الهیئة المصریة العامة للتألیف والنشر لە قاهیرە چاپی دووەم ١٣٩٠ک/ ١٩٧٠ز ب١ ل: ٣٦٥ و دواتریی.

ریوایەتێک لە ئیبنومەسعوودو ئیبنوعەبباسەوە هاتوە کە دەفەرموون: خوای گەورە بریکارێک بۆ خۆی لەسەر زەوی دادەنێت، کە حوکمی خوایی بچەسپێنێت و بە دینی ئەو داوەریی نێوان خەڵکی بکات. طەبەرییش ئەوەی بۆ ئیزافە دەکات: لە روانگەی ئەم ریوایەتەی ئەم دوو یاوەرەوە مانای ئایەتەکە وایلێدێت کە: من دەمەوێت بریکارێک بۆ خۆم لەسەر زەمین دانێم، تا لە جیاتی من داوەریی نێوان ئەو خەڵکە بکات، کە خەلقیاندەکەم. ئەو خەلیفە بریکارەش سەیدنا ئادەم علیه السلام بوو، پاشان ئەو کەسانەی بوونە جێنشینی سەیدنا ئادەم لە خواناسیی و خواپەرستیی وحاکمێتییدا کە داوەرییان لەناو خەڵکییدا دامەزراند[١].

-قورطبی رحمەاللە لە تەفسیری هەمان ئایەتدا دەفەرموێ (جاعل) لێرەدا بە مانای (خالق)ە. ئەمەش هەر ئەوەیە کە طەبەریی لە ئەبوزورەیقیەوە هێناوێتی کە (خلیفە) بە مانای بکەری (یخلف)ە، واتە دێتەشوێنی ئەو کەسەی پێشتر لەوێ بوو، چونکە پێش مرۆڤ فریشتە لەسەر زەمین بوون. دەوترێت کە پێش ئەوانیش غەیری فریشتەی لێ بووە.. ئینجا دەفەرموێ: مەبەست لە کەسی ریوایەتەکەی ئیبنومەسعوودو ئیبنوعەبباس و تەفسیرەوانانیتر سەیدنا ئادەمە علیه السلام، ئەو یەکەمین خەلیفەی خوای گەورەیە، بەو سیفەتەی کە فەرمان و ئەحکامەکانی خوای گەورە دەچەسپێنێت، چونکە جەنابی علیه السلام یەکەمین نێرراوی خوای گەورەشە، هەر وەکو لە ریوایەتەکەی ئەبوزەڕدا خوا لێی رازی بێت هاتووە کە دەفەرموێ: (قلت یارسول الله انبیا کان مرسلا؟.... قال:

[١] ابوجعفر محمد بن جریر الطبري: تفسیر الطبري: جامع البیان من تأویل القرآن توێژینەوەی مامۆستا محمود محمد شاکر، پێداچوونەوەو ساغکردنەوەی فەرموودەکانی لە لایەن شێخ احمد محمد شاکرەوە. چاپی دارالمعارف/ مصر ب١ ل:٤٥٠ و دواتریی.

نعم)[١] عەرزم كرد ئەی پێغەمبەری خوا ئادەم پێغەمبەری نێرراوی خوای گەورە بوو؟ (واتە پەیامێكی دینی پێبوو؟) فەرمووی : بەڵێ.

-ئیبنوكەثیر رحمەالله لە تەفسیری هەمان ئایەتدا دەفەرموێ: خوای گەورە بە فریشتەكانی فەرمووە كە من خەڵكێک لەسەر زەمین خەلقدەكەم، كە نەوە بە دوای نەوەیاندا بێن، سەدە لە دوای سەدە .. هەر وەكو دەفەرموێ: (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ)الانعام/١٦٥ واتە: ئەوە خوای گەورەیە كە نەوە بە دوای نەوەتاندا هێناونی. دیارە كە ئیبنوكەثیر پێچەوانەی قورطبییەو خەلیفە بە لایەوە هەر سەیدنا ئادەم نییە، بەڵكو نەوەكانی مرۆڤایەتییە كە لە سەیدنا ئادەم كەوتوونەتەوە[٢].

بەڵام سەرجەمی ئایەتەكانی باسی (خیلافەت) لەگەڵ ئایەتی (ئەمانەت)ەكەدا یەكدەگرنەوەو ئایەتەكانی تەسخیر (دەستەبەركردن)یشیان دێتەلاو وێناكە زیاتر رۆشندەكەن. وەكو كە خوای گەورە دەفەرموێ: (وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ)الجاثية/١٣ واتە: خوای گەورە هەرچی لە ئاسمانەكان و زەویدا هەیە هەر هەمووی بۆ هەموو ئێوە دەستەبەركردووە.. ئەمە لوتفی خۆیەتی بۆتان.

سەرجەمی ئایەتەكان بریكارێتیی مرۆڤ رووندەكەنەوە بۆ خوای گەورە كە بۆ ئەوە هێنراوەتە سەر زەمین تا دەسەڵاتی بەسەردابگرێت و دینی خوای گەورەی تێدا بچەسپێنێت. جا ئیتر لە دوای فریشتەو جنۆكە هاتبێتە سەر زەوی، یان هەر خۆیان نەوە

---

[١] ابوعبدالله محمد بن احمد الأنصاري القرطبي: الجامع لأحكام القرآن چاپخانەی دارالكتب المصرية لە قاهیرە ب١ ل: ٣٦٣ و دواتریی.

[٢] الحافظ عمادالدين أبوالفداء إسماعيل بن كثير القرشي الدمشقي: تفسير القرآن العظيم . دارالأندلس للطباعة والنشر بيروت ب١ ل:١٢٠ و دواتریی.

لە دوای نەوەو قەوم لە دوای قەوم و دەوڵەت لە دوای دەوڵەت (بەحاكمێتیی و مەحكوومێتیی) هاتبن.

(خیلافەت: بریكاریی) وەكو دواتر ان شاء اللە روونیدەكەینەوە دووجۆرە : بریكارییەكی گشتی: كە بۆ هەموو مرۆڤێكە، تا رەنجی بخاتەگەڕ بۆ ئاوەدانكردنەوەی سەرزەمین. جۆری دووەم بریكاریی تایبەتە: كە بریتییە لە دامەزراندنی دەوڵەت و دەسەڵات بۆ رێبەرێتی كۆمەڵگەی مرۆڤایەتیی، هەروەها بۆ ئیدارەدانی كۆمەڵگەكەو رێكخستنی دەسەڵات و رێبەرێتیەكە.

هەموو ئەوەش پەیوەندی سەرەتاو كۆتای بە وویست و ئیرادەی خوای گەورەوە هەیە، كە وویستوێتی كاربەدەستێتی و سەرپەشتیارێتی ئەم سەرزەمینە بداتە دەست ئەم مرۆڤەی ئاوا رێزی لێناوەو دەستی واڵا و ئیرادەی ئازادكردووە، تا بریكارێتییە خواییەكە بە شێوەیەكی راست و رەوا جێبەجێبكات، بە ناسین و ناساندنی خوای گەورەو پەرستن و راپەڕاندنی ئەحكامی دینەكەی و بە دەرهێنان و بەكارهێنانی خێروبێری زەمین، بە یارمەتی خوای گەورە بۆ ئاسوودەكردنی دانیشتوانی سەرزەمین[١].

[١] سید قطب: في ظلال القرآن چاپی دارإحیاء الكتب العربیة (عیسى البابي الحلبي وشركاءە) لە قاهیرە. چاپی دووەم ب١ ل:٦٥.

بڕگەی سێیەم: چۆنیەتی سەلماندن وچەسپاندنی بریکاریی (خیلافەت):

سنووری بریکاریی: بریکاریی (الاستخلاف) کە بریتیە لە جێگرتنەوەی بکەری پێشتر، بەڵام بریکارێتیی خوای گەورە زۆر لەوە گشتگیرترە، چونکە خوای گەورە ئەرکی مرۆڤی بەو بریکاریە زۆر لە جێگرتنەوە زیاترو گشتگیرتر کردووە. دەفەرموێ: (هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا) هود/٦١ واتە: خوای گەورە ئێوە لەسەر زەمیندا خەلقکردووەو پێیگەیاندن، تا بکەونە ئاوەدان (عمران)کردنی. استعمرکم: الاستعمار: واتە دەسەڵات و توانای ئاوەدانکردنەوەو ئاڕاستەکردن.. بۆیە خوای گەورە دەربارەی ئەو دەسەڵات و توانایە دەفەرمووێ: (وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ)الاعراف/١٠ واتە: ئێمە دەسەڵات و توانا (تەمکین)مان لەسەر زەمیندا پێداون و ئاسانکاریی ڕۆزی پەیداکردنمان بۆ کردوون، تا خۆ بژێنن و سوپاسی خوای گەورەی لەسەر بکەن... هەروەها دەفەرموێ: (الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ)الحج/٤١ واتە: ئەوانەی کە لەسەر زەمیندا زاڵمانکردن و دەسەڵاتمان پێبەخشین نوێژەکان پیادەدەکەن و زەکاتدەدەن و فەرمان بەچاکە دەکەن و بەرهەڵستی لە خراپە دەکەن... هەروەها (وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)الجاثية/١٣ خوای گەورە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە هەر هەمووی بۆ هەموو ئێوە دەستەبەرکردووە.. ئەمە لوتفی خۆیەتی بۆتان.

<u>خاڵی یەکەم: حیکمەت لە بریکاریی:</u>

ئەگەر ئەمە پێناسەی بریکارییەکەیە، ئەدی حیکمەت لەمە چییە کە خوای گەورە مەخلووقێک _کە مرۆڤە_ بۆ ئەوە خەلقدەکات و دەینێرێتە سەرزەوی، تا لەبری ئەو ئاوەدانیبکەنەوە؟ ئەم مرۆڤە دەبێ چ مەرجێکی تێدابێتەدیی، تا شیاو شایستەی ئەو

ئەرك و ڕۆڵ و كارە شەرەفمەندانە بگرێتەئەستۆ؟ ئایا ئامانج و مەبەستی كۆتایی لەم بریكارێتییە چییە؟.

خوای گەورە لە سەرەتاوە ئەوەی ڕوونكردۆتەوە كە حیكمەتی ئەم بریكارییە تاقیكردنەوەی هەموو شێتێكی مرۆڤە: مزرو ژیریی و ئەقڵپێشكانی بە كارەكەی و ئامادەیی و ڕەنجدان بۆ جێبەجێكردن و سەبرگرتن لەسەر كۆسپەكانی ڕێ و پشوودرێژیی لەگەڵ سەرڕاستێتی خواوویستیی و ئومێدی بەدەستهێنانی ڕەزامەندی خوای گەورە، بۆیە دەفەرموێ: (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ)الانعام/١٦٥ واتە: ئەوە خوای گەورەیە كردوونی بە بریكاری خۆی لەسەر زەومین و ئاست و پلەی هەندێكتانی بەسەر هەندێكیترتاندا بەرزكردۆتەوە (بە ناوو ئاست و پلەوپایەو ماڵ و سامان و ژیریی و زیرەكی وجوانیی و ... هتد) تا بەوەی پێی بەخشیوون تاقیتانبكاتەوەو بەڵگەتان لەسەر تۆماربكات، كە كێتان بە پێی وەحی خوایی ڕەفتاریكردووەو كێتان بە پێی هەواوهەوەسی خۆی؟ خوای گەورە سزای زۆرخێرایەو زوو دەیگەیێنێتە یاخیبووان و گوناحكاران. هەر وەكو كە لێخۆشبوو و بەبەزەییە.

-هەروەها (ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِن بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ)یونس/١٤ واتە: پاشان كردمانن بە بریكارانی سەرزەمین، كە نەوە لە دوای نەوە بێن و بڕواننە نەوەكانی پێش خۆتان، كە چ ڕەفتارێكیان كردووە، تا بەڵگەتان لەسەر بچەسپێت كە ئایا نێرراوانی خوای گەورەتان بە ڕاستزانیی و شوێن وەحی كەوتن؟ یان دژیان وەستانەوە یاخیبوون؟.

-قورطبی رحمەالله لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا دەفەرموێ: واتە: دوای چەندین سەدەو نەوە كە هاتن و نەمان، ئێوەمان كرد بە دانیشتووی سەرزەمین، تا ئێوەش ڕەفتاربنوێنن و

شایانی پاداشت و سزا ببن.. خوای گەورە دەیەوێت _وەکو تاقیکردنەوەتان_ رەفتارتان لەگەڵدا بکات تا دادپەروەریی خۆی نیشاندان[١].

-ئیبنو کەثیر رحمەالله دەربارەی هەمان ئایەت دەفەرموێ: خوای پەروەردگار هەواڵیداوەو روونیکردۆتەوە کە چی بەسەر ئەو نەوانەی مرۆڤایەتییدا هات، کە پێغەمبەرانی خوایان علیهم السلام بەدرۆخستبۆوە، ئەگەرچی بەڵگەو نیشانەی زۆریان دەربارەی حەقیانەتی پەیامی خوایی خۆیان نیشاندابوون و بەهانەیان بڕیبوون، کە دەبوو باوەڕبهێنن (بەڵام یاخیبوون و خوای گەورە سزایدان) وا ئێستاش پێغەمبەری خۆیی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ ئێوە ناردووە، تا ببینێت کێ و تا چ رادەیەک گوێڕایەڵیدەکات و شوێن سیرەو سووننەتی دەکەوێت[٢]. لەسەحیحی موسلیمدا ریوایەتی(ابونضرة) لە ئەبوسەعیدەوە هاتووە کە دەگێڕێتەوە: پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (إِنَّ الدُّنْيَا حُلْوَةٌ خَضِرَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا، فَيَنْظُرُ كَيْفَ تَعْمَلُونَ، فَاتَّقُوا الدُّنْيَا، وَاتَّقُوا النِّسَاءَ، فَإِنَّ أَوَّلَ فِتْنَةِ بْنِي إِسْرَائِيلَ كانت فِي النِّساء) واتە: دنیا جوان و شیرین و رازاوەیە، خوای گەورەش ئێوەی تێدا نیشتەجێکردووەو کردوونی بە بریکار، تا ببینێت چۆن رەفتاری تێدا دەکەن. خۆ لە فیتنەی دنیاوویستی لادەن و (باوەش بە دنیادا مەکەن) و خۆ لە فیتنەی ئافرەت بپارێزن، چونکە یەکەمین فیتنە (ی دین کزبوون) کە کەوتە ناو بەنوئیسرائیلەوە، بەهۆی ئافرەتەوەبوو.

---

[١] تفسیر القرطبي ب٨ ل:٣١٨.
[٢] تفسیر ابن كثیر ب٣ ل:٤٨٨.

خاڵی دووەم: مەرجەکانی شایستەبوونی بریکاریی:

خوای پەروەردگار کە ئەم مرۆڤەی بە ئەرکی بریکارێتیی خۆی لەسەر زەمین تەکلیفکرد، لە دادپەروەیی بێسنووری خۆیەوەبوو کە هەر دەبوو ئامادەی ئەو ئەرک و رۆڵە قورس و کاریگەرەشی بکات و تواناو یارمەتی و ئاسانکاریی خۆیی بخاتە بەردەست، تا بتوانێت ئەرکەکە جێبەجێبکات و بەرپرسێتی _لە بێتوانایی و نەشیاوێتییدا_ نەکەوێتە سەر:

١-پێکهاتەی مرۆڤ و شیاوێتی بریکاریی: خوای گەورە هەر لە سەرەتاوە خەلقکردنەکەی مرۆڤی بە شێوازێک کرد، کە لە لایەکەوە وەکو مەخلووقەکانیتر بێت، بۆیە پەیکەری جەستەی لە هەموو ئەو توخمانە پێکهێنا، کە لەسەر زەمیندا هەبوون و هەن، لە توخمی وجودو کانزاو کەرەستەکان.. بەڵام خۆ هەر ئەم لایەنەی شیاوینەدەکرد، چونکە لەم لایەنەوە هەر وەکو مەخلووقاتیتری سەر زەمینە.. بەرای ئێمە لەو کەرەستانەی زەمین خەلقیکرد تا هەماهەنگ بێت و وەکو مەخلووقاتەکانیتر بێت، نامۆو غەریبە نەکەوێت، دوای ئەمە خوای کردگار لە رۆحی خۆی فوویکرد بە بەرداو بەو رێزلێنانە تایبەتە یەکسەر لە مەخلووقاتیتر جیا بۆوەو سیفەتی تایبەتمەندیی خۆیی گرت.. ئیتر کیانێکی بۆ دروستبوو، کە لە پێکهاتە توخمییە جەستەییەکانیتری گرنگتر دەرچوو. کۆمەڵێک پێکهاتەیتری هەماهەنگ و پێکەوە گونجاوو سازاو، تا وەکو ئەوە دەرکەوت کە گەردوونێکی گچکەیە: (جەستەو رۆح و دەروون و هزرو ... هتد) کۆمەڵێک سیفەتی شایستەبوون لە مرۆڤدا کۆبۆوەوە، تا شیاوی ئەوەی بکات ببێتە سەروەرو دەسەڵاتداری سەر زەمین. بە پێکهاتەی خەلقبوونی جەستەو رۆح و هزرو دەروونیی بەشەرێتیی گەیشتە ئاستی (احسن تقویم). ئاوا رۆحی باڵادەستی تێدا زەرعبوو، ئاوا بوو بە ئاراستەوان ورێبەر، بوو بەهەڵسورێنەرو رێکخەرو پارێزەری دین و ژین، بوو بەمایەی سازدانی چالاکی هزرو دڵ دەروون و جەستە، ئاوا بەو رۆحە بووە سەرکردەو فەرماندەو رێبەری کیانی مرۆڤێتی تا مرۆڤیش بە پەیامی خوایی ببێتە سەرکردەو فەرماندەو رێبەی مرۆڤایەتیی ... تا

بریکارێتییەکەی بە جوانترین شێوە بهێنێتەدیی و سەرفرازو رووسورانە بگەڕێتەوە لای خوای خاوەنی کە خاوەنی ئەمانەت و پەیامەکەشە[١].

٢-تواناکانی مرۆڤ و بریکاریی:

نەدەکرا مرۆڤ بەو ئەرکە قورسەی بریکاریی هەستێت و ئەو بەرپرسێتیە گەورەو گرنگە جێبەجێبکات ئەگەر کۆمەڵێک ووزەو توانای مەعنەویی و فیکریی و دەروونیی رەسەنی زاتیی خۆی تێدا خەلقنەکرایا. هەر دەشبوو رەسەن و زاتیی بن، تا لە کیانی مرۆڤ خۆیەوە شەحنبنەوەو ببنە ووزەو پاڵنەری گوڕو تینی خۆی بۆخۆی. گرنگترین تواناش ئازادییە بەشەرییەکەیەتی کە لە سێ توخمدا دەردەکەوێت:

أ_ توانای مرۆڤ لە هەڵبژردندا: تەوەری سەرەکی ئەمەش وویستێکی ئینسانی ئازادە... دواتر دێینەوە سەر ئەوە.

ب _ توانای بەشەریی: کە لە حەقیقەتی بریکارییەکەوە دێت و لەسەر دوو کۆڵەکەوەستاوە:

١-کۆڵەکەیەکیان لە دەرەوەی نەفسی مرۆڤە: کە بریتیە لەوەی کە خوای گەورە مەخلووقاتیتری بۆ مرۆڤ دەستەبەرکردووە، هەموویانی خستۆتە ژێردەسەڵاتی ئەمەوە، بەشێوەیەک کە هەر مەخلووقێکی لەسەر یاساو رێسایەک داناوە، کە وەکو خولگە لەسەری دەڕوات، بەڵام ئاسان بەدەست مرۆڤەوە دێت و سازدانی مرۆڤ قبوڵدەکات.

٢-کۆڵەکەی دووەم لە ناخی مرۆڤی خۆیدایە: کە بریتیە لە توانای کارکردن. ئەمانە لەگەڵ وویست و فەرمانی خوای گەورەدا پێچەوانەنین، چونکە خوای گەورە یاسای هۆکارو

---

[١] د. فاروق دسوقي: مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل:٤٠_٤١.

ئەنجام (العلة والمعلول: السبب والمسبب)ی خەلقکردووەو مرۆڤ لەسەری دەڕوات، مرۆڤەکە خەلقینەکردووە، بەڵکو ڕێساکە وەردەگرێت (وەکو ئاگر دەسوتێنێت، ئاگرەکە هۆکارە، پێشەکییەو سوتاندنەکە بەرهەمە، ئەنجامە. خەلقکردنی سروشتی ئاگر کاری خوای گەورە بووەو مرۆڤ سوود لە ڕێساکە وەردەگرێت) سەرەنجام ڕێکخستنی کاروبارەکانی مرۆڤ دێتەدی.

<u>٣-زانست و زانین:</u>

توانین بە تەنها بەس نییە، چونکە توانین کۆکردنەوەو ڕێکخستنی هۆکارەکانە، بۆیە زانینیش مەرجێکیتری سەرکەوتنی کارە. زانینی ڕێسای هۆکارو ئەنجام کە بزانیت کاتێک ئەم هۆکارانە بە تەواویی دەگریتەبەر، ئەو ئەنجامەت دەستدەکەوێت. توانین گرنگەو روکنی دەسپێکە. زانست روکنی گرنگی بەردەوامبوونە. زانینی خێروچاکە یان بەدیی و خراپەی کارەکەش پاڵنەرە. (دەتوانیت بدزیت، دەشزانیت چۆن، بەڵام پێت حەرامە نایکەیت).

قورئانی پیرۆز دووسەرچاوە بۆ زانین دیاریدەکات :

یەکەمیان وەحییە: کە قورئانەو دەخوێندرێتەوە. ڕۆڵی مرۆڤ فێربوون و تێگەیشتن و بەراستزانین و جێبەجێکردنێتی.

دووەمیان گەردوونە: دیارو هەستپێکراوەکەیە. ڕۆڵی مرۆڤ تێیدا ئەوەیە بە دوای حەقیقەتی ڕێساکانییدا بڕوات و کەشفیانبکات. چونکە زانینی حەقیقەتی ئەسڵییان لە مەودای توانای تێگەیشتنی مرۆڤدان و بە تەنها خۆی دەیانگاتێ. چونکە ڕێساکانی گەردوون نەگۆڕن. بۆیە بە سەرنجدان و لێکۆڵینەوەو بەدواداچوون _ئەزموون بە ئەزموون_ دەگەێنێتە ئەو ئەنجامە کە ڕێساکانی گەردوون بدۆزێتەوە. بە ژیریی و

ئامێرەکانیتری هەست و درکپێکردن بزانێت چۆن دەیانخاتە خزمەتی پرۆژەکانی خۆی، کە لایەنێکی بریکارییەکەیەتی[١].

<u>خاڵی سێیەم: مەبەست یان ئامانجی بریکاریی:</u>

ووتمان کە بریکارێتیی مرۆڤ بۆ خوای گەورە لەسەر زەمین پەیوەندی زۆر توندوتۆڵی بەو ئامانجە گشتیانەوە هەیە، کە ئەم دینە بۆ هێنانەدییان هاتووە، کە بریتیە لە بڕیاری تاکوتەنهایی خوای گەورەو سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی ئەوو بەندێتی مرۆڤ بۆی. واتە: ناسین و پەرستنیی و چەسپاندنی ئەحکامی دینەکەی لە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتییدا. قورطوبی رحمەاللە گەیشتۆتە ئەم مەبەستە کە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا شەرحیدەکات: (وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ)الجاثية/١٣ واتە: خوای گەورە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە هەر هەمووی بۆ هەموو ئێوە دەستەبەرکردووە.. ئەمە لوتفی خۆیەتی بۆتان. دەفەرموێ (ئەم شتانە هەمووی دەستەبەرکراوە بۆ مرۆڤ تا بەهانەی نەمێنت. تا ببێت بە بەڵگە لەسەری، تا عەبدێتی خۆی بۆ خوای گەورە بنوێنێت. چونکە بۆ ئەو عبوودییەتەی خۆی خەلقیکردووە)[٢].

بێگومان عەبدێتیکردن بۆ خوای گەورە بەوە دەبێت کە موسوڵمان لەسەر مەنهەجی خوای گەورە پەروەردە ببێت و لە ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەتییدا ئەحکامی شەریعەتەکەی ئەو بچەسپێنێت: (قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّي هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ . وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)البقرة/٣٨-٣٩ واتە: ووتمان هەمووتان (ئادەم وحەواو ئیبلیس)

---

[١] بۆ شارەزایی زیاتر بگەڕێرەوە سەر سەرچاوەی پێشوو ل:١٠٠ و دواتریی. هەروەها: خصائص التصور الإسلامي سەید قوطب ل: ٥٤ و دواتریی. هەروەها: سيد قطب: تفسير سورة الشورى ل: ٢١ و دواتریی.

[٢] تفسير القرطبي ب١ ل: ٢٥٣.

برۆنە خوارەوە بۆ سەرزەمین، دواتر پەیامی منتان بۆ دێت، کە هیدایەتتانی تێدایە. هەر کەسێک شوێن هیدایەتی من بکەوێت (بە وەرگرتنی دینی خواو دینداریی پێی وچەسپاندنی ئەحکامەکانی) ئەوە با خەفەت لە رابوردووی و خەمی داهاتووی قیامەتی نەخوات، چونکە پاداشتی مسۆگەرە. ئەمما ئەو کەسانەی دیدو رێی غەیری وەحی خوایی دەگرنەبەرو بەڵگەکانی وەحی بەدرۆدەخەنەوە، بەتەئکید ئەوانە ئەهلی دۆزەخن و بە نەمریی تێیدا دەمێننەوە.

ئەم مەبەستانە _کە لە راستییدا یەک مەبەستەو بریتیە لە پەرستنی راست و دروستی خوای تاکوپاک_ هەر بەوەندە نایانەدیی کە هەست و هۆشێکی ئیماندارانە بێت و لە ناخی خەڵکییدا بچەسپێت، یان هەر ووشەی سەرزاربێت و بووترێت. بەڵکو پێویستە لە رەفتار (گوفتارو کردار)ێکی واقیعی بەشەرییدا دەربکەوێت، بە شێوەیەکی بەردەوام، کە هەر هەموو ژیانی خەڵکی بگرێتەوە. ئا ئەمەشە رۆڵ و ئەرکی بریکارێتییەکەی مرۆڤ.

خوای پەروەردگار هانماندەدات تا ئەم رۆڵەی بیناسازیی بگرینەبەر، دەفەرمویَ لە پێناویدا رەنجبدەن و تێکۆشن: (وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ)التوبە/١٠٥ واتە: بفەرموو: هەوڵبدەن کاربکەن خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و موسوڵمانان کارەکانتان دەبینن و چاوەڕوانی بەرهەمتان لیَ دەکەن. دواتریش دەگەڕێنەوە لای خوای گەورە، کە ئاگاداری هەموو نادیارو دیارەکانە، جا لێپرسینەوەتان وەلدادەکات لەسەر هەر رەفتارو نیەتێک کە لە دنیادا هەتانبووە.. هەروەها دەفەرمویَ: (أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ)آل عمران/١٤٢ واتە: چما وادەزانن هەروا ئاسان دەچنە بەهەشت؟! پێش ئەوەی خوای گەورە بە بەڵگە لە سەرتانی بسەلمێنێت کە کێتان جیهادی لە پێناوی رەزامەندی ئەودا کردووەو دینەکەیی سەرخستووە؟ یان پێش ئەوە بەئارام و پشوودرێژەکانتان هەڵاوێرێت؟!.

خوای گەورە بەڵێنی ڕێنمایی کردن و ڕێنیشاندانی بە موجاهیدەکان داوە، کە لە پێناوی ئەودا جیهاددەکەن. دەفەرموێ: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ)العنكبوت/٦٩ واتە: ئەو کەسانەی کە لەبەر خاتری ئێمەو بۆ پاراستنی دینی ئێمە جیهادیان بەرپاکرد، هیدایەتیاندەدەین و زیاتر لەسەر دینداریتی ڕاست و پاک ڕێنماییاندەکەین. خوای گەورەش بە تەئکید وەل چاکە کاراندایە.

بێگومان ئەم ڕەنج و جیهادو سەبرگرتن و پشوودرێژییە هەمووی بۆ ئەوەیە کە ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگە و دەسەڵات بە پێی مەنهەجی خوایی دابڕێژرێت، تا تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەت موسوڵمانانە بژین و عەبدێتیان بۆ خوای گەورە تێدا بێتەدی.. ئەمەش بەوە دەبێت کە دوای پەروەردەبوونی تاکی خواناس و بۆخوالێبڕاو، ئوممەتێکی خواناس و بۆخوالێبڕاو بێت و جیهادەکە ڕاگەیێنێت، تا بەربەستەکانی ڕێی بانگەوازی خوایی لادات و ڕایاندات و ئەو خراپەکاریانە نەهێڵێت کە بە هۆی دوورکەتنەوە لە مەنهەجی خوایی و لەخواپاخیبوونی مرۆڤ تەشەنەیان کردووەو فەسادیان ناوەتەوە.. ئەمانە هەموو ڕەنجدانن لە پێناوی سەلماندن و چەسپاندنی بریکارێتیەکەی مرۆڤ بۆ خوای گەورە لەسەر زەمیندا، کە هەموو مرۆڤێک دەگرێتەوە، بێجیاوازی ئینتما غەیرەدینییەکانی.

<u>*مرۆڤ یان بریکاری خوای گەورەیە یان بریکاری غەیری ئەوە:</u>

مرۆڤ یان ئەوەیە دەبێتە بریکاری خوای گەورە، یان دەبێتە بریکاری غەیری ئەو. چونکە دەبینین ئایەتەکە دەفەرموێ: (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً)البقرة/٣٠ ڕاشکاوانە دەفەرموێ: من دەمەوێت بریکارێک لەسەرزەمین بۆ خۆم دانێم. کەوابوو خوای گەورە ئەم مرۆڤەی کە خەلقکرد، بۆ بریکارێتیی خۆیی خەلقکردووە. ئەمما کە بیەوێت لە خوای خاوەنی یاخی ببێت، حەتمەن دەبێتە بریکاری شەیتان و خراپەکاران و دیدو ڕێ و فەرمانی ئەوان لە بەدکاریی و فەسادو خوێنڕێژییدا جێبەجێدەکات. بۆیە فریشتەکان فەرموویان:

(أَتَجْعَلُ فِيها مَن يُفْسِدُ فِيها ويسْفِكُ الدِّمَاء)البقرة/٣٠ چونكە دەیانزانی ئەوی بە پێی فەرمانی خوای گەورە ناكات، دیدو مومارەسەی ئەئاوا دەبێت .

ئەمەش بوو بە بەڵگەنەوویست، چونكە دەركەوت كە مرۆڤ لەسەر دوو ڕێیانێكدایە: یان ئەوەتا دیدو ڕێبازی خواوویستی دەگرێتەبەرو بە پێی مەنهەجی خوای گەورە رەفتاردەكات و بریكارێتیی ئەو دەچەسپێنێت كە لە (تەوحید و عیبادەت)دا دەردەكەوێت، لە چەسپاندنی شەریعەتی خوادا دەردەكەوێت، ئەگەر ئاوای كرد، ئەوە خۆ دەخاتە كۆتا لوتكەی ڕێزو لەناو مەخلووقاتیتردا یەكەمین دەبێت و بەراستی دەبێتە بریكاری خوای تاكوپاك. ئەمەش كۆتا ئاست و پلەی كامڵێتیی و راقیبوونە، كە مرۆڤ بیگاتێ.. یان ئەم دیدو ڕێیە دەگرێتەبەرو بەو ئەنجام و پاداشتە دەگات، یان یاخیدەبێت و بە پێی حەزو ئارەزووی نەفسی خۆی دەكات و دەكەوێتە خراپەكاریی و خوێنڕێژیی، دوای ئەوەی كە دەكەوێتە شیرك و كوفرو ئینحیرافەوە. چونكە ئەو كاتە كە لە ڕێی خوای گەورە لا دەدات، دەچێتە سەر دیدو ڕێ و مومارەسەی شەیتانیی و غەیری خوای گەورە دەكاتە سەییدو سەروەرو ملكەچیی و گوێڕایەڵیی بۆ غەیری خوای گەورە دەردەبڕێت و (عبودییەت) بۆ غەیری خوای گەورە دەنوێنێت. بەمەش ئاست و پلەی دێتەخوارێ بۆ ئاژەڵ و خراپتر، بۆ ئاستی (اسفل سافلین). چونكە بەوویستی ئازادی خۆی یاخیبووەو ئەو ئاست و پلە ڕێزەی _كە خوای گەورە بۆی دانابوو_ وازلێدەهێنێت و نایەوێت ببێت بەبریكاری خوای گەورە.

كەوابوو یان ئەوەیە دینی خوای گەورە دەگرینەبەرو دینداێتی پێدەكەین و ئەحكامەكانی شەرع جێبەجێدەكەین و سەرڕاستانە ئاوا دەبینە بریكاری خوای گەورە لەسەر زەمین. ئەو كەسەی ئەمەشی پێگرنگەو سوورە لەسەر بەدەستهێنانی، باكی بە كۆسپی ڕێ نییەو چاوی لە هێزی دوژمنان ناترسێت. كە دەبینێت بەرەی ئیمانداران كەم و لاوازن و شەیتانیزمەكان زۆرو بەهێزن، ناكەوێتە دوودڵیی و ڕاڕاییەوە. كەندو كۆسپی ڕێ نە لە بانگەوازی خواوویستی دەیوەستێنێت و نە لە جیهاد ساردیدەكاتەوە. ئەمە چاوی هەر لەو لوتكە ڕێزەی بریكارێتیی خوای تاكوپاكە.. ئەمما ئەو كەسەی بە كەندەڵان و شیوو چاڵی

گوناحکاریی و زەلکاوی فەساد رازییەو کەوتۆتەبەر شەپۆلی شیرک و حەزی مونحەریف و وەهواوهەوەس وەکو ئەوەیە کە ئایەتەکە وێنایدەکات: وەکو کەسێکە کە لە ئاسمانەوە کەوتبێتە خوارەوەو باڵندەی گۆشتخۆر رایانفڕاندبێت! یان رەشەبای توندو بەهێز راپێچیکردبێت و فڕێدابێتە شوێنێکی چەپەک و دوورەوە.. نابینیت چۆن خوای گەورە نموونەی هەردوو بریکارەکەمان بۆ وێنادەکات: (ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ عِندَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ. حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ)الحج/٣٠-٣١ واتە: ئەوە لەبەر ئەوەیە کە هەر کەسێک سنووری شەرع بپارێزێت و نەکەوێتە ئەو شتانەوە کە خوای گەورە حەرامیکردوون، ئەوە لە خێرخوازییدایەو پاداشتی لای خوای گەورەی مسۆگەرە. خواردنی گۆشتی مەڕو ماڵاتەکانتان _دوای سەربڕینی شەرعیی_ بۆتان حەڵاڵەو ئەوانەش کە لێتان حەرامە بۆتان روونکراوەتەوە (لە ئایەتی ٣ی المائدةدا) دەی سا خۆتان لە پیسی بت دوورەپەرێزبگرن و توخنی شاهێدیدانی درۆ مەکەون. موسوڵمانی ساغ و راست و حەقخوازبن و هاوبەش بۆ خوای گەورە دامەنێن. ئەو کەسەی هاوبەش بۆ خوای گەورە دادەنێت بێهێزو لاوازو بێپشتە، وەکو ئەوەیە لە ئاسمانەوە کەوتبێتەخوارەوەو باڵندە رایانفڕاندبێت و رەشەبای بەهێز راپێچی کردبێت، بردبێتی بۆشوێنێکی چۆڵەوانیی ودوور[1].

---

[1] مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ٢٠٩و دواتریی.. طەبەریی رحمەالله لە لێکدانەوەی ئایەتەکەی خیلافەت (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) و پرسیارکردنی فریشتەکان دەربارەی ئەو خەلیفە بریکارە کە خەمیانە خراپەکاریی بنێتەوەو بکەوێتە خوێنڕێژیی: (أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ) طەبەریی دەفەرموێ: کە خوای گەورە فەرمووی: من بریکارێک بۆ خۆم لەسەر زەمیندا خەلقدەکەم، کە لە جیاتی من حوکمبکات، لە جیاتی من داوەریی نێوان خەڵکی بکات. ئەو خەلیفەیەش ئادەمە، هەروەها ئەو کەسانەن کە دەبنە جێگریی ئادەم لە دەربڕینی ملکەچیی و

بڕگەی چوارەم: بریکاریی مرۆڤ و سیستمی حوکمڕانی لە ئیسلامدا:

زانیمان کە مەبەستی سەرەکی بریکاریی مرۆڤ لەسەر زەمین سەلماندن و چەسپاندنی تاقانەیی خوایەتی خوای گەورەو بڕیاردانی عەبدێتی مرۆڤە بۆی، زانیشمان کە ئەمە یەکەمین و گرنگترین بنەمای دیدو تێڕوانینی عەقائیدی ئیسلامییە. بە مانایەکیتر: بریکاریی بریتییە لە ئەرکێکی گەردوونی کە خوای گەورە خستوێتیە ئەستۆی مرۆڤ، تا لە سەرزەمیندا لە رێی چەسپاندنی خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مرۆڤەوە، بیهێنێتەدیی.

ئەم ئەرکە گرنگ و قورسە بە بێ نەخشەسازیی و رێکخستنی ووزەو تواناکان ناکرێت، بە بێ داڕشتنی لایەنەکانی ژیانی تاکوکۆی مرۆڤ لەسەر بەرنامەی خوایی نایاتەدیی. ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین و دەرهێنانی خێروبێری زەوی و بەکارهێنانی بۆ خۆشگوزەرانی خەڵکی، بە بێ هەبوونی دەوڵەت و کۆمەڵگەی دامەزراو نابێت. لەبەر ئەم حەتمییەت و زەروورەتانەیە کە ئیسلام دەفەرموێ هەستی بەرپرسێتی بریکارییەکە زەمینەی فیکرییتان بێت، تا هەموو سیستمەکانی کۆمەڵایەتی ئیدارەو ئاڕاستەتانی لەسەر دابمەزرێنن. قورئان ئاوا ئاڕاستەدەکات، کە حەقیقەتە عەقائیدییەکان _لەوانە حەقیقەتی بریکارییەکە_ بناغەی هەموو چوست چالاکیەکتان بێت، بۆ پەروەردەکردنی تاک و ئاڕاستەکردنی کۆو داڕشتنی دیدو رێی حوکمڕانیی و سیستمەکانی ئیدارەی دەوڵەت و

گوێڕایەڵیی بۆ فەرمانەکانی خوای گەورەو حوکمکردن و داوەریکردنی دادپەروەرانەی نێوان خەڵکی. ئەمما خراپەکارییەکەو خوێنڕشتنەکە ئەوە رەفتاری ئەو کەسانە دەبێت کە وەحی خوایی وەرناگرن و پێوەی پابەندنابن، ئەو کەسانە وا دەکەن کە نابنەجێنشین و بریکاری ئادەم لە ملکەچیی و گوێڕایەڵییەکەیدا بۆ خوای گەورە.. واتە: خوای گەورە خراپەکاریی و خوێنڕشتنەکەی ئیزافەکرد بۆ وەچەو نەوە لادەرەکانی خەلیفەکەی (کە سەیدنا ئادەمە علیه السلام). ئاوا خەلیفە بریکارەکەی خۆی بێبەریکرد لەو خراپەکاریی و خوێنڕشتنە.

_ تفسیر الطبري ب١ ل:٤٥٢_٤٥٣.

ئاڕاستەی کۆمەڵگەکەتان.. چونکە حەقیقەتی بریکارییەکە سەرچاوەی چەندەها ڕێسای وایە.

ئێمەش لێرەدا هەندێک لەو ڕێسایانە دەخەینە بەرچاو، کە لە حەقیقەتی بریکارییەکەوە وەرگیراون، ئەوانەن کە پەیوەندییان بە باس و بابەتەکەی بەردەستمانەوە هەیە:

خاڵی یەکەم: جۆرەکانی بریکاریی:

شەرع بریکاریی مرۆڤی کردووە بە دووجۆرەوە: بریکاریی گشتی و بریکاریی تایبەتی.

-**بریکاریی گشتی**: بریکارێتیی هەموو مرۆڤێکە لەسەر زەمین بەو سیفەتەیان کە دەسەڵاتدارن و توانای ئاوەدانکردنەوەیان هەیەو دەتوانن ووزەو توانایان بۆ ئەو مەبەستە بخەنەگەڕ. ئەم جۆرەی بریکاریی لە سەیدنا ئادەمەوە علیه السلام تا کۆتا مرۆڤ دەگرێتەوە.

-**بریکاریی تایبەتی:** بریکارییە لە حوکمکردن و داوەرییدا. ئەمیش دووجۆرە: بریکاریی دەوڵەتیی و بریکاریی تاک، هەردوو جۆری ئەم بریکارییە تایبەتییە هەر لە فەزڵ و لوتفی خوای گەورەیە، کە بەتایبەت دەیبەخشێت بەو بەندانەی کە خۆی هەڵیاندەبژێرێت بۆی. جا تاک تاک بن یان کۆی ئوممەتیی بن و خوای گەورە ئەو نیعمەتەی پێبەخشیبن، کە دەسەڵات و تەمکینی بە جۆرێک لە زۆرجۆرەکانی تەمکین پێ بەخشیوون. وەکو بۆ بەنوئیسرائیلییەکانی بەردەستی فیرعەون. دەربارەیان دەفەرموێ: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ)القصص/٥ واتە: دەمانەوێت فەڕو ڕێزو نیعمەتی خۆمان بەو کەسانە ببەخشین کە لەسەرزەویدا (لەمیسر) موستەزعەفکرابوون، دەیانکەین بە پێشەواو ڕێبەرو دەیانکەینە میراتگرانی دەسەڵات و حوکم. هەروەها دەفەرموێ: (وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ)السجدە/٢٤ واتە: چونکە دڵنیایی تەواو (ئیمان ویەقین)یان بە بەڵگەکانی

وەحی ئێمە هەبوو پێوەی پابەندبوون و سەبریان لەسەر ناسۆرەکانی رێ گرت و هەر دیندارانە مانەوە، ئێمەش کردماننە پێشەواو رێبەرو ئاراستەوانی خەڵکی.

دووجۆرەکەی بریکاریی تایبەت:

١-بریکاریی دەوڵەتانە: بەوە دەبێت کە دەوڵەتەکەی بەردەستی بپارێزێت، سەربەخۆیی و سەروەرێتیی خاک و ئاوو ئاسمان و بەرژەوەندییەکانی، هەروەها پاراستنی تاکەکانی کۆمەڵگەو دابینکردنی نان و ئەمانیان و شەرنخوونیکێشان لە پێناوی پاراستنی بەرژەوەندیی تاکوکۆیاندا، پاشان هەوڵدان بۆ بڵاوکردنەوەی دینەکەی خواو بالاْبردنی شەریعەتەکەی.. ئەمەش هەر بە جیهاد دەبێت، بە قوتارکردنی گەلان دەبێت، لە دەست و دەسەڵاتی پێشەوایانی گومڕایی و تاغووتانی حوکم.. خوای گەورە بەڵێنی بەو ئیماندارانە داوە کە لە رەنجی سەلماندن و چەسپاندنی ئەم بریکارییەدان سەریانبخات و بیانگەیێنێتە هێزو دەسەڵات (تەمکین). وەک دەفەرموێ: (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) النور/٥٥ واتە: خوای گەورە بەڵێنی بەو کەسانەتان داوە کە باوەڕیان هێناوەو کردەوە چاکەکانیان ئەنجامداوە (پابەندبوون بە (عەقیدە) و (عیبادەت) و (شەریعەت)ەوە) کە دەیانکاتە بریکاریی تایبەت لەسەر زەمیندا، هەر وەکو ئیماندارانی پێش ئەوانی کردبووە بریکاری تایبەت، (وەکو سەیدنا داوودو سولەیمان علیهم السلام) و دینەکەشیان بۆ دەگەیێنێتە تەمکین (هێزو دەسەڵات و سەروەریی) چونکە دینی خۆیەتی و رازیبوو ئەوان پێوەی پابەندبن و رەنجی لە پێناودا بدەن، بەڵێنیشە خوای گەورە ئەو ترس و بیم و دڵەڕاوکێیەی لە رێی ئەم دینەدا تووشیان دێت، هەموویان بۆ بکاتە ئەمان و

ئاسوودەیی، جگە لە پاداشتی قیامەتیان، بەو مەرجەی تەنها من بپەرستن و بە هیچ کلۆجێک لە هیچ شتێکداو بە هیچ رادەو برِێک هاوبەشم بۆ دانەنێن[1].

٢-بریکاریی تاک: بەوە دەبێت کە خوای گەورە هەندێک تاک دەگەیێنێتە تەمکین (هێزو دەسەڵات)، یان جۆریتری تەمکین، مادام شایستەبوون.

ئایەتەکانی بریکاریی (خیلافەت) لە قورئاندا جەخت لەوە دەکەنەوە کە بە بێ هەبوونی حکومەتێکی رێکخراوی دەزگایی ناتوانن بریکاریی تاک و بریکاریی دەوڵەتیانەیان بهێنێتەدیی. ئەم حکومەتەش رەهاو بێسنوورنییە، بەڵکو کۆمەڵێک بنەماو رێسای سەرەکی ئیدارەو سیاسەت هەن، کە دەبێت لەو حکومەتەدا هەبن و هەر یەکەشیان سنووری پارێزراوبێت.. ئەو بنەماو رێسایانەش بە دڵنیاییەوە هەر لە دیدو تێروانینی بریکارییەکەوە وەرگیراون. ئەمەش تەفسیلاتێکی دەوێت کە لەم خاڵانەدا دەیخەینەبەرچاو:

---

[1] عبدالقادر عودة: المال والحكم في الإسلام ل:١٤_١٥.

_ تێبینی ئەوە دەکەین کە رێسای خوایی لە هێنان و جێنشینکردنی ئوممەتان بۆ یەکتریی وایە کە: ئوممەتێک _کە شایستەو شیاوی بریکارێتییەکە بێت_ ئەرکی بریکاریی بە جوانیی جێبەجێکردبێت، دەیگەیێنێتە تەمکین، هێزو دەسەڵاتی باڵای دەخاتە بەردەست. بەڵام کاتێک ئەم شیاوێتییەی تێدا نامێنێت و لە سەلماندن و چەسپاندنی خیلافەتەکەدا سستیی دەنوێنێت، ئەو پلەو ئاستی رێزە خواییەکەی لەدەستدەدات، ئیتر رێبەرو سەرکردەو ئاراستەوان نامێنێت، دەبێتە شوێنکەوتەی ئوممەت و سەرکردایەتیتر. زەقترین نموونە بۆ ئەوە دەوڵەتی ئیسلامییە کە لە سەرەتای دەرکەوتنیدا بوو بە رِیبەرو سەرکردەو ئاراستەوانی مرۆڤایەتیی و پێشەوایەتیی گەلانی سەر زەمینی گرتەدەست، بەڵام لە چەرخەکانی دوایی و ئەمرِۆییدا ئەوەندە زەلیلکەوتووە بۆتە شوێنکەوتەی هەموو هێزێکی دەرەکی! شیاوێتی رێبەرێتیی نەماوە، چونکە شایستەو شیاوی بریکاریی خوای گەورەی نەماوەو لە دیدو رێی خواوویستی لایداوەو وازی لە بانگەوازو شەریعەتەکەی خوای گەورە هێناوە. ئەمەش رێسایەکە خوای گەورە بۆ کەس نایگۆرِێت. ئەوی شایستەی بریکاریی نامێنێت دەبێت زەلیلانە ببێتە شوێنکەوتەی خەڵکیتر: (سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا) الأحزاب/٦٢.

خاڵی دووەم: بریكاریی (خیلافەت) بە بێ حكومەت نایاتەدیی:

مادام بریكارێتیی مرۆڤ لەسەر زەمیندا بریتییە لە سەلماندن و چەسپاندنی فەرمانەكانی خوای گەورە، كە دەبێت جێبەجێبكرێن و بەرهەڵستییەكانی كە نابێت توخنیان بكەونەوە، مرۆڤیش بە پێی سروشتی خۆی هەموویان هەموو كاتێک بە تەنها پابەندییەكی توندو تۆڵیان بەو فەرمان و بەرهەڵستیانەوە نابێت، بۆیە پێویستبوو هەموویان كۆمەڵكارانە بژین، تا یارمەتی یەكتریی بدەن لەسەر دین و دینداریی و گەیاندنی بانگەوازو پایەداركردنی دینی خواو چەسپاندنی ئەحكامەكانی شەریعەتەكەی. بۆیە هەر دەبوو كۆمەڵكارانە هاوكاریی یەكتریی بكەن و پەیوەندیی ئیمان و بانگەوازو كۆمەڵكاریان توندو تۆڵ بێت، تا ووزەیان یەكخەن و دەسەڵاتێكی بەهێز پێكەوەبنێن، تا بەهێزیان بێتە ژێر سایەیی و لاوازیان پشتی پێببەستێت و بێخەم بێت. بۆیە دەقەكانی بەردەستیان و واقیعی حاڵیان دامەزراندنی حكومەتێک دەخوازێت، كە كێشەكانی ناوخۆو راجوێیی و ناكۆكییان یەكلابكاتەوەو دادپەروەرییان لە نێواندا بچەسپێنێت.

ئەهلی تەفسیر لە لێكدانەوەی ئایەتەكانی خیلافەتدا ئاماژەیان بەم حەقیقەتە كردووەو ریوایەتەكانی ئیبنومەسعوودو ئیبنوعەبباسیان خوا لێیان رازی بێت لەسەر هێناوەتەوە. طەبەریی لە ئیبنومەسعوودەوە ئەو تێگەیشتنەی نەقڵكردووە. ریوایەتەكەی ئیبنوعەبباسیش ئاشكراو راشكاوانە دەفەرموێ: (هو خِلافَةٌ عن اللهِ في الحُكْمِ بينَ خَلْقِهِ... وهو آدمُ ومَن قامَ مَقَامَهُ في طاعةِ اللهِ والحُكْمِ بالعَدلِ بينَ خَلْقِهِ)[١] واتە: بریكارییە لەجیاتی خوای گەورەو حوكمكردنی خەڵكی و داوەرییكردنی نێوانیانە.. ئەوە سەیدنا ئادەم علیه السلام بوو، هەروەها هەر كەسێكی كە، كە لە جێی ئەو بێت لە ملكەچیی و گوێڕایەڵیی خوای گەورەو لە چەسپاندنی دادپەروەریی لەنێوان خەڵكییدا.

[١] تفسیر الطبري ل: ١٦٣ و دواتریی.

-ئیمامی قورطبی رحمەاللە هەر چەندە خەلیفایەتیە بریکارییەکەی تایبەتکردبوو بە سەیدنا ئادەمەوە علیه السلام بەو سیفەتەی کە بریکاری خوای گەورەیە لە راپەڕاندنی فەرمانەکانی و جێبەجێکردنی ئەحکامەکانی لەسەر خەڵکی، چونکە جەنابی علیه السلام یەکەمین نێرراوی خوای گەورە بوو، ئەم بۆچوونە پێچەوانەی بۆچوونی ئیبنوکەثیرە رحمەاللە کە دەفەرموێ: (وا دیارە کە خوای گەورە مەبەستی خودی سەیدنا ئادەم نەبوو‌بێت). ئەمە لە تەفسیری ئایەتەکەی خیلافەتدا وا دەفەرموێ: (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً)البقرة/٣٠ .. قورطبی ئەوەشی زیاتر روونکردۆتەوە کە مەبەست لێی دانانی خەلیفەی حاکمە... دەفەرموێ (ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر تەعینکردنی خەلیفەو ئیمام، کە پێشەوای گەورەی کۆمەڵگەو دەوڵەتە) کە گوێڕایەڵیی و ملکەچیی بۆ دەربڕرێت و راو بۆچوونی هەمووان یەکدەخات.. ئەمە داوای دانانی خەلیفەیەک دەکات، کە شەرعی خوا رابپەڕێنێت، لە ناو ئوممەتیشدا راجوێیی لەسەر فەرزێتی دانانی خەلیفەی وا نییە، هەموو پێشەوایانی شەرع جگە لە عاصم لەسەر ئەوە یەکدەنگن[1].

ئەمانە هەمووی بە واتای بریکاریی تایبەتە، کە مەسەلەکانی سەروەرێتیی و دەسەڵاتی باڵاو حوکمڕانی خەلیفەیە، کە بۆسەلماندنی خوایەتی خوای گەورەو چەسپاندنی عەبدێتی مرۆڤ بۆی و جێبەجێکردنی رێساو بنەماکانی دادپەروەریی لە ناو خەڵکیدان، ئەم مانایە کە دەربارەی جێبەجێکردنی ئەحکامەکانی ئیسلامە، بەڵگەنەوویستە. ئەمە نکووڵی لەوە ناکات کە بریکاریی (ئیستیخلاف)ەکە بە واتایەکی تریشی گشتییەو هەموو مرۆڤ و مرۆڤایەتیی دەگرێتەوە. چونکە وەکو ووتمان خیلافەت دوو جۆرە: گشتی و تایبەتی.

---

[1] تفسير القرطبي ب١ ل:٢٦٤.

***ئیسلام ناچاری وەرگرتنی چۆنیەتیی و شێوازێکی حوکمڕانیی نەکردووین:**

ئایەتەکان کە ئەوەمان لەسەر فەرزدەکەن کە خەلیفەیەک دابنێین، تا ئیدارەی دەوڵەت و ئاڕاستەی کۆمەڵگەکە بگرێتەدەست و شەرعمان لەناودا بچەسپێنێت، داوای جۆرێکی تایبەتی سیستمی حوکمڕانی لێنەکردووین. قورئان سەرۆکایەتی دەوڵەت و کۆمەڵگە موسوڵمانەکەی بە چەندین زاراوە ناوبردووە. وەکو: خەلیفە، کە بۆ سەیدنا داوود علیه السلام دەفەرموێ: (يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ) ص/٢٦ واتە: ئەرێ داوود ئێمە جەنابتمان بەخەلیفەداناوە، دەی ساداوەریی نێوان خەڵکی بەحەق بکە. سەیدنا ئیبراهیمی بە ناوی (ئیمام) ناوبردووە: (وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِن ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ)البقرة/١٢٤ واتە: یادت بێت کە خوای گەورە سەیدنا ئیبراهیمی علیه السلام تاقیکردنەوە (بە جۆرەها شێوە تا بسەلمێت کە شایانی ئەو پەیمان و ئاستەی پێشەوایەتییەیە) لە هەموو تاقیکردنەوەکانییدا سەرکەوتووبوو، خوای گەورە پێی فەرموو: دەتکەمە پێشەوای خەڵکی، فەرمووی ئەدی کورو نەوەکانم ناکەیت؟ فەرمووی ئەم بەڵێنە ستەمکاران ناگرێتەوە، هەر کەسێک ستەمکاربێت _با لە نەوەو وەچەی جەنابیشت بێت_ ئەو بریکاریی و تەمکین و پێشەوایەتییەی نادرێتێ.

بۆ طالووتیش علیه السلام دەفەرموێ: مەلیک؛ (وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا) البقرة/٢٤٧ واتە: خوای گەورە تالووتی بە مەلیکێتی بۆ هەڵبژاردوون و کردوێتی بە سەرکردەو ڕێبەتان.. دیارە ئەم دەقانەش مەبەستیان ڕێبەرێتی گشتی و سەرۆکایەتیە.

کە سیستمی حوکمی ئیسلامی زاراوەی خەلیفەو خیلافەتی بەکارهێناوە، خۆ بە ڕێکەوت و هەوانتە نەهاتۆتەکایەوە، هۆیەکەی ئەوەیە کە لە لایەکەوە زاراوەیەکی قورئانی دەسەڵات و حوکمڕانییە، لە لایەکی تری واقیعەکەشەوە نەدەکرا بەسەرۆکی دەوڵەتە ئیسلامی یەکەمینجار بووترایا (ئیمپراتۆر، مەلیک، فیرعەون، قەیسەرو کیسرا..) کە

هەموویان لەسەر جۆرێک لە سیستمی ویراسی خانەوادەیی دەڕۆیشتن و ڕەعییەت هەقی بەسەر ڕەفتاری شەراب و زیناو ستەمکارییانەوە نەبوو، ئەمانە هیچیان شایستەو شیاوی هەڵگری پەیام نەبوون.. بەڵام سەرۆکی دەوڵەت و کۆمەڵگە موسوڵمانەکە پێش هەموو شتێک لە لایەن خەڵکەکەوە هەڵبژێررا تا ببێتە راپەڕێنەری شەرع و جێنشینی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . ئەمەش ئەو واقیعەبوو کە دوای کۆچی دوایی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تووشی هاتن، کە دەیانزانی دەقە شەرعییەکان دانانی دەسەڵاتدارێکی باڵایان لەسەر فەرزدەکات، بۆیە بە سەیدنا ئەبوبەکریان خوا لێی رازی بێت ووت (خلیفه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چونکە وای لێ چاوەڕوان دەکرا کە جێگری پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەبێت لە راپەڕاندنی شەرعدا، کە خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مرۆڤ و چەسپاندنی دادپەروەریی شەریعەتە.. خودی زاراوەی (خەلیفە)ش دیارە وەکو ئاماژەمان پێدا دەگەڕێتەوە بۆ جێنشینیی و بەدواداهاتن.. هیچ کەس لە یاوەران کێشەی لەسەر ناوی (خەلیفە) بۆ سەیدنا ئەبوبەکر بۆ دروستنەبوو، چونکە دەقە شەرعییەکانیش رۆشنبوون، کە جەختیان لەو زاراوەو مانایانەی کردبۆوە... لەمەوەبوو کاربەدەستی باڵای دەوڵەت و ئوممەتیان ناونا خەلیفەو دواتریش سیستمی حوکم زیاتر خۆیگرت و بوو بە سیستمی خیلافەت یان (ئیمام)و (ئیمامەت)[1] .

---

[1] عبدالقادر عودة: المال والحكم في الإسلام ل: ١٥و دواتریی، هەروەها ل: ٧٥ و دواتریی.
_ کە دەبینین عبدالكريم الخطيب دەڵێ: (خیلافەت) زاراوەیەکی شەریعەت نییە، (خەلیفە)ش کە ئەم نازناوە هەڵدەگرێت، هیچ ئیمتیازێکی زیاتری بەمە دەستناکەوێت، بەڵکو هەر وەکو پێش بوونی بە خەلیفەیە.. هەر یەکێکە لە شوێنکەوتووەکانی شەرع. کاتێک کە هەڵیانبژاردووەو خستوویانەتە ئەو پلەو پۆستە مانای وا نییە کە ئەو مەنزیلە نوێیەی دەسکەوتی نوێی بۆ خۆی داوەتێ، نا، چونکە هەموو خەڵکی لەژێر سایەی شەرع و بەرامبەر شەرع وەکویەکن).

<u>خاڵی سێیەم: هێنانەدیی خیلافەت، سەلماندنی مرۆڤێتی مرۆڤە:</u>

خیلافەت لە ناوەرۆکییدا دوو لقە: لقێکی خوایی و لقێکی ئینسانی.

خیلافەت بە مانای لقەخواییەکەی واتە: مرۆڤ بە پێی وویستی خوایی خەلقبووەو بە سیماو سیفاتێک کە ئەگەر بە پێی مەنهەجی خوایی رەفتاریکرد دەبێتە سەروەری مەخلووقاتەکان و ئاست و پلەی لە هەمووان باڵاتردەبێت، ئەگەر بە پێی مەنهەجی خوای گەورە رەفتارینەکرد لە ئاستی ئاژەڵدا دەبێت، یان ئاستی خوارتر لەوان. جا ئەو کەسەی کە دەیەوێت لە مەخلووقاتیتر جیاوازو باڵاتر بێت پێویستە خوایەتی خوای گەورە قبووڵکات و عەبدێتی خۆیی بۆ بنوێنێت، بەوەی فەرمانەکانی خوای گەورە جێبەجێبکات.. ئیبلیس کە بەر لەعنەتی خوای گەورە کەوت و دەرکرا، لەبەر ئەوەی نەبوو کە باوەڕی بە خوایەتی خوای گەورە نەبووبێت، بەڵکو سیفەتی عەبدێتییەکەی خۆیی رەتکردەوە،

بەشی یەکەمی قسەکانی هیچ ئیشکالێلی تێدا نییەو وایە، خەلیفە هەر وەکو یەکێکی تری ژێر سایەی شەریعەتەکەیەو بۆی نییە یاسا دارێژێت. بەڵام ئەوەی کە دەڵێ: خیلافەت زاراوەیەکی شەریعەت نییە، پێی رازی نین، چونکە وا نییە. هەموو ئەو بەڵگانەی لە دەقەکانی سەرەوەدا هێنامانەوە ئەوە دەسەلمێنن کە خیلافەت زاراوەی خودی شەریعەتی ئیسلامەو رەسەنەو لە هیچ لایەنێک وەرنەگیراوە. ئەگەرچی دەقێکیش نییە ناچارمان بکات کە هەر دەبێت ئەو بەکاربهێنین. چونکە ناو بە قەدەر ناوەرۆکەکە گرنگیی نییە. کتێبەکەی عبدالکریم الخطیب: الخلافة والإمامة ل: ٢٤٢.

_ (ئەرنۆڵد)ی رۆژهەڵاتناسیش لەوەدا بە هەڵەدا چووە کە پێی وایە زاراوەی خەلیفەو ئایەتەکانی خیلافەت لە قورئاندا ئەوە دەگەیێنن کە خەلیفە وەکیلی خوایە لەسەر زەمین، مەبەستیش لەمە زیادکردنی پیرۆزیی پلەو ئاستی خۆی و دەسەڵات و سیاسەتەکانێتی). بڕوانە: (T.W.Arnold: The Caliphate, P.٢٢).

ئەمەش وا نییە. چونکە وەکالەتی خوایی بە بوون بە خەلیفە نایاتەدەست. واتای ئایەتەکان رۆشنن کە مەبەست لێیان ئەوەیە کە خەلیفەو حاکمی دەسەڵاتداری باڵای موسوڵمانان _بەڵێ بریکاری خوای گەورەن لەسەر زەمیندا_ بەڵام کاتێک دەبنە وەکیلی خوای گەورە لەسەرزەمیندا کە بە دینەکەیەوە پابەندبن و سووربن لەسەر جێبەجێکردنی شەریعەتەکەی.

بەوەی کە فەرمانی خوای گەورەی لە سوجدەبردنەکەدا بۆ سەیدنا ئادەم علیه السلام جێبەجێنەکرد. واتە رازینەبوو بریکارێتیەکەی خوای گەورە بە سەیدنا ئادەم و مرۆڤ بدرێت. رازیبوون بە فەرمانی خوای گەورەو راپەڕاندنی بریکارێتییەکەی خوای گەورە لەسەر زەمین شایانی پلەو ئاستی پیاوچاکییە.

-بە مانای لقەئینسانییەکەی واتە: سەلماندنی خواویستییانەی مرۆڤ، بەو سیفەتەی کە بریکارێتیەکەی بۆ خوای گەورە سەلماندنی مرۆڤێتیەکەیەتی، چونکە ئایەتەکە: (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً)البقرة/٣٠ شاهێدە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بریکارێتییەکە جودابوونەوەیە لە مەخلووقاتیترو سەرکەوتنە بە پلەو ئاستەکانی مرۆڤێتییدا، تا خواویستێتی وایدەسوڵحێنێت دەیگەیێنێتە لوتکەی کامڵبوونی دنیاییەکەی.. خوای گەورە فەرموویێ: (إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً) نەک (جاعل الانسان خليفة) چونکە بریکارێتیی ئەوە نییە کە مرۆڤ بێت، بەسە... نا، ئەوی کە بریکارێتیەکە سەرڕاستانە جێبەجێدەکات، دەبێتە مرۆڤ.. واتە مرۆڤێتی هەر بەشەرێتی نییە، بەڵکو بریکارێتیەکەیە کە بە هەوڵدان و پەروەردەبوونی خواویستانە دێتەدیی، بەوە دێتەدیی کە ئەرکی بریکارێتیەکە ئەدابکات، رۆڵی بریکاریی ببێنێت. ئەمە کرۆک و تەوەری بریکارێتییکەیە. ئەمەش ئازادیی و سەربەخۆیی مرۆڤ دەخوازێت، تا بتوانێت بریکارێتییەکە مومارەسەبکات. کە دەبێ بە مەنهەجی خوای گەورە بێت.. بۆیە نابێت هیچ شتێک لە رێزو قەدری مرۆڤایەتییەکەی مرۆڤ گەورەتربێت، کە بریکارێتییەکەیەتی.. نابێت لەبەرخاتری ئەوەی مانگێکی دەسکرد دروستدەکات یان بەرهەمی ماددیی زیاترکردووە سیفەتی

مرۆڤێتیەکەی _کە بریکارێتییەکەیەتی_ لێبسەندرێتەوە، چونکە مرۆڤ سەییدی مانگەدەسکردەکەو سەییدی بەرهەمی ماددیشە[١].

<u>خاڵی چوارەم: سەربەخۆیی مرۆڤ:</u>

پێشتر باسمان لە مەرجەکانی شایستەبوونی مرۆڤ کرد، بۆ بەدێهێنانی ئەرکی بریکاریی خوای گەورە لەسەرزەمین، چ لە لایەنی خەلقکردنی جەستەیی و رۆحیەوە بێت، چ لە لایەنی هزرو ژیریی و لایەنی فیکریی و مەعنەوییەوە بێت، کە تەوەری هەموویان سەربەخۆیی و ئازادیی مرۆڤە، بە هەرسێ بوارەکەیەوە: توانای مرۆڤ لە هەڵبژاردندا، توانای مرۆڤ لە کارکردندا، زەروورەتی هەبوونی زانست و زانیاریی دەربارەی چۆنیەتی ئەنجامدانی کار.. لەبەر ئەوەی بواری ئەم باسەمان ناشێت زۆر بەرفراوان ببێت، بۆیە لێرەدا زیاتر باسی سەربەخۆیی وویست و ئازادیی ئیرادە چڕدەکەینەوە، بەو سیفەتەی کە بناغەی ئازادییەکانیترێتی.

کاتێک خوای گەورە وویستی مرۆڤ وا ئامادەبکات، کە شیاوو شایستەی بریکارێتیی ئەو بێت لەسەرزەمین، راسپاردە (ئەمانەت)ە کەی خۆیی پێسپارد، کە فووی رۆحپێداکردنیبوو لە رۆحی خۆی.. ئەم رۆحبەبەرداکردنە هەندێک سیفەتی خوای پەروەردگاری بەم مەخلووقە رێزلێگراوە بەخشی.. ئاوا لە مەخلووقاتیتر جودابۆوەو بوو بە توخمێکی زیندووی ئازادو سەربەخۆو سەرپشک و بەتوناو بکەرو زاناو شارەزا... ئەم سیفەتانە هەرچەندە کەموکورت و سنووردارن و لایەقی مەخلوقێتی مرۆڤن، بە سیفەتی رەهاو بێسنوورو بێوێنەیی خوای پەروەردگار بەراوردناکرێن و هیچ یەکێک لە سیفەتەکان لە هیچ رادەو بڕو شێوازو چۆنیەتیەکیاندا لێکناچن، چونکە سیفاتی خوای گەورە لایەق بە خۆین، کە زاتی بێوێنەو تاکانەیەو سیفاتی مرۆڤ لایەق بە مرۆڤێتیەکەی خۆیەتی، کە

---

[١] مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ٢٠٧ و دواتریی، هەروەها: خصائص التصور الإسلامي ل: ٨٩_٩٠.

سنووردارو دیاریکراوی رادەو برِو کات و شوێن و ماهییەتە، بەڵام ئەو سیفەتانەی خوای گەورە بە مرۆڤی بەخشین، سیفاتی جیاوازکاری ئەون و بۆ شایستەبوونێتی، بۆ ئەو مەکانەت و ئاست و پلە گەردوونیەی بریکاریی خوای گەورە، کە لە نێوان ئەم هەموو مەخلووقاتەدا تەنها ئەم هەڵبژێرراوە بۆ ئەو لایەقبوون و شیاوو شایستەبوونە.. ئەو فووی رۆحپێداکردنە خواییەی بناغەو زەمینەی نادیاری ئازادییەکەی مرۆڤایەتییە... میراتی خواییە (ئەگەر دەستەواژەکە لێرەدا شیاو بێت) کە خوای گەورە بە مرۆڤیدا، تا رۆڵی بریکارێتییەکی شیاوانە لەسەر زەمیندا ببێنێت و ئەرکەکانی سەرشانی راست و رەوا جێبەجێبکات.. بۆیە بەراستی کە ووتراوە ئەگەر بریکاریی خوای گەورە لەسەر زەمیندا بریتی بێت لە کامڵبوونی مرۆڤایەتی مرۆڤ لە ژیانی دنیاییدا، کە داوایلێکراوە لەسەر زەمیندابیگاتێ، واتە: داوای لێکراوە ببێتە نموونەی پێشەوایەت و ئیقتیداپێکردنی تاکوکۆو توخمی مرۆڤ لە کۆمەڵگەو دەوڵەتدا، ئازادیی و سەربەستییەکەی هۆکاری هێنانەدیی هەموو ئەوانەیە[1].

لەبەر ئەوەی ئازادیی و سەربەستی مرۆڤ هۆکاری هێنانەدیی بریکارێتییەکەی خوای گەورەیە لەسەرزەمین و هۆکاری پاراستنی راسپاردە خواییەکەیەو پاڵنەرو ماندەرو گورِو تینی پاڵفتەبوونی مرۆڤ و ساڵحبوونێتی، تا پاکوپاڵفتەو سەرراست بگەرِێتەوە لای خوای گەورە، ئەمە کە ئامانجی باڵای مرۆڤە بە بێ ئازادیی و سەربەستی نایاتەدیی، بۆیە ئازادیی و سەربەخۆیی مرۆڤ بەشێکە لە ئەمانەتە خواییەکەی کە پێیبەخشراوە، بەشێکە لە رۆحی وجودو رێزی بریکارێتیەکەی، بۆیە ناشێت ئازادیی لە وجودی مرۆڤ دارنرێت... لە ئیسلامیشدا هۆکار لە مەبەست جوداناکرێتەوەو هەردووکیان لازم و مەلزوومی یەکترین و یەکتری تەواودەکەن... کەوابوو ئازادیی مرۆڤ بەشێکە لە رۆحی، لە بریکارێتیەکەی و هەر

[1] مشكلة الحرية في الفكر الإسلامي الخالص ل: ٤١.

دەبێت بۆی دەستەبەر بكرێت... چونكە هۆكاری سەركەوتن و كامڵبوونێتی. ئێستا ئەم حاڵەتە بە چەند لقە باسێكی كورت و پوخت زیاتر شیدەكەینەوە:

١-ئازادیی هۆكارە نەک ئامانج:

لە دیدو تێڕوانینی ئیسلامەوە ئازادیی مرۆڤ هۆكارە، نەک ئامانج.. ئامانجەكە هێنانەدیی بریكارێتیی خوای گەورەیە لەسەرزەمین، كە مرۆڤ بە هەموو توانایەوە هەوڵدەدات بگاتە ئاستە باڵاكانی كامڵبوونی خۆی و شایستەیی بریكارێتیەكەی. بە مانایەكیتر سەلماندنی تەواویی خوایەتی خوای گەورەو چەسپاندنی تەواوی عەبدێتیی خۆی بۆی، تاكە ڕێبازو شێوازو چۆنیەتی پاراستنی ئازادیی مرۆڤ قبوڵكردنی عەبدێتیكردنێتی بۆ خوای تاكوپاک، بە شێوەیەكی سەرپشكانەو سەربەستانە، تا سەربەستانە بچێتە ریزی مەخلووقاتەكانی ترو هەردوو فەرمانی خوای گەورە وەرگرێت و بیچەسپێنێت : فەرمانی قەدەریی گەردوونی و فەرمانی قەدەریی شەرع.. ئەوەش بەوە دەبێت كە مرۆڤ فەرمانەكانی خوای گەورە _كە ئازادە لە وەرگرتنییدا_ وا وەربگرێت كە فەرمانی گەردوونین و پێویستە جێبەجێبكرێن. ئاوا سەرپشكانە دەبێتە عەبدی ملكەچ و گوێرایەڵی خوای تاكوپاک و لە عەبدێتی بۆ غەیری خوای گەورە دەردەچێت. لەم ڕێگایەشەوە بریكارێتیەكە دەسەلمێنێت و دەچەسپێنێت و دەگاتە ئاستی باڵای كامڵێتیی بەشەریی لە ژیانییدا.. سەلماندن و چەسپاندنی ئەم عەبدێتییە بۆ خوای گەورە تاكە ڕێی دابینكردنی ئازادیی و سەربەستیی و سەربەرزیی مرۆڤە، كە نامێڵێت وای لێ بێت ببێتە عەبدی غەیری خوای گەورەو سەری بۆ غەیری خوای خاوەن فووە رۆحەكەی دانانەوێنێت.. ئا ئەم هەست و ئینتمای (عبودییەت)ەیە بۆ خوای گەورە كە ڕێزی هەموو مرۆڤەكان دەپارێزێت، هەرچەند پلەو پایەی ژیانی دنیاشیان جیاواز بێت لە یەكتریی. ئائەم (عبودییەت)ەیە بۆ خوای گەورە كە دەسەڵاتدارو بێدەسەڵات، دەوڵەمەندو هەژار، گەورەو بچووكی پیاوو ئافرەت لە (عبوودییەت) بۆ غەیری خوای گەورە قوتاردەكات. هەر ئەمەشە نامێڵێت مرۆڤی ئیماندارو شایستەی بریكاریی لووتبەرزو هەڕاڵ و مەغروردەرچێت (چونكە ڕێبازی پێغەمبەران علیهم السلام

دەگرێتەبەر نەک رێبازی فیرعەون نەمروودو ئەبوجەهل) ئەم هەستی ئینتیمای (عەبدێتی بۆ خوای گەورە)یە کە بە تەقواکاریی پارسەنگ رایاندەگرێت و ناهێڵێت حەزی مونحەریف لاسەنگیانبکات، یان مۆنجی فەساد رایاندات. چونکە خواوویستانە پەروەردەبوون و خواوویستانە بزووتن. نە خۆیان سنووری خۆیان بەزاندووەو نە هێشتوویانە عەبدێکی وەکو خۆیان خۆیان لێبکات بە خواو بە کەیفی خۆی، بە دیدیی خۆی، بە پێی بەرژەوەندیی و (زانین)ی خۆی دەستورو یاسایان بۆ داڕێژێت، بە هەواوهەوەسی خۆی داوەرییانبکات (و خۆی بکاتە سەرچاوەی دیدو تێڕوانینی ژیانبینیی و جیهانبینیی و سەرچاوەی دروشمی پەرستن و قیەمی کۆمەڵایەتیی و رێسای رەوشت و بەرنامەو رێبازی بزاوت و هەڵوێست و یاساو رێسای دەوڵەت و بنەمای ئاڕاستەی کۆمەڵگە)[١].

گومانی تێدا نییە کە پێناسەی ئازادیی بەم سیفەتەی کە هۆکارە نەک ئامانج و پێوەپابەندبوونی زامنی حەقیقی سەلماندن و چەسپاندنی بنەماو رێسا رەوشتییەکان و قیەمە کۆمەڵایەتیەکەیەو پاریزگارو پارێزەریانە.. ئەمە بە پێچەوانەی دیدو تێڕوانینی مەدرەسە فەلسەفییەکانەوەیە، کە ئازادییان پێ ئامانجەو دەڵێن دەبێ ئەمە مەبەستی سەرەکی بەگەڕخستنی ووزەو تینی تاکوکۆی کۆمەڵگەکان بێت... لەم روانگە لاسەنگەوەیە کە هەموو قیەم و رێسایەکی ئەخلاقیی و بەهایەکی پیرۆزی کۆمەڵگەکان کراون بە قوربانی ئەو ئازادییەی کە لە راستیدا (لە لایەنی بەرەڵایی جنسی و دڕندایەتی ململانێی سیاسیی و ئابووریدا) دابەزینە بۆ ئاستی ئاژەڵێتی.

---

[١] بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێرەوە سەر سەرچاوەی پێشوو ل: ٣٨ و ٢٠٧ و دواتریی، هەروەها: خصائص التصور الإسلامي ل: ١٥٤ و دواتریی.

٢-ئازادیی مافێکی رەسەنی مرۆڤە:

موسوڵمان لە دیدو تێڕوانینی ئیسلامەکەیەوە وا دەبینێت کە ئازادیی مرۆڤ مافێکی سەرەکی رەسەنی خۆیەتی، کەس بۆی نییە نازو منەتی بەسەردا بکات، کە گوایە ئەو بۆی دەستەبەرکردووە. چونکە ئازادیی مرۆڤ بەشێکە لە میهرو سۆزو لوتفی خوای گەورە کە بە مرۆڤی بەخشیووە، تا وجودی شیاوی خۆیی پێ بسەلمێنێت و ئەرکەکانی بریکارێتییەکەی لەسەر زەمیندا بهێنێتەدی. بۆیە هیچ کەسێک، هیچ هێزێک، هیچ دەسەڵاتێک _هەر چەند دەسەڵاتداربێت_ بۆی نییە ئەم ئازادییە بەرفراوانە لە خەڵکی بگرێتەوە، چجای ئەوەی لێیان بسەنێت و نەهێڵێت ئازادبن، لە خۆپەروەردەکردن و خۆشایستەکردنیاندا بۆ بینینی رۆڵی بریکارییەکە، بەو شێوە پەسەندەی کە خوای کردگارو بەخشەری ئازادییەکەیان دیاریکردووە.. ئەم زەوتکردنەی ئازادیی مرۆڤ زەوتکردنی ئەو راسپاردەخواییەیە کە خوای گەورە لای مرۆڤ دایناوەو فەرموویەتی بیپارێزە، تا ئەو کاتەی لێتوەردەگرمەوە.. جێگیربوونی ئەم حەقیقەتە عەقائیدیی و رێسا گەردوونییە لە ناخی موسوڵماندا زامنی نەهێشتنی گیانی دیکتاتۆرێتیی و فیرعەونێتییە... ئەمەیە کە ناهێڵێت یەکێک خۆی لەو خەڵکە بکاتە خاوەن و حاکم و ئاڕاستەوان و بە پێچەوانەی شەریعەتی خوای گەورە حوکمی خەڵکەکە بکات، ئەمە خۆی لە خەڵکەکە کردۆتە خواو پێویستە بەرهەڵستیبکرێت. پێویستە لادرێت و رادرێت. هەر چەند ئەرکێکی زەحمەت و بەژان و خوێناویش بێت.. هەر چەند تین و ژانی چەوساندنەوەشی بێتەسەر، هەر دەبێت ئەم ململانێیە تەواوکات. تەواوکردنیشی تەنهاو تەنها بە لابردن و رادانی ئەو (تاغووت)ە دەبێت کە خۆی لە خەڵکی کردۆتە خواو بۆچوونی خۆیی کردۆتە شەرع و ئازادیی و دادپەروەریی لە خەڵکەکە زەوتکردووە.

ئائەم دیدەروون و تێڕوانینە واقیعییە، ئائەم پێناسەو شیکارو توێژینەوەیە، لەگەڵ بنەماو رێسا عەقائیدییەکانی ئیسلامدا یەکدەگرێتەوە، نەک ئەو گەڕەلاوژێ و تێکەڵاوێتییەی لە پێناسە فەلسەفییە جیاوازەکان و دیدو تێڕوانینە فیکرییە ئاڵۆزەکانەوە

دەبینین و دەبیستین، کە گوایە ئازادیی تاک زەمینەی سیستمی حوکمی دادو رەواییە.. ئەوەی کە لە بەندی یەکەمداشەرحمانکرد[١] کە گوایە ئازادیی مافێکی سەرەتایی سروشتییەو تاک پێش دروستبوونی کۆمەڵگەو دەوڵەت هەیبووەو لە هەندێکیان تەنازولیکردووە بۆ دەسەڵاتداری باڵای کۆمەڵگەکەی، وەکو گرێبەستێکی کۆمەڵایەتی نێوان خۆیان و دەسەڵاتدارەکە. ئەمە کە لە تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتیی و پەیماننامەکانی مافی مرۆڤدا دەردەکەوێت، کە غەیری پابەندبوونی ئەدەبی زیاتر هیچیتری پێوەنەبوو.. تەنها ئەوانە پێوەپابەندبوون کە لە کات و شوێنی بەرژەوەندی خۆیاندا بۆیان بەسوودبوو... ئەمە جگە لەوەی کە هەتا ئێستاش بواری موناقەشەو رەدوبەدەلە کە مافەکان چین و سنووریان چییەو پاراستنیان چۆن دەبێت و چۆن لەسەر سەلماندن و چەسپاندنیان بێتەدەخولات رێکەوین!!.

پێناسەو شیکاری ئیسلامی بۆ ئازادیی مرۆڤ بەشێکە لە خودی بنەما عەقائیدییەکەی ئیسلام، کە موسوڵمانی لەسەرە. ئازادیی _لە دیدی موسوڵمانی ئیسلامناسەوە_ بەشێکە لە پێکهاتەی دیدو تێڕوانینەکەی بۆ (وجود). بۆیە باوەڕپێهێنان بە لایەوە فەرزەو پاراستنیشی هەر فەرزە.. چونکە بەشێکە لە بریکارییەکەی... ئازادیی مرۆڤ لە دیدی موسوڵماندا ئەو بناغەی بریکارییەیە کە سیستمی کۆمەڵایەتیی و سیاسەت و حوکم و ئابووریی و سیستمەکانیتری لەسەر دادەمەزرێنێت.

---

[١] مەبەستی نووسەری بەڕێز (الفصل الأول)ە لە (الباب الأول)ی کتێبەکە کە سێ باب و شەش فەصڵە، ئەمەی بەردەست _ باسی ئیستیخلافەکە_ فەسڵی دووەمی (الباب الأول)ە کە ٩٨ لاپەڕەیە لە کۆی ٥٨٠ لاپەڕەی عەرەبیەکەی..

٣-ئازادیی ویکخستنی کۆمەڵگە:

کە ئازادیی مافێکی رەسەنی مرۆڤ بێت و هۆکاری سەرەکی هێنانەدیی بریکارێتیەکەی بێت لەسەرزەمین و لەجیاتی خوای گەورە حوکم و داروەریی نێوان خەڵکی بکات، کەوابوو دەبێت سەربەستی مرۆڤەکانیش ئازادو کراوەبێت، تا لە هەڵبژاردنی کاروباری ژیانی خۆیاندا سەرپشک بن، راو بۆچوونی سەربەخۆیان هەبێت، لە هەموو شتێکی گەورەو گچکەی ژیانیاندا، مادام سنووریان نەبەزاندووەو دەستدرێژیيان نەکردۆتە سەر کەس و مافی کەسێکیتریان پێشێلنەکردووە. ئەمە سەلماندن و چەسپاندنی مرۆڤێتیەکەی مرۆڤە.. مادام ئازادیی رێگای چەسپاندنی بریکارێتیەکەیە، بریکارێتیەکەش چەسپاندنی مرۆڤێتیەکەی مرۆڤە، کەوابوو ئازادیی هۆکاری سەلماندن و چەسپاندنی مرۆڤێتی مرۆڤە.. لەبەر ئەم کاریگەرێتیەی ئازادییەیە کە دەقە قورئانییەکان رێسای نەگۆڕیان بۆ ئازادیی مرۆڤ دیاریکردووە، کە جێگیرو دابینەو رێ بە دەستێوەردانینادات... هەر لە سەرەتاوە قورئان بواری باوەڕهێنان و باوەڕنەهێنانی بۆ مرۆڤ کردۆتەوەو سەربەستیکردووە لەوەی باوەڕبەخوای گەورەو پەیامەکەی دەهێنێت یان نا، موسوڵمان دەبێت یان نا؟ کەیفی خۆیەتی. خوای گەورە دەفەرموێ: (وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) الكهف/٢٩ واتە: حەق لە خوای پەروەردگارتانەوەیەو بۆتان هاتووە، جا کێ حەزدەکات موسوڵمانببێت با باوەڕی پێبهێنێت و کێش دەیەوێت لەسەر دیدو رێی کوفر بێت، با بمێنێتەوە.. ئەمە ئازادیی و سەربەستییە، تەنانەت لە باوەڕهێنان بە خودی خوای گەورەی کردگاری گەردوون و ژیان و مرۆڤیش... ئاوا رۆشن و ئاشکراو راشکاو بە دەقی قورئانی خوایی، تا کەس ئەو مافە بە خۆی نەدات یەکێکیتر ناچاری باوەڕهێنانبکات.. تەنانەت بە پێغەمبەرە خۆشەویستەکەی خۆی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەفەرموێ کە بۆت نییە خەڵکی ناچاری باوەڕهێنان بکەیت: (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) يونس/٩٩ واتە: ئەگەر خوای پەروەردگارت بیوویستایە هەر هەموو دانیشتوانی سەرزەمین، هەر هەموویان باوەڕیاندەهێناو

موسوڵماندەبوون، جا کە ئەو وای نەکردووە، جەنابت دەتەوێت خەڵکی ناچاربکەیت تا موسوڵمانبن؟ بۆت نییە (جا کە خواو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کەس ناچارنەکەن لەسەر باوەڕهێنان، ئیتر چۆن کەسێک، هێزێک، دەسەڵاتدارێک، ئەو (ماف)ە دەداتە خۆی کە بە زۆر خەڵکی موسوڵمانبکات؟! [١].

لە راستییدا ئازادیی لە ئسلامدا هەر موڵکی تاکەکان نەبووە، موڵکی گشتی کۆمەڵگەکەش بووە، لە هەڵبژاردن و لە داڕشتنی سیستەمەکانی کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و ئەوانیتریشدا.. ئەوە ئێرە جێباسی ئەم خاڵە نییە، دەنا بە تەفسیل باسی ئەوەمان دەکرد، کە هەر وەکو کە کەس بۆی نییە دینەکە بە زۆر بدات بەسەر کەسێکداو ناچاریبکات تا موسوڵمانببێت، کەسیش بۆی نییە سیستمێک بەسەر کۆمەڵگەدا فەرزبکات. باسی ئەم خاڵە لە جێی خۆیدا دێت ان شاء الله بەڵام لێرەدا ئاماژەیەک بەم خاڵە جەوهەرییە دەدەین.

٤-ئازادیی و سیستمی سیاسی لە ئیسلامدا:

مادام ئازادیی بنەما سەرەکییەکەی تاکی مرۆڤ و زەمینەی سیستمەکانی رێکخستنی کۆمەڵگەو دەوڵەتە، ئازادیی کۆمەڵگە بۆ هەڵبژاردن، یان داڕشتن و چەسپاندنی سیستمی

---

[١] ئەو گومانەی کە بە جیهادەوە لکێنراوە کە گوایە (جیهاد بۆ ئەوەیە کە بە زەبری شمشێر خەڵکی موسوڵمان بکرێت)، پووچەڵەو رەواندنەوەی حەقە. ئیسلام جیهادی بۆ ئەوە بەرپانەکردووە تا تاکەکان ناچاری موسوڵمانێتی بکات، نا، نەخێر. جیهاد لە ئیسلامدا بۆ لادان و رادانی ئەو حکومەت و حاکمە دەسەڵاتدارانەیە کە خەڵکەکەیان ناچارکردووە دیدو رێی کوفر بگرنەبەرو تا بەزۆر گومڕابن، ئیسلام دەیەوێت ئەم هێزانە لادات و رادات کە بوونەتە بەربەستی رێی گەیشتنی بانگەوازە خواییەکە بەو خەڵکە. کە ئازادبوون و بانگەوازەکەیان کەوتە بەردەست ئیتر خۆیان ئازادو سەرپشکن کە ئیسلامەکە وەردەگرن یان نا.. بڕوانە: مشكلة الفكر الإسلامي الخالص ل: ٢١٢ و دواتریی.

حوکم، یان سیستمەکانیتر، فەرزە. ئازادی کۆمەڵگەکە لە بواری ڕێکخستنی کۆمەڵگەو دەوڵەتەدا وەکو ئازادی تاکەکە وایە، لە هەڵبژاردنی (ئیمان) یان (کوفر)دا... تاکەکان کە (ئازادیی بیرو باوەڕ)یان هەیە، کۆمەڵگەکەش -کە سەرجەمی تاکەکانێتی_ ئازادیی هەڵبژاردنی هەیە.. هەڵبژاردنی هەموو سیستمەکانی ڕێکخستنی کۆمەڵگەکەی، سیستمی سیاسی، کۆمەڵایەتیی، ئابووریی، داوەریی.. هتد.. گرنگی ئەم ئازادییەی کۆمەڵگە لەم ڕێسا گشتیە ئیسلامییانەدا دەردەکەوێت:

١-تاکەکانی کۆمەڵگە مافی هەڵبژاردنی دەسەڵاتداری حوکمڕانی خۆیانیان هەیە.. ئەم هەڵبژاردنە تاکە ڕێگای دانانی کاربەدەستانی دەوڵەتە کە ئیسلام بڕیاری لەسەرداوە. (ڕێگایتر نییە، وەکو ویراسیی و تەعینات و... هتد).

٢-دەسەڵاتداران دەبێ بە دوو ڕێسای سەرەکی حوکمڕانی شەرعییەوە پابەندبن:

ا-ڕاوێژکاریی (شورا): کە دەبێت لە هەموو ئەو کاروبارانەدا بێت کە دەق لەسەر نییە.. ئەمە فەرزە، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ (وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ)ال عمران/١٥٩ واتە: لە کاروباردا ڕاوێژیان پێبکە.

ب-دادپەروەریی لە حوکمداندا: ئەمیش فەرزە.

خوای گەورە پێغەمبەرە مەعسوومەکانی علیهم السلام ئاڕاستەی ئەمە کردووە. بە سەیدنا داوود علیه السلام دەفەرموێ؛ (يا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ) ص/٢٦ واتە: ئەی داوود! ئێمە جەنابتمان بۆیە کردۆتە بریکار (خەلیفە)ی تایبەت لەسەر زەمیندا، تا بە حەقیانەت حوکمی خەڵکی بکەیت، شوێن هەواوهەوەسی خۆت نەکەویت، چونکە لە ڕێبازی خوای گەورەت لادەدات و گومڕا دەبیت.

بۆ پێغەمبەری سەروەریشمان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمانی پێداوە کە دادپەروەرانە حوکمی خەڵکەکەی بکات، دەفەرموێ: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنتُ

بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ)الشورى/١٥ واتە: لەسەر دین و دینداریت بەردەوامبەو بە شەرعی خواوە _وەکو فەرمانت پێدراوە_ پابەندبەو شوێن هەواوهەواسی ئەوان نەکەویت (ئەهلی کیتاب چ جای موشریکان!) بفەرموو: من باوەڕم بەوە هێناوە کە خوای گەورە ناردوێتیە خوارەوە، لە پەیامەکانی پێشوو و قورئانەکەی خۆشم، فەرمانیشم پێدراوە کە دادپەروەرانە حوکمڕانی خەڵکی و داوەریی نێوانتان بکەم... ئیبنوکەثیر رحمەالله لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا دەفەرموێ: راسپاردەی خوای گەورەیە بۆ هەموو کاربەدەستان کە داوەریی نێوان خەڵکی دادپەروەرانەبکەن، کە لە شەریعەتی خوادایەو بەس، نابێت شەرعی خوای گەورە وەلکەن و بچنە سەر شتێکیتر، چونکە بە تەئکید گومڕادەبن، لە رێبازی خوای گەورە دەردەچن[١].

هەروەها پێی دەفەرموێ: (إِنَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ) النساء/١٠٥ واتە: ئێمە ئەو کتێبەمان بۆ ناردوویتەتە خوارەوە تا _بەو شێوەیەی کە خوای گەورە ئاڕاستەت دەکات_ حوکمی نێوان خەڵکەکەی پێبکەیت.

٣-تاکوکۆی کۆمەڵگە مافی موراقەبەکردنی دەزگاو دەسەڵاتدارانیان هەیەو بۆیان هەیە موحاسەبەیان بکەن و رێ لە سنووربەزاندنیان بگرن و نەهێڵن مافی خەڵکی پێشێلبکەن.. ئەم مافەی چاودێریی و موحاسەبەکردنەی تاکوکۆی کۆمەڵگە لە مافە بریکارییە گشتییەکەوە هاتووەو گرێبەستی (بەیعەتدان)ەکە جەختی لێکردۆتەوە، بۆتە گرێبەستی نێوان خەلیفەو ئوممەت، کە هەر دوولایان یەکتریی ناچاری چەسپاندنی شەرع دەکەن و هەر دوولا دەبێت بە پێی رێساکانی شەرع رەفتاربکەن.

---

[١] تفسیر ابن کثیر والبغوي چاپخانەی المنار. چاپی یەکەم ١٣٤٧ک ب٧ ل: ١٩٧.

بڕگەی پێنجەم: سزای شەرع دەربارەی بەزاندنی سنووری بریکاری:

کە خوای گەورە مرۆڤی کردۆتە بریکاری خۆی لەسەر زەمین و مەخلووقاتەکانی خستۆتە ژێر دەست و دەسەڵاتداریتی پێداوە، تا لە موڵکی خوای گەورەدا حاکمبێت، ئەوە دوای ئەوەیە کە خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی خۆی دەسەلمێنێت و شەریعەتی خوای گەورە دەچەسپێنێت و فەرمانەکانی جێبەجێدەکات و لە بەرمەڵستیەکانی دووردەکەوێتەوە. ئاوا دەبێتە بریکاری خوای گەورەو لەجیاتی ئەو دەبێتە حاکم و داوەر. ئەگەر وا نەبوو هەر کارێک بیکات باتڵە. وا نەبوونی یەعنی لاسەنگی خستۆتە رەفتارێکی دیدە عەقائیدییەکەوە: واتە یان پێچەوانەی تەسلیمبوونی بە (خوایەتی خوای گەورە) رەفتاریکردووە، یان پێچەوانەی (عەبدێتی مرۆڤ بۆ خوای گەورە)، یان (شەریعەتەکەی ئەوی لاداوە)، بەوەی گۆڕیوێتی و دیدو تێڕوانینی بەشەریی خستۆتە جێی.. ئەمانە بەتەئکید باتڵن و مەرجەکانی بریکاریی خوایی هەڵدەوەشێننەوە .. موشریکەکان داوای گۆڕینیان لە هەندێک لەم رێسا ئوسوڵییانەدا دەکردو خوای گەورەش بە پێغەمبەرەکەیی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەفەرموو: هەموو دیدو بزاوت و هەڵوێستێکیان رەفزبکە، کە پێچەوانەی ئەم رێسا ئوسوڵیانەی دینەکەت دەبێتەوە. پێی دەفەرموو: (قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ . وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ) الزمر/٦٤-٦٥ واتە: پێیان بفەرموو: هەی نەفامینە! فەرمانمپێدەکەن تا غەیری خوای گەورە بپەرستم؟!! بە دڵنیاییەوە لەو وەحیەدا کە بۆ جەنابت و بۆ ئەوانەی پێش جەنابت هاتووە، جەخت لەوە کراوەتەوە کە ئەگەر هاوبەش بۆ خوای تاکو پاک دابنێیت هەموو کارو کردەوەکانت پووچەڵدەبنەوە.

-(ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ)محمد/٩ واتە: چونکە _کە ئەوان ئەوەیان بوغزاند کە خوای گەورە ناردویەتی خوارەوەو پشتیان تێکردو دژی وەستانەوە_ خوای گەورەش هەموو کارو کردەوەکانی پووچەڵکردنەوە.

-(وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ) الاعراف/١٤٧ واتە: ئەو کەسانەی کە بەڵگەکانی خوایەتیمانیان بەدرۆخستەوە (کە لە وەحی و گەردووندا بوون) و باوەڕیان بە دیدارمان لە قیامەتدا نەبوو و بە درۆیان خستەوە، هەموو کاروکردەوە چاکەکانی دنیایان (وەکو یارمەتیدانی هەژاران و سیلەی روحم و ... هتد) پووچەڵبۆوە.

پووچەڵبوونەوەی کاروکردەوە، واتە: فەوتان و بەفیڕۆچوون و نرخ بۆدانەنان وحساب بۆنەکردنی، وەکو ئەوەی کە هەر نەبوویێت. ئەمە کە لە زاراوەی یاساناساندا پێیدەڵێن (البطلان والمطلق) کە بریتیە لە حوکمدان بەسەر رەفتارێکدا کە ئەوەندە چەوت و هەڵەیە هیچ شتێکی لێ راستناکرێتەوە.

ئەم پووچەڵبوونەوەی کارو کردەوەیە هەر کوفرو شیرکی کافران ناگرێتەوە، یان ئیلحادو باوەڕنەهێنان، یان باوەڕهێنان بە هەندێک روکن و بابەت و رەتکردنەوەی هەندێکیتریان، بەڵکو ئەو موسوڵمانانەش دەگرێتەوە کە لە فەرمانی خوای گەورەو فەرمانی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یاخی دەبن (کە هەر کوفرە) چونکە خوای گەورە بە موسوڵمانان دەفەرموێ: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ) محمد/٣٣ واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتانهێناوە، ملکەچی فەرمانەکانی خوای گەورەو ملکەچی فەرمانەکانی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بن و کاروکردەوەکانتان پووچەڵمەکەنەوە.

-پێغەمبەری خواش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەفەرموێ (مَنْ عَمِلَ عَمَلاً ليسَ عليه أمرُنا هذا فهو رَدٌّ)[١] واتە: هەر کەسێک داهێنانێکی لەم دینەماندا دروستکرد، رەتدەکرێتەوە و لێ قبووڵناکرێت.

لەم روانگەوەیە کە هەموو رەفتارێک بەدەر لە بازنەی شەرع بە باتڵ هەژماردەکرێت، جا لە مولحیدێکەوە بووبێت، یان لە کافرو موشریکێکەوە، یان لە موسوڵمانێکەوە بووبێت.. رەفتاری ناشەرعیی کەس بەخۆیەوە پابەندناکات، نە رەفتاری مامەڵەی باتڵ و نە بڕیاری یاسایی باتڵ.. موسوڵمان ناچارنابێت پێوەی پابەندبێت.. لەم روانگە عەقائیدییەوەیە کە هەر یاساو رێساو دەستوورێک، هەر بڕیارو تەعلیماتێکی حکومی، سیاسیی بێت یان ئابووریی، یان ئیداریی، یان داوەریی، یان رۆشنبیریی، یان هەر لایەنێکیتری ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەتی پێ ئاڕاستەبکرێت، باتڵەو موسوڵمان بۆی نییە جێبەجێیبکات، جا لە دارولئیسلامدا بێت یان لە دارولکوفردا[٢].

---

[١] نووسەری بەڕێز نوسیویێتی: (رواه مسلم، وفي رواية: (من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد).
بڕوانە: شرح الأربعين النووية چاپی الشمرلي لە قاهیرە چاپی حەوتەم ل: ٢٣.
[٢] المال والحكم في الاسلام ل: ٢٤_٢٥.

باسی چوارەم

پەیوەندیی حاکمی موسوڵمان بە خوای گەورەوە

ڕێڕەو:

بە درێژایی مێژوو سەدەیەک نەبینراوە کە هەندێک دەسەڵاتداری تێدا دەرنەکەوتبێت، لەوانەی کە لافوگەزافی ئەوەیان لێدەدەن کە پەیوەندییان بە خوای خەڵکەکەوە هەیە، ئیتر خەڵکەکە لەسەر هەر دین و مەزهەبێک بووبن.. ئەم لاف لێدانەش مەودای هەبوو! هەبوو دەیووت زۆر لە خوا نزیکم و کوڕی ئەوم! هەندێکیش کەمێک دوورتر، دەیووت خواکەمان دەسەڵاتی حوکمڕانی بە خۆم و بە خانەوادەکەم داوە.. هەندێکیشیان لە هەموو بوارەکاندا هەر دەیووت خۆم خوام! ئەوە زۆر هەڵەیە کە هەندێک کەس وا بزانێت ئەم جۆرە لافوگەزاف لێدانە لەسەر دەمانێکی کۆندابوون، لە زەمانی ئیمپراتۆریەتە گەورەکاندا بوون، یان پێشتر وەکو فیرعەون و نەمردوو یان حاکمەکانی ئیمپراتورێتی فارس و هیندستان و چین و ئێستا نەماون! نا، ئێستاش هەر وایەو لەم سەدەی بیستەمشدا هەیە لاف و گەزافی وا لێدەدات[١].

---

[١] دکتۆر ئەمیر بەقطور دوای ئەوەی پاڵانتەکەی ئەسکەندەری گەورە (٢٢٣/٣٥٦ پێش زایین)ی هێناوەتەوە کە لە سەردەمانی کۆندا لافوگەزافی خوایەتیی بۆ خۆی لێدەدا، ئەوەی باسکردووە کە ناپلیۆن بۆناپارتیش خەریکبوو ڕەویەی ئەسکەندەر بگرێتەبەرو دەیوویست لافوگەزافی خوایەتیی بۆ خۆی لێبدات، بەڵگەشی بەو باسانە لە ئینجیل دەهێنایەوە کە بە ناوی (بنەماکانی ئیمان)ەوە کرابوونە بەرنامەی دەرسی خوێندنی ڕەسمی ووڵات و دەبوو هەموو قوتابییەک لەبەریان بکات، کە لە ژێر ناونیشانی (ئەرکی سەرشانمان بەرامبەر ئیمپراتۆر)دابوو کە دەیووت: (فەرزی سەرشانمانە کە ڕێز لە ئیپمراتۆر بگرین و ملکەچی بۆ دەربڕین، پێویستە دوعای بۆ بکەین چونکە خەلیفەی خوایە لەسەر زەمین، خوای گەورە لەسەر شێوەی خۆی خەلقیکردووەو لەسەر عەرش جێگیریی کردووە). بڕوانە

گەیشتنە حەقیقەتی ئەم پروپاگەندانە لەم باسەی ئێمەدا گرنگە، چونکە کاتێک دەسەڵاتدارێک خەرمانەیەکی پیرۆزی خوایی بە دەوری سەری خۆیدا دەکێشێت و بە جۆرێک لە جۆرەکان لافوگەزافی (خوایەتی) یان (لە خواوە بۆی بڕاوەتەوە) لێدەدات و گەلەکەشی بە راستیدەزانن، ئەوە مانای وایە کەدەم و دەستی خەڵکەکە بەستراوەو چاویان بەستراوەو گوێیان ئاخنراوەو بۆیان نییە نە موراقەبەی کاربەدەستانی دەوڵەتەکەیان بکەن و نە موحاسەبەشیان بکەن. ئەمەش یەعنی نەبوونی هیچ دەزگایەکی چاودێریی گەل بۆیان.. پێچەوانەی ئەمەش بێگومان راستە. واتە: ئەگەر حاکمی دەوڵەتێک ئەو لافوگەزافەی لێنەدا مانای وایە مافی گەلەکەی داوەو بواری بۆ کردوونەتەوە، کە ئاسان موراقەبەی کاربەدەستانی ووڵاتیان بکەن و موحاسەبەشیان بکەن، چونکە ئەو کاتە کەس لەوە ناترسێت یان خەمی ئەوەی لەبەر نابێت کە خوا بڕەنجێنێت و خۆی بخاتە بەر غەزەبی، چونکە حاکمی دەوڵەتی بە هەڵە زانیووە!.

ئێمە لەم باسەماندا ساغکردنەوەی ئەوەمان پێ زەروویە، چونکە گرنگ و کاریگەرە بە دووی ئەو هۆیانەدا بچینەوە کە ئەم دیدو تێڕوانیانەیان لەگەلاندا خەلقکردووە، بۆ ئەوەی دوای ئەوە بسەلمێت کە ئەوەی لە دیدی فەلسەفی و روانگەی فیکری سیاسیی بەشەردا دروستکراوە هیچ پەیوەندییەکی بە فیکرو سیستمی ئیسلامیەوە نییە.. ئەوە دیدو تێڕوانینی فیکری سیاسیی رۆژئاوایە، کە باوەڕی بە حوکمی پیاوانی دینی (ثیوکراسیی)

باسەکە کە بە ناوی (جنون العظمة: شێتی مەزنێتیی)یەوە لە گۆڤاری (المجلة الجديدة)دا ژمارە یەنایر/ کانوونی دووەمی ١٩٣٦ ل: ٨١_٩٣ بڵاوکرایەوە. ئێمەش لە د. عبدالحميد متولي وەرمانگرت لە کتێبی (الحريات العامة) ل: ٨٥ و دواتریی..

_ د. ثروت بدوي شتێکی تری وا لە گەلیۆمی دووەمی ئیمپراتۆری ئەڵمانیاوە نەقڵدەکات کە پێش جەنگی جیهانی دووەم دەیوویست بۆی ئەنجامبدەن. ئەم بیرۆکەیە لە سەرو رەفتارو تەعلیماتی هێتلەرو جەنەراڵ فرانکۆشدا دەردەکەوت. ئەگەرچی لافوگەزاف لێدانەکەیان نەگەیشتە ئەو ئاستە باڵایەی ئێمە لێرەدا باسی لێوە دەکەین. بڕوانە: النظم السياسية ب١ ل:٩٤ و پەڕاوێزەکەی.

هەبوو، کە ئەوانەی بە ناوی خواوە حوکمی ناڕەوای بەشەرێتی خۆیانیان دەکرد، لە دوورو نزیک پەیوەندی بە دیدو روانگەی عەقائیدیی و فیکری سیاسیی ئیسلامەوە نییە. باس لەمە دەکەین و دواتر دێینەسەر باسی سیستمی خیلافەت لە فیکری ئیسلامییداو وەڵامی ئەو گومانانە دەدەینەوە کە خراونەتە پاڵ دیدو رێی خیلافەت.. پاشان تیۆری مامۆستا ئەبولئەعلای مەودوودیی دەهێنینەوە دەربارەی (حاکمێتی) خوای گەورەو سیستمی حوکمڕانی ئیسلامی، چونکە گرنگی خۆیی هەیە.. پاشان دێینەسەر ئەوەی کە ئایا جائیزە بە حاکمی موسوڵمان بووترێت (خليفةالله) ... لە دواییشدا دێینەوە سەر باسی بەشەرێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر وەکو کە لە قورئان و سوننەتدا هاتووە. هەروەها لە سیرەی کردەوەیی جەنابیشیدا. صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تا گومانی (الحق الالهی) لە جەنابیشی دوور بزانرێت، چجای لە خەلیفەی موسوڵمانان. هەموو ئەمانەش لە شەش برگەدا ان شاءالله نیشاندەدەین.

بڕگەی یەکەم: هۆکانی دروستبوونی تیۆری سیاسی بەشەریی و دژوارێتی تێکەڵکردنی لەگەڵ فیکری ئیسلامییدا:

بێگومان زۆرینەی تێورییە سیاسیەکان دەرچەی دیدو تێڕوانینە فیکرییەکانن، کە سیستی سیاسییان لەسەر داددەمەزرێت. دیدو تێڕوانینە سیاسیە باوەکانی کۆمەڵگەیەکی دیاریکراو، بێگومان کاریگەرییان لەسەر جۆری سیستمە سیاسیەکانی دەوڵەتەکەیان هەیە، لە پاراستن و پێشبردنییدا.. لەم زەمینەوەیە کە جاری وا هەیە سیستمێکی سیاسی نوێ دێتە ئاراوە، یان سیستمەکەی کە حوکمی پێدەکرێت گۆڕانکاریی قبووڵدەکات و واقیعییانەتر پێشڕەودەکات، بە گۆڕینی هەندێک بنەماو ڕێسای، یان ئەو بزاوت و هەڵوێستەی کە بۆتە چۆنیەتی چەسپاندنی بنەما فیکرییەکان.. ئەمە ئەوە ڕووندەکاتەوە کە پەیوەندییەکی سەرەکی توند هەیە لە نێوان فیکرە سیاسیەکەی لە کات و شوێنێکدا دەرکەوتووە، لەگەڵ واقیع و بارودۆخی سیاسی نەوەی ئەو کات و شوێنە... ئیدی کە تیۆرە سیاسییەکان دێنەئاراوە، وادێن کە بۆ هێنانەدیی پێداوویستییەکانی ئەو نەوە نوێیەی کۆمەڵگەکەی ئەو کات و شوێنەبن. جا هەیانە لایەنگری دەسەڵاتە حوکمڕانە دەکات، بە چەند مەرجێک، یان دوای داواکاریی چەند گۆڕانکارییەک دەبێت، تا هەموو کۆمەڵگەکە پێی ڕازی بن و ملکەچی فەرمانەکانی بن، یان لایەنگرنابن، بەڵکو ڕەخنەگرانە بەرامبەری دەوەستنەوە، بە ئومێدی گۆڕانکاریی ڕیشەیی و گشتگیریی تێیدا.

تیۆری سیاسی بە شێوەیەکی گشتی ئەنجامی ڕاستەوخۆی ئەو بارودۆخە سیاسیەیە کە کۆمەڵگەکەی پێدا دەڕوات، بۆیە ئاسەواری بارودۆخەکە بە دیدو ڕاو هەڵوێستی خاوەن تیۆرە سیاسیەکانەوە دیارە.. کاریگەریی تیۆرە سیاسیەکانی ناو کۆمەڵگەکە لەوەدایە کە

دەبێتە هۆکاری سەرەکی را دروستبوون و رەسەنکردنەوەی بزاوتی هۆشیاریی سیاسیی و بەرچاورۆشنکردنی زیاتر، بۆیە دەبنە پاڵنەری پێشکەوتنی گەلان[١].

*دژواریی تێکەڵاوکردنی تیۆری سیاسی فیکری بەشەریی بە فیکری ئیسلامی:

لە سەرەتادا ووتمان کە فیکری ئیسلامی سیستمێکی کۆمەڵایەتی سەربەخۆی تایبەتی هەیە کە لە زۆر لایەنەوە لە سیستمە کۆمەڵایەتییەکانی رۆژهەڵات و رۆژئاوا ناچێت و جیاوازە لێیان .. ووتیشمان کە ئەم سیستمە کۆمەڵایەتییەی ئیسلام بە زاراوەی خۆی نەبێت ناناسرێت و ناناسێنرێت. لادان لەم مەرجە، نامۆیی دروستدەکات. پێناسەکەی تێکەڵوپێکەڵدەکات و نازانرێت کە هەڵوێستی شەرع دەربارەی هەندێک بزاوت و هەڵوێست چۆنە. ناکرێت لە روانگەو پێناسەی فیکرێکی بەشەرییەوە بڕوانیتە سیستمی ئیسلامی، چونکە ئەو کێشانەت لێ ئاڵۆزدەبێت کە ئەمڕۆ دیدو رێ فیکرییە سیاسیەکان و سیستمە کۆمەڵایەتییەکان پێیانەوە خەریکن.

جەختمان لەمە کردەوە، چونکە زانیمان هەڵەی بەکارهێنانی زاراوەو پێناسەی غەریبە چەندی کاریگەریی خراپ لە چەمکە ئیسلامییەکاندا لەبەرچاوی خەڵکی دروستکردووە، بۆیە بێزارنین لە دووپاتکردنەوەو جەختکردنەوەکەمان. ئێستاش و کاتیتریش.. چونکە هەڵەو چەوت و دژوارە لە روانگەی پێناسەی مەدرەسەی فیکریی و فەلسەفی بەشەرییەوە بڕوانینە سیستمی کۆمەڵایەتی ئیسلامی، چجای ئەوەی هەوڵبدرێت دیدو تێڕوانین و سیستمی ئیسلامی بخرێتە قاڵبی غەیرەوەو بە زاراوەی نامۆ پێناسەیبکرێت.. ئەمە هەڵەیە.. ناشێت وابزانین ئەگەر سیستمی ئیسلامیمان لە قاڵبی فیکری سیاسیی ئەم و ئەودا داڕێژین و بە زاراوەی ئەوان بناسێنین باشترە، بە بەهنەی ئەوە زووتر تێماندەگەن و باشتر

---

[١] د. ثروت بدوي: أصول الفكر السياسي والنظريات والمذاهب السياسية الكبرى ل:١٣.

بۆ یان دەسەلمێت کە ئیسلام پێشکەوتوو و راقیەو هیچی لە تێورە سیاسیەکانی سەردەم کەمترنییە! و لاریشی لەوە نییە کە دیدو رێی فەلسەفیی و ئایدیۆلۆجیەکانی سەردەم لەخۆبگرێت و مامەڵەیان لەگەڵدا بکات. ئەوانەی وا دەکەن نازانن ئیسلام ناشیریندەکەن، چونکە ناچاردەبن هەندێک بنەمای ئوسوڵ و رێسای سەرەکی بە لاواز نیشانبدەن لە بەرامبەردا رای ناقۆڵاو لاوەکی دەخەنە جێی رێسا نەگۆڕەکانی ئیسلام. بەمەش ئیسلام لە پێناسەی خۆی دەردەهێنن و پێناسەیەکیتری دەدەنێ، ناچاردەبن بە زۆر ملی هەندێک دەق بۆ لای مەبەستەکانی خۆیان لاربکەنەوە، تا دەکەونە ئینحیراف و گۆڕینی جەوهەری ئیسلامەکە! دیدو بۆچوونێکی کاڵوکرچ و لێڵ و تێکەڵوپێکەڵ سازدەکەن و ناوی دەنێن جەوهەری ئیسلام! دەعبایەکیان هێناوەو سیماو سیفاتی فیکری فەلسەفیی رۆژهەلات و رۆژئاوایان پێداوەو ناویاںناوە ئیسلامی سەردەم! ئیسلامی رەسەن! (ئیسلامی دیموکراسی)!!.

ئەگەر ئەم کەسانە سەرڕاستانەو وورەبەرزانە بگەڕانایاتەوە سەر سەرچاوەکانی دینەکە خۆی و لە قورئان و سوونەتەوە دیدو تێروانین و رێسای سیستمە ئیسلامیە سیاسیی و کۆمەلایەتییەکەیان وەربگرتایە، بە مرادی خۆشیان دەگەیشتن و ئیسلامەکەشیان نەدەشێواند. لەبەر ئەوەی وەکو ووتمان لە زۆرینەی جاردا تیۆرییە سیاسیەکان بەرهەمی ئەو فەلسەفە سیاسییانەن کە سیستمی سیاسی لە پاڵیاندا دەڕوێت و لە سایەیاندا گەشەو نەشونمادەکات، یان بەرهەمی واقیعی سیستمە سیەکان خۆیانن کەناچاری پێشردو گۆڕانکاریی دیدو بزاوت و هەڵوێستیان بوون .. لەم روانگەو رێسایەوەیە کە ئەگەر هەوڵبدەین سیستمی سیاسی ئیسلامیش لەبەر رۆشنایی ئەو تیۆرو دیدە فەلسەفیانەدا لێکبدەینەوە تا بتوانین (!) بە سیستمە سیاسیەکانی سەردەمیان بچوێنین، هەڵەیەکی زۆر دژوار دەکەین، هەڵە کە بەخۆیەوە ناوەستێت وراماندەکێشێت بۆ کۆمەڵێک هەڵەی دژواری تر یەک لەدوای یەک جگە لەوەی لەباسەکانماندا بەربەستی زۆرمان دێتەرێ.

هەموو سیستمێکی سیاسی تیۆرێکی سیاسی خۆیی هەیە کە لە دیدو روانگەی فەلسەفی خۆیەوە، لە مێژووی پێشبردیی خۆیەوە، هاتووە... دەبێ بۆ سیستمی ئیسلامی ئەوەمان لا نەگۆڕێیت کە ئیسلام بە تەواویی سەربەخۆیەو لەو سیستم و تیۆرو دیدە فەلسەفیی و فیکرییانە جودایە، ئەگەرچی دەشێت لەملایەنەوە یان لەولایەنەوە لەگەڵ سیستمێکیتردا لێکبچن، بەڵام بە تەئکید ئیسلامییەکە لە هەموو بنەماو رێساو پێناسەو زاراوەیەکییدا سەربەخۆو جودایەو هەموو رەهەندو لایەنێکی ئیسلام هەر دەگەڕێتەوە سەر حەقیقەتە عەقائیدییەکانی و هەموو دیدو تێڕوانینێکی جیهانبینیەکەی وەکو ژیانبینیەکەی هەر لە بنەما عەقائیدییەکانیەوە هاتووە، بۆیە ناشێت هیچ رێساو سیستمێکی ئیسلام بە غەیری خودی ئیسلام لێکبدەینەوە.. ئەم باسەمان لێرەدا تەرکیزکردن و جەختکردنەوەیە لەم مەرج و رێسا نەگۆڕە[1].

[1] جێی داخە کە بەحس و لێکۆڵینەوەی تایبەتمەند دەبینین کە لەسەر (تیۆری ئیسلامیی دەربارەی دەوڵەتداریی) نوسراون، کەچی لە دوورو نزیک ئاماژەیەکی تێدا نییە بۆ پەیوەستی تیۆرەکە بە لایەنی عەقائیدیی و فیکریی ئیسلامەکەوە، کە دەوڵەتداریی بەشێکە لە دیدو تێڕوانین و پێناسە عەقائیدییەکەی بۆ گەردوون و ژیان و مرۆڤ. ئەم لایەنە، تەوەرە سەرەکیی و گرنگەکەی ئەو جۆرە باسانەیە. تەوەری سەرەکی هەموو باس و لێکۆڵینەوەیەک بنەما فیکرییەکانێتی، کە بینای باسەکەی لەسەر دامەزراوە. ئەو بنەماو بناغە فیکرییانەشن کە باسێک لە باسێکیتر جودادەکاتەوە. نموونەیەک لەو لێکۆڵینەوە هەڵانە باسەکەمی د. حازم عبدالمتعال الصعیدي یە کە بە ناوی: (النظریة الاسلامیة في الدولة، دراسة مقارنة) دکتۆرانەمەیەکەو دراوە بە کۆلیجی یاسا لە قاهیرە. چاپی یەکەم ١٣٩٧ک. ١٩٧٧ز دارالنهضة المصریة. بڕوانە بەشی: (أصل نشأة الدولة الاسلامیة وأساس السلطة السیاسیة فیها) ل: ١٤٩ و دواتریی.

بڕگەی دووەم: تیۆرییە دینییەکان (تیوکراسی theocracy) لە فیکریی بەشەریدا[١]:

ئەم تیۆرانە کە لێرەدا باسدەکەین بۆ ئەوەمان نییە تا بەراوردیانبکەین لەگەڵ تیۆرەکانی فیکری ئیسلامی، نا، چونکە بەراوردکردن عادەتەن لە نێوان دووشتدا دەبێت کە لە زۆرینەی سیفەتەکانیاندا لێک بچن. مەبەستمان لێرەدا ناساندنی ئەم تیۆریانەو ڕەواندنەوەی ئەو گومانانەیە کە دەخرێتە سەر سیستمی سیاسی ئیسلامی کە گوایە هەر سیستمە تیوکراسیەکەی رۆژئاوایە، کە بە ناوی مافی خوا (نظرية الحق الالهي)یەوە حوکمیدەکرد.. بێگومان ناتوانین گومانێک بڕەوێنینەوە کە نەناسرابێت. بۆیە دەبێت ئەم تیۆرە بناسێنین.

سیستمی تیوکراسیی: ئەو تیۆرەیانەیە کە مافی خوایی بەسەرچاوەی دەسەڵاتی مرۆڤ دەزانن، واتە: خوای گەورە خۆی کەسانێک بۆ حوکمڕانی مرۆڤ هەڵدەبژێرێت و تەعینیاندەکات. لەم روانگەوە هەر حاکمێک دەسەڵاتی حوکمڕانی شوێنێکی کەوتەبەردەست ئەوە دەسەلمێت کە سروشتی پێکهاتەی لە سروشتی گشتی مرۆڤیتر باڵاترەو جودایە، لەبەرئەوە وویست و ئیرادەشی لە وویست و ئیرادەی خەڵکی باڵاترەو بڕیارەکانی پیرۆزو ڕەوان، چونکە ئەو وویستی خوایی دەهێنێتەدیی... لە پێناسەی ئەم دیدە فەلسەفیەوە دەوڵەت خوا خەلقیدەکات و دەسەڵاتی سیاسیشی دەسەلاتی خوای گەورەیە. بەم پێیە دەوڵەت دەزگایەکی سیاسیی مرۆیی نییە، بەڵکو سیستمێکی ئەودیووسروشت و باڵاتر لە سروشتیە.

---

[١] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم تیۆرانە بڕوانە:
_ د. ثروت بدوي: النظم السياسية ب١ ل: ٩٢ و دواتریی.
_ د. طعيمة الجرف: نظرية الدولة الأسس العامة للنظم السياسية/ الكتاب الأول ل: ٣٥ و دواتریی.
_ د. يحيى الجمل: الأنظمة السياسية المعاصرة ل: ٥٦ و دواتریی.
_ د< عصمت سيف الدولة: النظام النيابي ومشكلة الديمقراطية ل: ٣٨ و دواتریی.

ئەم تیۆرە لە کۆنترین تیۆرییەکانی فیکری سیاسین، کە دەکرێنە هۆکاری پەیدابوونی دەوڵەت و هەنجەتی هەبوون و بەردەوامیی و پاراستنی دەسەڵاتە سیاسییەکەی.. ئەم تیۆرە لە سەرەتایدا بە رەهایی و بێ بەربەست دەچەسپێندرا، بەڵام قۆناغ بە قۆناغی پێشڕەوتی فیکری سیاسیی و ئیعتیمادکردنە سەر هزرو ژیریی و واقیعی خەڵکی جار بۆ جار شتێکی لێ دەگۆڕا. هەر وەکو کە لە سەرەتاشەوە مەحکەمبوونی پلە بەپلەو قۆناغ بە قۆناغ دەهات و دەچەسپا... دەشێت قۆناغەکانی گۆڕانکارییەکەی بەم خاڵانە داڕێژین:

خاڵی یەکەم: دەسەڵاتدار لە سروشتی زاتی خواییە:

حوکمڕانی شارستانێتیە کۆنەکانی میسری فیرعەونی و فارس و هیندستان و چین حاکمی وڵاتیان بە خوا، یان بە کوڕی خوا دادەنا، لەمەوە دەسەڵاتدارێتییەکەیان بە مەعسووم (بێ گوناح و بێ هەڵە) و پیرۆز دادەنرا، بڕیارەکانیان ڕێی موناقەشەینەبوو، مرۆڤ بۆی نەبوو بە هیچ شێوەیەک ڕەخنەیان لێ بگرێت، بۆیە دەسەڵاتی ئەمانە دەسەڵاتی (پاشاخوا)یی بوو، سنووری دەسەڵاتیان دیارینەدەکرا، هەر فەرمانێکیان لە هەر شتێکدا دەربکردایە، بە فەرمانی بێ هەڵە تەماشادەکرا[١] و دەبوو بێچەندوچوون رابپەڕێنرایا.. دژوارییەکەش لەوەدا بوو کە دەسەڵاتی پاشاخوایی ئەمان ویراسی بوو لەباوەکەوە بۆ کوڕو نەوە دەمایەوەو لە بازنەی ئەوان دەرنەدەچوو.

---

[١] تا ئێستاش دەسەڵاتی پاپای فاتیکان _کە حیبری هەرەگەورەی کاثۆلیکییەکانە_ هەر وا سەیر دەکرێت و فەرمانەکانی بە فەرمانی خوای گەورە دەناسێنرێت، بۆیە کە بڕیارێکیشی دا گەڕانەوەی نییە. لەم روانگەوەیە کە تا ئێستا هیچ پاپایەک بۆی نییە جەنگی خاچپەرستانی کۆنی خۆیان بە هەڵە دابنێت. چونکە پاپای ئەو زەمانە بڕیاری لەسەرداوە!

خاڵی دووەم: تیۆری مافی خوایی پیرۆز (ڕاستەوخۆ):

ئەم تیۆرە لە ئەوروپا سەرەنجامی ململانێی نێوان مەسیحێتی _لە سەرەتای تەشەنەكردنیدا_ بەرامبەر ئیمپراتۆرەكانی رۆمان دروستبوو، واتە لە نێوان دەسەڵاتی دینیی و دەسەڵاتی دنیاییدا. دواتر جۆرێک لە رێكەوتنیان لە نێواندا دروستبوو، لەسەر رێسای (دع لقیصر ما لقیصر وما لله لله) واتە: ئەوەی هی قەیسەرە بۆ قەیسەری لێگەرێ و ئەوی هی خوایە بۆ خوای لێگەرێ.. مەبەست ئەوەیە كە لێگەرێ دەسەڵاتی دنیایی بۆ قەیسەر بێت و دەسەڵاتی دینیی بۆ پاپاو كڵێسا بێت، تا كەس تەدەخول لە كاروباری ئەویتریاندا نەكات... بە پێی ئەم رێكەوتنە، دەبوو كڵێسا یارمەتی ئیمپراتۆر بدات، تا دەسەڵات و حوكمی بچەسپێت و بڕیارەكانی راپەڕێنرێن، لە بەرامبەردا پاپاو كڵێسا ئازادیی دینی خۆیان دابیندەبێت. لە روانگەی ئەم رێكەوتنەوەوە، پاپاكانی ئەو سەردەمانەی رێكەوتنەكە بەكاربوون دەیانووت: خوای گەورە فەوزاو گەرەلاوژێی خەڵكی ناوێت، بۆیە بە وویستی خۆی مافی حوكمڕانی خۆیی داوەتە كەسانێک كە دەسەڵاتی گەل بگرنەدەست، بەڵام ئەمە ئەمانەتی خوای گەورەیەو پێیان سپێرراوە، بۆیە فەرزە لەسەر رەعییەتەكانیان ملكەچیان بن و فەرمانەكانیان راپەڕێنن، چونكە فەرمانەكانیان لە هەقی خواییەوە دێن، پیرۆزو فەرزن.

ئەم تیۆرییە ئەو دیدو تێڕوانینەی پێشووی لادا كە دەیووت حاكم خوایە، یان كوڕی خوایە، لێرەدا هەر بە مرۆڤی ئاسایی دانران، بەڵام دەسەڵاتی خواییان خراوەتە بەردەست، بەڵام ئەركی سەرشانی بەرامبەرەكانی _كە رەعیەتەكەن_ هیچ نەگۆڕا.. هەر دەبوو بڕیارەكانیان بێ موناقەشەكردن راپەڕێنن و رەخنە لە هیچ دیدو هەڵوێستێكیان نەگرن، دەبوو ملكەچ و گوێڕایەڵیان بن. هەقی بەدواداچوون و موراقەبەكردن و موحاسەبەكردنیان نەبو.، چونكە ئەوە _خوای گەورە كە دایناون_ لێشیان دەپرسێتەوەو لە قیامەتدا موحاسەبەیاندەكات.

بە پێی ئەم ڕێکەوتنە دژوارە، رەعییەتەکان دەبوو بە تەواویی ملکەچی دەسەڵاتی ئیمپراتۆرەکان بن، کە دیدو رەفتارو بڕیاریان بێسنووربوو، پیرۆزبوو، چونکە لە دەسەڵاتی خوای گەورە وەرگیرابوو. دیسان لەوەشدا خەتەربوو کە شەرعێیتەکی تەواوی دا بە دەسەڵاتی دیکتاتۆریی و تاکڕەویی ئیمپراتۆر، کە پاپاکان بە پیرۆزو مەعسووم بە خەڵکیان دەناساند. ئەمە هەروا بەردەوامبوو تا سەدەی شازدەیەم. چارەنووسی هەموو گەلانی ئەوروپاو پاشاو ئەمیرو کاربەدەستانیان لە دەست پاپاکاندا بوون.

<u>خاڵی سێیەم: تیۆری مافی خوایی لاوەکی (ناڕاستەوخۆ):</u>

ئەم تیۆرییە کاتێک سەری هەڵدا کە دەسەڵاتی کڵێسا لەسەر حسابی دەسەڵاتی ئیمپراتۆرەکانی رۆمان زیادیکردو ئەوان لاوازبوون. بۆیە هەل رەخساوبوو بۆ کڵێسا، تا دەسەڵاتی بەرفراوانتر بکات و هەوڵبدات دەسەڵاتی دین و دنیا بگرێتەدەست. بۆیە ئەوەی خستە بەرچاوان کە بەڵێ راستە کە دەسەڵاتی دنیایی لە خوای گەورەوەیە، بەڵام هەر دەبێت ئەو کەسەی کە دەسەڵاتە دنیاییەکە دەگرێتە دەست گەل لێی رازیبێت و حەتمەن ئەوەش دەبێت لە ژێر سەرپەرشتیارێتی پاپاو کڵێسا دابێت و بە رەزامەندیی دەسەڵاتی دینی ئەوان ببنە ئیمپراتۆری خاوەن دەسەڵاتی دنیا. ئەمەشتێکیتری هێنایەکایەوە کە جوێکردنەوەی دەسەڵاتە لە خودی حوکمڕانەکەی... دەیووت خوای گەورە دەسەڵاتەکەی بەخشیووە، بەڵام کەسەکەی بۆ دیارینەکردووە، کەسەکە دەبێت رەعییەتەکە هەڵیبژێرن.. واتە دەسەڵاتدار هەر مافی خوایی بەدەستە، بەلام ناڕاستەوخۆ (لاوەکی) و لەژێر سەرپەرشتی خوای گەورەدا دەبێت، بۆیە بەم تیۆرە دەووترا تیۆری سەرپەرشتیاری خوایی (نظرية العناية الالهية).

ئەم جۆرە تا سەرەتای سەردەمی راپەڕین لئەورپا بەردەوامبوو.. گومانی تێدا نییە کە ئەمە کاریگەریی دیدو تێڕوانینی زانایانی ئیسلامە لە فیکری سیاسی دینیی ئەوروپا، چونکە

لەم سەردەمەدا جیهانی ئیسلام لە شارستانێتی پرشنگداریدابوو، پەیوەندیشی بە ئەوروپاوە زۆر بوو.

ئەم تێوریە رێخۆشکەرێک بوو بۆ دەرکەوتنی تیۆریەکانی گرێبەستی ئیداریی نێوان حوکمران و رەعیەتەکەی. دیارە کە ئەم تیۆرییە لە هەردوو شێوەکەیدا حوکمێکی رەهاو بێسنوور دادەمەزرێنێت. شێوەکەی دووەم هەر چەندە دەسەڵاتی بێسنوور دەداتەوە بە حوکمڕان بەڵام لەو لایەنەیەوە لەگەڵ دیموکراسییدا یەکدەگرێتەوە کە خودی حوکمڕان دەبێت خەڵکی هەڵیببژێرن.. ئەم تیۆرییە کاتێک دەسەڵاتەکەی پێ (شەرعیی) دەبێت، کە وویستی خوایی راپەڕێنێت و خودی حاکمەکەی بە وویستی خەڵکی هاتبێتەسەرکار.. واتە هەبوونی دوو مەرج: (وویستی خوایی) و (دیدو رای کۆمەڵایەتی). ئەمە _کە پیاوانی کڵێسا دایانڕشت و رەواجیانپێدا، تا چووەسەر_ بۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی بێسنووری ئیمپراتۆرەکان بوو، کە دەیانووت نابێت هیچ سنوورو بەربەستێک بۆ ئیمپراتۆر دابنرێت.

بەڵام وەکو تێبینیدەکەیت هیچی لەوە نەگۆڕێووە کە دەسەڵاتدار _دەسەڵاتی پاپابێت یان دەسەڵاتی ئیمپراتۆر_ هەر لە خواوەیەو دەسەڵاتەکەی بێسنووردەبێت. ئەمەش بەوە شەرعێتی وەردەگرێت کە خەڵکی حاکمەکە هەڵدەبژێرن. بەڵام مافی موراقەبەو موحاسەبەیان نییە، چونکە هێشتا هەر لەسەر ئەو رێسایە یە کە خوای گەورە ناڕاستەوخۆ دەسەڵاتی پێبەخشیووەو هەر خۆشی چاودێریی و لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەکات. ئەمەش ئەوەی سەلمان کە هەڵبژاردنی ئازادانەو دیموکراسیانەی حوکمڕان دەشێت تاکرەوێکی دیکتاتۆری پێبێتەپێشەوە.

تیۆرییە دینییەکان.. و اقیع و بارودۆخیان:

ئێمە وا دەبینین کە تیۆرە دینیەکانی دەسەڵاتدارێتی سیاسی _لە شێوە سەرەتاییەکانییدا_ کە وایدادەنا کە حوکمڕان خوایە، یان کوڕی خوایە، لەگەڵ هۆشیارییە سەرەتاییەکەی مرۆڤایەتییدا گونجاوبوو، کە سەرووەرێتی (باڵادەستیی) بۆ

دینەكان بوو. دەسەڵاتدارە دینییەكان (پیاوانی دینەكان) جەختیان لەوە دەكردەوە كە هەر دەبێت دەسەڵاتی سیاسیی پشتی بەسەرچاوەی خوایی ببەستایە، تا شەرعێتی بۆ دروستببێت[١]. ئەمەش سەروشتیە، چونكە لە هەموو مێژووی مرۆڤایەتییدا ئەوە تێبینی كراوە كە پەیوەندیی (شەرعاندن) لە نێوان دەسەڵاتی سیاسیی و باوەڕە دینیەكاندا هەبووە، وەكو لازم و مەلزوومی یەكتربوون.

بەڵام لە شێوەكانی دووەم و سێیەمی تیۆرییەكەدا ڕێسایتر دەردەكەوێت كە لە ئەنجامی ململانیی دووروودرێژیی مەڵبەندەكانی هێزدا دروستبوو (پاپاو كڵێسا، ئێمپراتۆرو پاشاكان، سیستمی پاشایەتی و سیستمی دەرەبەگایەتی...) بە تایبەتی ناكۆكیە سەختەكانی نێوان دەسەڵاتی دینیی پاپاو كڵێسا لە لایەك و دەسەڵاتی دنیایی ئیمپراتۆرو حوكمڕانان لە لایەكیترەوە، كە هەر بەرەیەكیان لە هەوڵدا بوو دەسەڵات و نفووزی خۆی لەسەر حسابی بەرەی بەرامبەریی بەرفراوانتر بكات. ئەم ململانی سەختە هەر لە ئەورپا روویدا، هەر گەلانی ئەوروپا لە نێوان ئەو دوو دەستارە بێئامانەدا هاڕران، هەر دوولاشیان خەڵكەكەیان هەر دەچەوساندەوە... ئەمە هۆكاری هەرەسەرەكی دەركەوتنی (عەلەمانییەت)ەكەبوو، كە بە ئێجگاریی دینی لە دەسەڵات و جیهانی سیاسەت دوورخستەوەو نینۆكیكرد... لەملاوەش سیستمە سیاسیەكەی سەرتاپا گۆڕی و نە ئیمپراتۆر ماو نە دەسەڵاتی پاشاكان .. بەڵام گەلانی ئەوروپا كە لە تاو چەوسانەوەی كڵێسا خۆیان هەڵدایە بەرەی عەلەمانییەتەكەوە پاش ماوەیەك هەستیانكرد كە رای سیاسیان بردەوە، بەڵام هەموو سەرمایە ئەخلاقییەكان و قیەمەكانی كۆمەڵگەیان

---

[١] أصول الفكر السياسي ل: ١٣.

دۆڕاند.. کۆمەڵگەکانیان بە جارێک داخزینە ناو گەڕەلاوژێی ڕەوشتیی و فەوزای جنسییەوە[١].

بێگومان لە هەمو مێژووی تووڵانی ئیسلامدا شتی وا لە ناو موسوڵماناندا ڕوویندا، چونکە هەر لە سەرەتاوە دەسەڵاتی سیاسیی و دەسەڵاتی دینیی جودانەبوون .. ئەسڵەن دینەکە دەزگاو دەسەڵاتی ماددیی بەرجەستەی نەبوو تا ببێتە کێبڕکێی دەسەڵاتی سیاسی (دینەکە ڕۆحی دەوڵەت و کۆمەڵگەکە بوو، دینەکە لە مەڵبەندەکانی کۆمەڵگە مەدەنییەکەدابوو...) ئەمە واقیعی مێژووی ئیسلام و موسوڵمانان بوو.. ئەگەرچی هەندێک لەم سەردەمەدا پەیدابوون کە شیکارێکی ئەوروپیانە _لە ڕوانگەی عەلەمانییەتەوە_ بۆ مێژووی موسوڵمانان دەکەن و دەڵێن ئەوانەی لە ناو موسوڵمانانیشدا حاکمبوون هەر بە پێی دیدی (تیوکراسی) حکومەتی دینییان پێکدەهێناو وا حوکمیاندەکرد کە گوایە دەسەڵاتیان لە خوایەتیی خوای گەورەوە وەرگرتووە، جا بە هەر شێوەیەکی بووبێت.. ان شاء الله لە بڕگەکانی داهاتوودا باس لەمەش دەکەین و ئەم گومانەش دەڕەوێنینەوە.

---

[١] د. محمد عصفور نموونەیەک لەسەر ئەوە دەهێنێتەوە، دەڵێ: (کڵێسا _کە بۆ ماوەیەکی زۆر دەسەڵاتی بەسەر کۆمەڵگەی ئەوروپادا کێشابوو_ بە ڕمانی دەوڵەتە ڕۆمانیەکەی ڕۆژئاوا دەستیپێکردو بە دەرکەوتنی سیستمی دەرەبەگایەتیی کۆتاییپێهات. لەم ماوەیەدا کڵێسا هزرو ژیریی لە خەڵکی ساندبوو، وویستی خەڵکەکەی مراندبوو، ئیعتیرافی بە هیچ مافێکی تاکوکۆی خەڵکەی لە ڕووی فیکرو شێوازی ئیدارەی سیاسییەوە نەدەکرد، خەڵکی غەیری "سیستمی حوکمی خوایی"یان نەدەبینی کە بەسەریانەوە حاکمبوو، کە بە پێی نەخشەی سەدانساڵەی پێشوو وەکو میرات مابۆوەو پیرۆز نەخشێنرابوو، کەس بۆی نەبوو ڕەخنەیەکیشی لێبگرێت. کڵێسا هەموو سەرپێچی و یاخیبوونێکی لە فەرمانەکانیی خۆی بە سەرپێچیی خوای گەورەو تاوانی گەورە دادەنا، کە سزای قورسی لەبەرامبەردا بەسەردا دەچەسپاند.
_هەروەها بڕوانە: الحرية في الفكرين الديمقراطي والاشتراكي چاپی یەکەم ساڵی ١٩٦١ ل:٦.

بڕگەی سێیەم: گومانی (مافی خوایی) حوکمڕان لە فیکری ئیسلامیی و ڕەو اندنەوەی:

دوای بەدوادا چوونی نوسراوی ڕەخنەگران لەفیکری سیاسی ئیسلامی دیمان گومانەکانیان چوارن، کە ان شاء الله لێرەدا ئەوانیش دەهێنینەوە و ڕەتکردنەوەی خۆشمان بۆ ڕەواندنەوەیان:

یەکەم: گومانەکان:

بەشێوەیەکی گشتی ئەو گومانانەی لە ڕووی فیکری سیاسیی و دەسەڵاتدارێتیی ئیسلامییدا ووروژێنراون، چوارن، چ ئەوانەی لەسەردەمانی پێشوودا دەربڕاون، چ ئەمانەی لەسەردەمی نوێدا ئیسارەکراون. ئەمانە بە زۆر شێوازی ڕاستەوخۆو لاوەکی، یان ڕاشکاوو پێچاوپێچ دەببڕراون. پێمان باشبوو یەک لەدوای یەک بیانهێنینەوە پاشان وەڵامێکی گشتی هەموویان و وەڵامی هەریەکەیان بەجیا بدینەوە ان شاء الله.

<u>گومانی یەکەم: حاکم دەسەڵاتی لە خواوە وەرگرتووە بە پێی تیۆری مافی خوایەتی (نظرية الحق الإلهي)</u>

خاوەن ئەم گومانە ئەوەیان کردووە بە بەڵگە کە سەیدنا عوسمان کوڕی عەففان خوا لێی ڕازی بێت کاتێک لە ڕۆژانی کۆتایی تەمەنییدا بەرهەڵستکارانی حوکم و دەسەڵاتیی، گەمارۆیاندابوو، دەیانووت دەبێت لە خیلافەت بێتەخوارەوە، ئەویش فەرمووی: (كَيفَ اخْلَعُ قَميصَاً قَمَّصَنِيَهُ الله) واتە: چۆن ئەو کراسە لەبەر خۆم دامالْم کە خوای گەورە کردوێتیە بەرم؟! ئەمەی لەو ڕۆژەدا فەرموو کە دواتر ناونرا ڕۆژی فیتنە گەورەکە (الفتنة الكبرى) کە بە دوایدا شەهیدبوو.. بەرهەڵستکاران (کە لە عێراق و میسرو شوێنیترەوە هاتبوون و یاوەریان تێدانەبوو) هەڕەشەیان لێکرد کە یان دێیتەخوارەوە لە خیلافەت،

یان دەتکوژرین[1].. ئەو یاوەرانەی لەو کاتەدا لە مەدینە لە خزمەتییدابوون لایەنگریی سەیدنا عوسمان بوون.. ئیبنوعومەر خوالێیان رازی بێت چووە خزمەت سەیدنا عوسمان _کە لەماڵی خۆیدا گەمارۆ درابوو_ سەیدنا عوسمان پێی فەرموو: بزانە رات چییە لەسەر ئەوەی ئەوانە دەیڵێن، کە یان لە خیلافەت دێیتەخوارێ یان دەتکوژرین؟ ئیبنوعومەر عەرزیکرد: جەنابت لە دنیادا بە نەمریی دەژێت؟ فەرمووی: نەخێر، ئیبنوعومەر پرسی: لە کوشتنت زیاتریان دەوێت؟ فەرمووی: نەخێر، لێی پرسیەوە ئایا چوونەبەهەشت و دۆزەخ لەدەست ئەواندایە؟ فەرمووی: نەخێر... ئینجا ئیبنوعومەر پێی فەرموو (فلا تَخْلَعْ قَميصَ اللهِ عَنْکَ، فَتکونَ سُنَّةً كُلَّمَا كَرِهَ قَومٌ خَليفَتَهمْ خَلَعُوهُ اوقَتَلَوهُ) واتە: دەی سا ئەو کراسە دامەکەنە کە خوای گەورە بەبەریداکردوویت، دەنا دەبێتە

[1] بۆ باسی زیاتری ئەم گومانە بڕوانە: د. عبدالكريم عثمان: معالم الثقافة الاسلامية ل: ٢٩١و دواتریی.
ئەو فەرموودەیەی کە سەیدنا عوسمان خوا لێی رازی بێت پشتی پێبەستبوو ئەوەیە کە خاتووعائیشە خوا لێی رازی بێت گێڕاوێتییەوە کە پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم بە سەیدنا عوسمانی فەرموو: (یَا عُثْمَانُ إِنْ وَلَّاكَ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ يَوْمًا فَأَرَادَكَ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تَخْلَعَ قَمِيصَكَ الَّذِي قَمَّصَكَ اللَّهُ فَلَا تَخْلَعْهُ يَقُولُ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ) واتە: ئەی عوسمان! ئەگەر خوای گەورە ئەم کارەی خستە ئەستۆت و دووڕووەکان ویستیان ئەو کراسەی خوای گەورە بەبەریدا کردوویت، داکەنیت، داینەنێیت.. سێجار ئەمەی پێ فەرموو.. بڕوانە: سنن ابن ماجه توێژینەوەی محمد فؤاد عبدالباقي چاپی مصر ساڵی ١٣٧٣ک پێشەکییەکەی ژمارە ١١٢ باب ١١ ب١ ل: ٤١، هەروەها: مسند الإمام أحمد چاپی یەکەم ١٣١٣ک مصر ب٦ ل: ٧٥ و٧٦و ١١٤و ١٤٩. ئەمەی سەرەوە نووسەری بەڕێز نوسیوێتی راستە لای ئیبنوماجەیە (ژمارە ١١٢). شێخی ئەلبانی لە (صحيح سنن ابن ماجه/ ١١٢)دا دەفەرموێ: سەحیحە.
بە شێوازی تریش ریوایەتکراوە وەکو: (یَا عُثْمَانُ إِنَّهُ لَعَلَّ اللَّهَ يُقَمِّصُكَ قَمِيصًا فَإِنْ أَرَادُوكَ عَلَى خَلْعِه فَلَا تَخْلَعْهُ لَهُمْ) ترمذی (٣٧٠٥)، ئیبنوئەبوشەیبە (٥٦١٦)، حاکم (٤٦٠٠) دەشفەرموێ: (عالي الإسناد ولم يخرجاه)، طەبەرانی لە: الأوسط(٢٨٥٤).
_ بۆ تەفسیلی باسەکەش بڕوانە کتێبی: القاضي أبوبكر بن العربي: العواصم من القواصم المطبعة السلفية قاهيرە. توێژینەوەی محب الدين الخطيب چاپی سێیەم ل: ١٠٩و دواتریی.

دابونەريت، هەر كۆمەڵە خەڵكێك خەليفەكەی خۆيان بەدڵنەبوو گەلەكۆمەكێی لێدەكەن، دەيهێننەخوارەوە يان دەيكوژن.

<u>گومانی دووەم: خەليفايەتی _كە ئيمامەتی گەورەيە_ وەكو پێغەمبەرێتييەو لە خواوە دياردەكرێت:</u>

ئەمە ديدو بۆچوونی شيعەيە كە هەموويان لە كتێبەكانياندا هێناويانەتەوەو شەرحيان كردووە. دەڵێن: دەسەڵاتدارێتی باڵا (خەليفە يان پێشەوايەتی مەزن: الامامه العظمی) مەسەلەيەكی بەرژەوەنديی نييە، تا بخرێتە بەردەست خەڵكی و بووترێت يەكێك هەڵبژێرن، كە هەڵيانبژارد شەرعێتی حوكم بگرێتەدەست. ئيمامەت رێسايەكی ئوسولی دينە، روكنێكی دينەكەيەو ناشێت هيچ نێرراوێكی خوای گەورە ئيهماليبكات. دەبێ ئەوان (ئيمام)ی دوای خۆيان دياريبكەن، نەك بيخەنە بەردەستی عەوام! دەڵێن ئيمامەكان وەكو پێغەمبەرانن. مەعسوومن، گوناحناكەن و پاكن، نە گوناحی گەورەو نە گوناحی گچكەيان لێناوەشێتەوە. خوای گەورە ئيمامەكانيش وەكو پێغەمبەرەكان عليهم السلام دەپارێزێت[١].

ئەمانە _بە تايبەتی ئيمامييەكان_ پێيانوايە ئيمامەت پڕاوپڕ وەكو پێغەمبەرێتيە، هەر وەكو كە خوای گەورە لە نێوان خەڵكييدا نێرراوی خۆی هەڵدەبژێرێت و پەيامی بە وەحی بۆ دەنێرێت و موعجيزەی لەسەردەست نيشاندەدات، كە تەنها بە خوای گەورە دەكرێت، بە هەمان شێوەش ئيمام لە نێوان خەڵكييدا هەڵدەبژێرێت و بە پێغەمبەرانی دەفەرموێ كە فڵان و فڵان ئيمامی دوای جەنابتانن. ئاوا بە دەق ناويان دياريدەكرێت. لەوانەشن كە

---

[١] گەورەترين مەزهەبی شيعە پێنجن: كەيسانييەو زەيدييەو ئيماميەو ئيسماعيلييەو غولاتەكانيان. بڕوانە: أبوالفتح محمد عبدالكريم ابن أبي بكر احمد الشهرستاني: الملل والنحل. توێژينەوەی: عبدالعزيز محمد الوكيل. بڵاوكار: مؤسسة الحلبي وشركاؤه قاهيره ١٣٨٧ك/ ١٩٦٨ز ب١ ل: ١٤٦ و دواتريی.

ناسراوی ناو خەڵكین. دوای كۆچی دوایی نێرراوانی خوای گەورە ئەم ئیمامانە هەمان ئەركی پێغەمبەرەكە دەگرنەئەستۆ. هەموو جیاوازی نێوان ئیمام و پێغەمبەرەكە ئەوەیە كە وەحی بۆ ئیمام نایات، بەڵام هەموو ئەحكامێك راستەوخۆ لە پێغەمبەرەكەوە وەردگرێت و خوای گەورەش سەرپەرشتیدەكات، بۆیە راست و دروست و رەوا رەفتاردەكات.

لەم وەسفانەوەیە كە شیعە ئیمامەكانیان بە مەعسووم (پاك و پیرۆزو دوورلەگوناح و هەڵە) دەبینن[١]. هەر لە منداڵییانەوە تا مردنیان، لە گوناحیش دوورن و هەڵەش ناكەن، نە بە ئەنقەست و نە بە سەهوو... دەڵێن: ئیمام دوورە لە گوناح، لە نەزانین، لە هەڵە، لە سەهوو، لە بیرچوونەوە، چونكە پاراستنی شەرعی لە ئەستۆدایە، هەموو حاڵەتێكیان وەكو حاڵەتی پێغەمبەرانە، ئەو بەڵگانەی بۆ مەعسومێتی پێغەمبەرانن بەڵگەی مەعسوومێتی ئەمانیشن . هیچ جیاوازییەكیان نییە.

ئیمامییەكان زیاتر رۆیشتوون و دەڵێن: فەرمانی ئیمام فەرمانی خوایەو ونەهی ئیمام نەهی خواییەو ملكەچیی و گوێڕایەڵیی ئیمام ملكەچیی و گوێڕایەڵیی خوای گەورەیەو گوناحكردن بەرامبەریان گوناحكردنە بەرامبەر خوای گەورە، ئەوی دۆستی ئیمامەكانە دۆستی خوایی گەورەیەو ئەوی دوژمنیانە دوژمنی خوای گەورەیە، نابێت فەرمایشتیان رەتبكرێتەوە، ئەوی فەرمایشتیان رەتكاتەوە حوكمی ئەوەیە كە فەرمایشتی پێغەمبەری خوای صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رەتكردۆتەوە، ئەوی فەرمایشتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ

---

[١] ابن المطهر الحلي: منهاج الإمامة في معرفة الكرامة. لە سەرەتای كتێبی منهاج السنة كەی ئیبنوتەیمییەدایە ل: ٧٧و دواتریی. هەروەها بڕوانە: معزالدين السيد محمد المهدي الحسيني الشهير بالقزويني: قلائد الخرائد في أصول العقائد. توێژینەوەی جودت كاظم القزويني چاپخانەی الإرشاد/ بغداد چاپی یەكەم ١٣٩٢ك/ ١٩٧٣ز ل: ٧٢ ودواتریی. هەروەها بڕوانە: محمد الحسين آل كاشف الغطاء: أصل الشيعة وأصولها چاپی نوێیەم ل: ١٢٨.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رەتکاتەوە وەکو ئەوەیە کە فەرمایشتی خوای گەورەی رەتکردبێتەوە. دەبێت بەهەموو شێوەیەک فەرمانیان قبوڵبکرێت و جێبەجێبکرێت[١].

لەمانیشدا هەیانە بێ تەفسیلات و روونکردنەوە دەڵێ: بڕیاری ئیمام بڕیاری خوای گەورە.. ئەمە دیدو رای تەفویزییەکان (المفوضیە) یشیانە[٢].

هەندێکیتریان وەکو سەبەئیەکانیان دەڵێن: ئیمامەکان خوان، چونکە خوا لەواندا خۆی نیشاندەدات و لەوانیشدا پەنهاندەبێت، بۆیە ئەوان هەرچی دەیفەرموون لە خواوەیە.. هەموو ئەمەیان دەربارەی ئیمامی عەلی کوڕی ئەبو تالیب خوا لێی رازی بێت ووتووە. سەرەتا دەیانووت پێغەمبەرەو بەردەوام وەحی بۆ هاتووە، تا دواتر بوو بە خوای گەورەو لەگەڵ ئەودا بوون بەیەک.

کۆمەڵیتریشیان هەیە کە هەر ئەمە باوەڕیانە. وەکو (الباطنیة) و (البیانیة) و (المغیریة) و (الخطابیة)[٣].

<u>گومانی سێیەم: ئیسلام حکومەتی راستەوخۆی خوایە:</u>

ئەم گومانە هەندێک لە رۆژهەڵاتناسەکان وەکو (سانتیلانە) وروژاندوویانە، بۆ ئەوەی پڕاوپڕ پێناسەکانی خۆیان بۆ حکومەتە دینییەکانی سەدە تاریکەکانیان بهێننە سەر ئیسلام و سیستمە سیاسیەکەی، بۆیە دەبینیت وەکو ئەوەی وەسفی (گەلی جولەکە) و

---

[١] محمد رضا المظفر: عقائد الإمامیة . المطبعة العالمیة قاهیرە چاپی هەشتەم ١٣٩٣ک. ١٩٧٣ز ل: ٧٢_٧٤.

[٢] القاضي أبوالحسن عبدالجبار: المغني في أبواب التوحيد والعدل. الدار المصرية للتأليف والترجمة/ سلسلة تراثنا ب٢٠ بەشی یەکەم ل:١٣.

[٣] سەرچاوەی پێشوو ل: ١٣.

(دەسەڵاتی پاپا) بکات بۆ ئیسلامیش دەڵێ (ئیسلام حکومەتی راستەوخۆی خوایە، کە هەمیشە سەرپەشتیارێتیی و چاودێریی گەلەکەی دەکات. دەوڵەت لە ئیسلامدا خوا نوێنەرێتیدەکات. تەنانەت کارمەندان فەرمانبەرو گشتییەکانیشی فەرمانبەری لای خوان)[١].

ئەم پێناسەو وەسفەی سانتیلانە بۆ سیستمی ئیسلامی دەیکات کتومت پێناسەو وەسفی (حکومەتی تیوکراسی)یە، هەر وەکو کە لە فەرهەنگ و دەستووری رۆژئاواییدا هاتووە.

<u>گومانی چوارەم: ئیسلام دینەو دەوڵەتی نەخواستووە:</u>

ئەمە ئەوەیە کە لە دەیەی سێیەمی سەدەی بیستەمدا شێخ عەلی عبدالرزاق بە بڵاوکردنەوەی کتێبی (الاسلام وأصول الحکم) وروژاندی، کە دیدو رای خۆی تێدا روونەدەکاتەوەو دەڵێ کە ئیسلام دینی هێناوە، نەک دەوڵەت. روکن و ئوسوڵەکانی ئیسلام نەیانفەرمووە دەوڵەت دامەزرێنن.. واتە: ئیسلام عەقیدەیە، نەک شەریعەت. بەڵام لە ناو خودی کتێبەکەشییدا گومانیتر دەوروژێنێت. وەکو ئەوەی کە دەڵێ؛ خەلیفە دەسەڵاتی لە دەسەڵاتی خواوە وەردەگرێت و هێزی لە هێزی خواوەیە... ئینجا دەڵێ: ئەمەش بۆچوونێکە دەبینیت وەکو باوەڕ لە ناخی زانایان _بە تایبەتی و موسوڵمانانندا بەگشتی_ چەسپیووە. هەموو قسەو باسێکیان دەربارەی خیلافەت ئاماژە بەم باوەڕە پتەوبووە. ئەمەیان بە رێسایەکی عەقائیدیی وەرگرتووە...) پاشان دەڵێ: (موسوڵمانان خەلیفەیان بەسێبەری خوا

---

[١] لەبەر گرنگی دەستەواژەکەی خۆی بە دەقی خۆی وەکو خۆی بە ئینگلیزییەکەشی دەهێنینەوە:
(Islam in The direct government of Alla, The rule of God Whose eyaes are upon his people. The State in Islam Personified by Alla, Even the Puplic functionaries are employees of Alla.)

_ De Santillana: The Legacy of Islam, P.٢٨٦.

لە سەر زەمیندا دادەنا، تەنانەت ئەبوجەعفەری مەنسوور لافوگەزافی ئەوەی لێدەدا کە ئەو دەسەڵاتی خوایە لەسەر زەمیندا، وەکو کە لە یەکێک لە ووتارەکانییدا ووتبووی...) پاشان دەڵێ: (ئەم راو بۆچوونە بەناوبانگەو زانایان و شاعیرانی موسوڵمان هەر لەسەدەکانی یەکەمەوە دەیڵێن و دەیڵێنەوە)[1].. پاشان هەندێک رستەی ئینشائی مەدح و

---

[1]علي عبدالرزاق: الaسلام وأصول الحكم چاپی ١٩٢٥ز ل: ٧و دوتریی.
_ ئەم کتێبە _کە یەکەمین چاپی لە ١٩٢٥ لە میسر بوو، تا ١٩٦٦ چاپ نەکرایەوە، ئینجا لە بەیروت لە دار مكتبة الحياة چاپکرایەوەو لە ١٩٧٢شدا المؤسسة العربية للدراسات والنشر لە بەیروت لە ریزی (سلسلة الدراسات التاريخية)دا لەژێر ناوی: (الاسلام وأصول الحكم لعلي عبدالرزاق. دراسة ووثائق بقلم محمد عمارة) بڵاوی کردەوە _ هەراو گەڕەلاوژێیەکی زۆر گەورەی نایەوە. هەراکەی لەبەر ئەوە نەبوو کە ناوەرۆکەکەی زۆر گرنگە، بەڵکو لەبەر ئەوەی نکووڵیکردنی هەبوونی سیاسەت و حوکمڕانی و خیلافەت لە ئیسلامدا بیرۆکەیەکی نامۆو غەریبەبوو. سەیرتر ئەوەبوو کە هەندێک نووسەری تری سەردەم کەوتنە ژێر کاریگەریی پاڵانتەکانی عەلی عبدالرزاق! وەکو شێخ خالید محمد خالید کە لە کتێبەکەیدا: (من هنا نبدأ) کە لە ١٩٦٣دا بڵاویکردەوە، تێیدا دەڵێ: (بە لامەوە ئەوە هیچ گرنگییەکی نییە کە دین دەوڵەتی هەبێت یان نا. ئەوەشم بەلاوە گرنگ نییە کە دین تەدەخول بکاتە کاروباری دەوڵەتەوە، یان نا)!هەر لە دوای بڵاوبوونەوەی کتێبەکەی عەلی عبدالرزاقەوە زۆر کتێبیتر لە رەتکردنەوەی بۆچوون و رەواندنەوەی گومانەکانییدا دەرچوون. لەوانە: کتێبەکەی موفتی گەورەی ئەوکاتەی میسر: شێخ محمد البخيت المطيعي: (حقيقة الاسلام وأصول الحكم) و کتێبەکەی شێخی ئەزهەری ئەوکاتە: شێخ محمد الخضر حسين: (نقض كتاب الاسلام وأصول احكم)و کتێبەکەی موفتی مەزهەبی مالیکی لە تونس: شێخ محمد الطاهر: (نقد علمي لكتاب الاسلام وأصول الحكم) هەروەها کتێبەکەی دکتۆر ضياءالدين الريس:(الاسلام والخلافة في العصر الحديث) بڵاوکار: منشورات العصر الحديث/ بيروت.کە لە ١٣٩٣ک/ ١٩٧٣ز دا بڵاوکرایەوە، ئینجا هەموو ئەو کتێبانەی لەسەر فیقهی دەستووریی لە ئیسلامدا نوسرابوون، هەموویان رەددیان لە عەلی عبدالرزاق و بۆچوونە نامۆکانی دایەوە. هەروەها سەدان مەقالەو بابەتی تری شیکاریی و رەخنە کە لە رۆژنامەو گۆڤارو بلاڤۆکە خولییەکاندا بڵاودەکرانەوە.. ئەمما دەربارەی ئەوەی کە شێخ خالید محمد خالید نوسیبووی، زۆری نەبرد هەر خۆی لە ١٩٧٧دا لێی پەشیمانبۆوەو لە زۆر بابەتی خۆیدا کە لە رۆژنامەو گۆڤارەکاندا

پێداهەڵدانی دانەرانی هەندێک کتێب دەکاتە بەڵگە، کە نوسەران لە پێشەکی کتێبەکانیاندا وەکو سڵاو پێشکەشی و رێز بۆ دەسەڵاتدارانی زەمانی خۆیانیان نووسیووە ! ئینجا دوایی ئاوا کۆتایی بە بۆچوونەکەی دەهێنێت: (پوختەی باس ئەوەیە کە خەلیفە دەسەڵاتی حوکمڕانی خۆی لە خوای گەورەوە وەردەگرێت، ئەمەش دیدو رایەکە لەسەر زمانی هەمووانیانەو لەناو موسوڵماناندا بڵاوە)... دوای ئەمە دەڵێ: (هەندێک لە زانایان دەڵێن: دەسەڵاتی خەلیفە هەر لە ئوممەتەوە دێت)[1].

دووەم: رەو اندنەوەی گومانەکان:

سەرەتا وەکو ئاماژەمان پێدا بۆ وەڵامی ووردەکارییانەی ئەم گومانانە دەبێ دووجۆر وەڵام بدەینەوە:

١- وەڵامێکی گشتی: بە باسکردنی دیدو تێڕوانینی گشتی ئیسلام دەربارەی پلەی خەلیفە لە دەوڵەتی ئیسلامییداو پەیوەندیی خەلیفە بە خوای گەورەوە.

٢- وەڵامی تایبەت: کە رەواندنەوەی هەر یەک لەو گومانانەیە کە وروژێنراون کە بە چوار خاڵ دەبێت:

بڵاویکردنەوە نووسی کە ئیسلام دین و دەوڵەتە. لە چاوپێکەوتنیشییدا لەگەڵ گۆڤاری (الدعوة ژمارە/٢٢ ساڵی ٢٧ بەرواری ٥ی رەبیعی دووەمی ساڵی ١٣٩٨ک/ ئازاری ١٩٧٨)دا دانی بەوەدا نا کە هەڵەبووە. پاشان هەر خۆی کتێبێکی دەرکرد بە ناوی (الدولة في الاسلام) کە لە دار ثابت للنشر/قاهیرە لە ١٤٠١ک/١٩٨١ز دا چاپی یەکەمی بڵاوکردەوە، کە هەموو لەسەر سەلماندنی هەبوونی سیاسەت و حوکم و دەوڵەتە لە ئیسلامدا.

[1] سەرچاوەی پێشوو ل: ٧ و دواتریی.

١-وەڵامی گشتی گومانەکان دەربارەی حاکمێتی لە ئیسلامدا:

ئەمە بیر خستنەوەیەکە دەربارەی پەیوەندی حاکمی موسوڵمان (خەلیفە) بە خوای گەورە وەو پەیوەستی ئەمە بە بنەماکانی عەقیدەوە.

پێشتر ووتمان کە مرۆڤ لە لایەن خوای گەورەوە لەم زەمینەدا کراوە بە بریکاریی.. ئەرکی سەرشانیشی بریتیە لە ئاوەدانکردنەوەی زەوی و نیشتەجێبوون تێیدا... ئەمە بریکارییە گشتیەکەبوو، کە بە تاک تاکی مرۆڤ نایاتەدیی، بەڵکو بە کۆمەڵگەیەکی رێکخراویی مرۆیی دێتەدیی.. ئیبنوتەیمییە رحمەاللە دەفەرموێ: کاروباری بەنوئادەم و بەرژەوەندییەکانیان بە کۆبوونەوەو کۆمەڵکاریی نەبێت، نایاتەدیی، چونکە هەر یەکەیان پێویستی بەوانیترە. کە کۆمەڵکارانەش کۆبوونەوە، هەر دەبێت سەرێکیان هەبێت، بۆیە پێغەمبەری خوا صلى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەفەرموێ: (إِذَا خَرَجَ ثَلاَثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ) ئەبوداود. واتە: ئەگەر سێ کەس بۆ سەفەر لەماڵ، لەشار چوونەدەرێ، با یەکێک لە خۆیان بکەنە ئەمیری خۆیان... ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (لَا يَحِلُّ لِثَلَاثَةٍ يَكُوْنُوْنَ بِفَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ إِلَّا أَمَّرُوْا عَلَيْهِمْ أَحَدَهُمْ)[١] واتە: جائیز نییە سێ کەس لە دەشتێک بن و یەکێکیانیان نەکردبێتە ئەمیری خۆیان.. دیارە کە داوایکردوە لە کۆبوونەوەی کەسانێکی کەمدا دەبێت یەکێکیان

---

[١] نووسەری بەڕێز نوسیوێتی: (السیاسة الشرعیة ل:١٥٨). بەڵام پێویستە حوکمی فەرموودەکە روونبکێتەوە، ئەگەرچی ئیمامی ئیبنوتەیمییە رحمەاللە هێناوێتیەوە. فەرموودەکە: ئیمامی ئەحمەد لە (المسند/٥٦٩ و٦٦٤٧) هێناوێتی. بەڵام ئەلبانی رحمەاللە لە (سلسلة الأحادیث الضعیفة ٥٦/٢ ژ٥٨٩)دا دەفەرموێ: زەعیفە. بەڵام ریوایەتەکەی یەکەمیان: (إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ) ئەبوداوود (٢٧٠٨). شێخی ئەلبانی رحمەاللە دەفەرموێ سەحیحە.

بکەنە ئەمیر، ئەو بۆ هۆشداریدانیانە کە لە هەموو جۆرە کۆبوونەوەو کۆمەڵکارییەکیاندا دەبێت یەکێکیان بە ئەمیری خۆیان دابنێن[١].

پێشتر باسمانکرد کە خیلافەتی ئەم دەسەڵاتدارێتییە سیاسییە لە ئیسلامدا بریتیە لە بریکاریی تایبەت بە سەرۆکایەتی موسوڵمانان خۆیان[٢].

لە راستییدا ئەستەمە لە ماهییەت و چۆنییەتی حوکمڕانی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا بزانرێت ئەگەر ماف و ئەرک و دەسەڵاتەکانی بە دیدو تێڕوانینە عەقائیدیەکەی ئیسلام _دەربارەی بریکارێتیی مرۆڤ لەسەر زەمین_ پەیوەست نەکرێتەوە.. هەروەها بە پێکهاتەکانی تری دیدو تێڕوانینی ئیسلام دەربارەی شاهێدیدانی خوایەتی خوای گەورە کە لە رۆژی ئەزەلدابووە. هەروەها پەیوەستبوونەوە بە مەسەلەی راسپاردە (ئەمانەت)ە خواییەکەوە، کە خوای گەورە خستیە ئەستۆی مرۆڤەکان، کە لە باسی پێشودا زیاتر روونمانکردنەوە... ئەمانە هەموویان دەبێت پێکەوە پەیوەستبکرێنەوە.

دەبێ دیدو تێروانینە عەقائیدیەکە دەربارەی بریکارێتییەکەی مرۆڤ بە گشتی لە ناخی تاک تاکەکانی مرۆڤدا جێگیربیێت و بزانن بۆچی لەسەرزەمینن؟ ئەرک و رۆڵی بریکارێتییەکان چییە.. ئینجا لەم تاک تاکانە کۆمەڵگەیەک پێکدێت، ئینجا _بە حوکمی دیدە دینیەکەو پێداوویستی واقیعەکە پەیوەندیی توندوتۆڵی عەقائیدیی و بەرپرسێتی ئەرکی بریکاریی و هێنانەدیی بەرژەوەندییەکانیان_ زیاتر کۆمەڵکارانە دەبزوێن.. بە پێی دیدە عەقائیدییەکەو زەروورەتە واقیعییەکەش دەبێ لەناو خۆیاندا سەرێک _وەکو ئیبنوتەیمیە فەرمووی_ لەناوخۆیاندا بکەنە حوکمڕانی خۆیان و دەسەڵاتی باڵای پێبەخشن، تا دین و ئەحکامەکانیان بەسەردا بچەسپێنیت و حوکمی نێوانایان بکات و ئاڕاستەی خواپەرستیی و دینداریان بکات و لەسەر سەلماندن وچەسپاندنی شەرع

---

[١] السياسة الشرعية ل:١٨٥.

[٢] د. فاروق دسوقي: مشكلة الحرية في الفكر الاسلامي الخالص ل:٥٥.

رایانبهێنێت.. کەس لەو رەعییەتە فەرمانی دینی راستەوخۆی لە خوای گەورەوە وەرنەگرتووە، بەڵکو لە رێگای نێرراوانی خوای گەورەوە بوو، کۆمەڵگە بەکۆمەڵگە ئاوا هاتووە. کاتێک لە دین ودینداریی و بریکاریی لایانداوە نێرراویتریان بۆ هاتووە. تا ئەو زەمانەی کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە کۆتا پێغەمبەری خوایە بۆ هەموو مرۆڤایەتیی تەشریفی هێنا.

کۆمەڵگە ئیسلامییەکەی یەکەمینیش هەر وا بەو باوەڕو هەستی ئینتماو بەرپرسێتی بریکارییەوە دامەزرا.. تاک تاکی ئەوانیش فەرمان و ئەرکی بریکارێتییەکەی خوای گەورەیان راستەوخۆ لە خوای گەورەوە وەرنەگرتبوو، بەڵکو لە رێگای پێغەمبەری خواوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە بوو بە پەیامهێنەری خوای گەورەو بریکاری حوکمڕان و ئەحکامەکانی ئیسلامی پێگەیاندن و لەناویاندا سەلماندی و چەسپاندنی (لە سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مرۆڤ و حوکمکردنی دەوڵەت و ئاڕاستەی کۆمەڵگەکەیان بە ئەحکامەکانی قورئان و سوونەت) . دوای جەنابیشی صلى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خەلیفەکانی خوا لێیان رازی بێت هەمان رۆڵی سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مرۆڤ و حوکمی دادپەروەرانەیان بەشەرع هێنایەدیی.

دانانی حاکمی باڵای دەوڵەتی ئیسلامی هەر لەسەردەستی موسوڵمانان دەبێت، کە کۆمەڵگەی ئەو دەوڵەتەن، کە خەلیفەکەی بۆ هەڵدەبژێرن. خەلیفە بەرەزامەندیی موسوڵمانان دەبێتە دەسەڵاتداری باڵا، تا ببێتە ئامێری سەلماندن و چەسپاندنی بریکارێتییەکە، کە چەسپاندنی شەریعەتی ئیسلام دەبێت. ئاوا (بریکارێتیی خوای گەورە لەسەرزەمین) دا دێتەدیی (لە راستییدا بریکارێتیی سەرزەمین زیاتر پێشەواو رێبەرو دەسەڵاتدارانی مرۆڤ دەگرێتەوە، چونکە ئەوان داوایان لێدەکرێت ئەحکامەکانی شەریعەتی خوا بچەسپێنن و دادپەروەریی لەناو خەڵکییدا بەو شەریعەتە بهێننەدیی) .

ئاوا هەردوو بریکارییەکە لە کۆمەڵگەو دەوڵەتی ئیسلامییدا دێتەدیی، بریکارێتیی گشتی مرۆڤەکان و بریکارێتیی دەسەڵاتداری دەوڵەت، کە بریکاریی تایبەتە.. هیچ لایەکیان راستەوخۆ، یان لاوەکی، وەحی لە خوای گەورەوە وەرناگرن.. هیچ لایەکیان کۆمەڵگەو خەلیفە، پەیوەندیی تایبەتیان بە خوای گەورەوە نییە. جگە لە بەجێهێنانی ئەرکی بریکارێتییەکە، کە بە حوکمی قورئان و سووننەت بۆتە بەرپرسێتی دنیاو قیامەتیان... بریکارێتیەکە -کە دەبێ هەردوولایان بیهێننە دیی_ رۆشنە، بریتیە لە سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی خوای تاکوپاک و عەبدێتی مرۆڤەکان، وەکو زۆر جارمان ئاماژەپێداوە. کە رووندەبێتەوە ئا ئەمەیە ئامانج و مەبەست لە خەلقبوون و هاتنی مرۆڤ بۆ سەرزەمین، ئیتر بواری ئەوە نامێنێت کەسێک لافوگەزافی پەیوەندیی تایبەت بە خوای گەورەوە لێبدات، نە تاک و نە کۆ. نە حاکم (وەکو کە فیرعەون دەیووت: من خواتانم) و نە رەعییەت (وەکو جولەکەکان دەڵێن: ئێمە گەلی هەڵبژاردەی خواین).. بە کۆچی دوایی کردنی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وەحی نەماو هەر هەموو مرۆڤ لەبەردەستی خوای گەورەدا وەکو یەکیان لێهاتووەو کەسیان پەیوەندیی تایبەتیان پێوەی نییە... هەرچی هەیەو ئەرکی هەموویانە بیگرنەبەر: قورئان و سووننەتە، کە ئەحکامەکانی دەسەڵاتدارو رەعییەت وەکو یەک دەگرێتەوە.. هەر وەکو کە دەوڵەمەندو هەژار، یان پیاو ئافرەت، یان گەورەو بچووک دەگرێتەوە، بێجیاوازیی، بێهەبوونی پلەی چاکترو خراپتر... هەر کەسێک تەقواکاریی زیاتربێت (سەلماندن و چەسپاندنی خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی خۆی و پابەندبوونی بە شەرعەوە زیاتر بێت) ئەوە لە پێشترە لەو کەسەی کە کەمتریی لەوانە هەیە.. ئەم پلەیەی چاکێتییەش لە قیامەتدایە، نەک لە دنیادا. ئەمەش بەڵگەنەوویست و رۆشنە.. هەر لەو رۆژەوە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بەنوهاشمی فەرموو (يا بَني هاشِم لا يَجيئُني النَّاسُ بالأعمالِ وَتَجيئوني بِالأنسابِ، أنَّ

أكرَمَكُم عندَاللهِ أتقاكُم)[١] واته: مۆ گەلۆی بەنوهاشم خزمانی پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم نەکەن خەڵکی بە کردەوەی چاک لێم نزیکببنەوەو ئێوەش وا بزانن بە خزمایەتیم بۆتان لێم نزیکدەبنەوە.. نا، بەرێزترین کەس لای خوای گەورە ئەو کەسەتانە کە تەقوای خوای گەورەی زیاتر هەیە.

***رەخنەو وەڵامێک:**

لەوانەیە کەسێک رەخنە لەوە بگرێت کە ئەرکی حاکم و دانانی لەسەر بنەمایەکی نادیار (غەیبی) هەستپێنەکراو کارێکی راست و دروست نابێت، چۆن دەشێت ئیعتیمادبکرێتە سەر رەفتارانێک کە پێش خەلقبوونی جەستەیی مرۆڤ ئەنجامدراون؟ کە بارودۆخ و کیانێکیتر بووە، جیاواز لە بارودۆخی بەشەریی و کیانی بەشەرێتیی ئیستای مرۆڤ؟ هەروەها ئیعتیمادکردنە سەر بەڵگەیەکی غەیبی کە شاهێدیدانە لەسەر خوایەتی خوای گەورەو پاشان وەرگرتنی راسپاردە (ئەمانەت)ە خواییەکە لێی.. ئەمە چۆن دەبێتە گرێبەست کە سەرەتای دیار نییەو ناتوانرێت دیاریبکرێت؟ نازانرێت چ قۆناغێکی چ مێژوویەک بووە؟!.

لە راستییدا ئەمە رەخنەیەکە جێ و رێی خۆی هەیە، ئەگەرچی لە لایەنی هزرو ژیریی و لە لایەنی بەڵگەی (نەقڵ)یشەوە دەسەلمێنرێت، کە شتێکی مومکینەو مەحاڵنییە. لە رووی

---

[١] نووسەری بەڕیز هەر ئاوا ئەوەی هێناوەتەوەو ئاماژەی بە سەنەدو حوکمی نەکردووە. بە لەفزی (لا يجيئني) نەمدۆزییەوە بەڵام بە لەفزی (لا يأتيني) ریوایەتەکانی زۆرو جۆراوجۆرن.. ئەوەی لای ترمذی و ئیمامی ئەحمەدە ئاوایە: (يا بني هاشِمٍ لا يأتيَنِّي النَّاسُ بأعمالِهم وتأتوني بأنسابِكُم). ریوایەتی متفق عليه ئاوایە: (يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ لاَ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ، يَا عَبَّاسُ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لاَ أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ، وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ رَسُولِ اللَّهِ لاَ أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ، وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ مِنْ مَالِي لاَ أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا) بوخاری (٢٧٥٣)، موسلیم (٢٠٦).

هزرو ژیرییەوە کە تەنها بەوەندەی کە وەسفدەکرێت کە نادیار (غەیب)ییە، بەڵگەی ئەوە نییە کە راستە، یان هەڵە. ئەوە یەک مانا دەبەخشێت کە دەڵێین تیۆرە غەیبییەکان ناکەونە ژێر رێساکانی توێژینەوەی زانستەوە.. بەڵام خۆ ئەوە ئاشکرایە کە مەرج نییە هەر شێتک خرایە ژێر رێسای توێژینەوەی زانستەوە راست و دروست بێت. هەروەها بە پێچەوانەشەوە مەرج نییە هەر شتیک نەخرایە ژێر ریساکانی توێژینەوەی زانست هەڵەبێت.. دەیان تیۆر هەیە کە لە سەدەکانی پێشوودا بە راست و دروست دەزانران، بەڵام ئەمڕۆ کەس لا ناکات بەلایانەوە، چونکە لەتوێژینەوەی زانستییدا دەرنەچوون.کە وایەو راستە. هەر وەکو کە سەدان شتیتریش هەبوو هەر وا دەزانرا جۆرێکە لە خەیاڵات و وەهم، کەچی ئێستا بە زانست سەلمێنراون کە زانستی راست و حەقیقەتی ژیانن[١].

ئەمما لە لایەنی (نەقڵ)ی بەڵگەوە موسوڵمان مەرجەو فەرزی باوەڕەکەیەتی کە باوەڕی بە نادیار (غەیب) هەبێت، ئەگەر باوەڕی پێیان نەبوو بێگومان ئەوە هەڵوەشاندنەوەی خودی ئیمانێتی. خوای گەورە لە سەرەتای سورەتی بەقەرەدا دەفەرموێ کە ئەم قورئانە بۆ ئەو کەسانەیە کە باوەڕیان بە نادیار هەیە. دەفەرموێ: (الم . ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ . الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ) البقرة/١-٣ واتە: ئەم قورئانە بە هیچ کلۆچێک گومانی تێدانییە کە لە لایەن خواوە هاتووەو هەمووی راست و دروست و رەوایەو مایەی رێنمایی تەقواکارانە، ئەوانەی کە باوەڕیان بە نادیار هەیەو نوێژدەکەن و لەوەی پێمان بەخشیوون دەکەنە خێرو زەکات... هەروەها دەفەرموێ: (إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَٰنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ) یس/١١ واتە: بەم قورئانە هۆشداریی بدە بەو کەسانەی شوێنیدەکەون و لە خوای میهرەبانی خۆیان _کە نادیارە- دەترسن.. ئەوانە مژدەیان بدەرێ کە خوای گەورە لێیان خۆشدەبێت و پاداشتی رێزدارییان دەبێت.

[١] د. يحيى الجمل: الأنظمة السياسية المعاصرة ل:٥٥

-لەو فەرموودە بەناوبانگەدا کە موسلیم لە سەیدنا عومەری کوڕی خەتابەوە خوا لێی ڕازی بێت گێڕاوێتیەوە کە دەربارەی تەشریفهێنانی جیبریل (جوبرائیل)ە بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە شێوەی عارەبێکی دەشتەکییدا، کە پرسیار لە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەکات کە (ئیمان) چییە و(ئیسلام) چییە؟ لە وەڵامی پرسیاری (ئیماندا) دەفەرموێ: (أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ)[1] واتە: ئەوەیە کە باوەڕبهێنیت بە خوای گەورەو بە فریشتەکانی و بە کتێبەکانی و بە نێرراوانی و بە ڕۆژی دوایی بهێنیت، هەروەها باوەڕبهێنیت بە قەزاوقەدەر کە چاک و خراپی هەر لەخوای گەورەوەیە.

ئەو موسوڵمانەی باوەڕی بەو باسانە نەبێت کە لە قورئاندا دەربارەی پێکهاتەی یەکەمینی مرۆڤ و جیهانی ڕۆح و شاهیدیدانی یەکەمجارو ڕاسپاردەو بریکارێتیی مرۆڤ لەسەرزەمین هاتوون، باوەڕهێنانەکەی لێ وەرناگیرێت، چونکە ئەوە ڕەفزکردنی قورئان وسوونەتە.. (ئێمە هزرو ژیریمان ئەوەندە بەکاردەهێنین تا ڕاستگۆیی پێغەمبەری خوامان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لا دەچەسپێت و دڵنیادەبین کە بەڵێ وەحی بۆ هاتووە، کە ئەم قورئانەیە.. کە گەیشتینە ئەم ئەنجامە ئیتر شەرع دەبێتە سەرچاوەی حەقی زانیاریمان و لە هەموو شتێکدا دەگەڕێینەوە سەر شەرع)[2].

---

[1] نووسەری بەڕێز هەر ئەوەندەی نوسیوە: (شرح رياض الصالحين للنووي طبعة شركة الشمرلي الطبعة السابعة ١٩٧٣م ص ١٢ ومابعدها). فەرموودەکە متفق علیەیە: بوخاری (٤٧٧٧)، موسلیم (٩).

[2] ابن تيميه: درع تعارض العقل والنقل توێژینەوەی محمد رشاد سالم چاپی دار الكتب المصرية. قاهیرە. چاپی ١٣٩١ک/١٩٧١ز ب١ ل:٨٦و دواتریی.

٢-وەڵامی تایبەتی هەر یەک لە گومانەکان:

<u>رەو اندنەوەی گومانی یەکەم:</u>

ئەو گومانەی کە دەڵێ حاکمی موسوڵمان دەسەڵاتی خۆی بە پێی (مافی خوایی) یان (مۆڵەتپێدانی خوایی) لە خوای گەورەوە وەردەگرێت. بەڵگەشیان ئەوە بوو کە سەیدنا عوسمانی کوڕی عەففان خوا لێی رازی بێت فەرمووی: (كَيفَ اخْلَعُ قَميصاً قَمَّصَنِيَهُ الله) واتە: چۆن ئەو کراسە لەبەر خۆم داماڵم کە خوای گەورە کردوێتیە بەرم؟!

لە راستییدا ئەمە ناشێت بکرێتە بەڵگەی پاڵپشتی گومانێکی وا گەورە، چونکە ئەمە پێچەوانەی رێسا سەرەکییەکەی سیستمی حوکمی ئیسلامییە، کە دەفەرموێ دانانی خەلیفە بە هەڵبژاردنی ئازادانەی ئوممەتەکە دەبێت بۆی.. کە کەسایەتییە لێهاتووەکانی ئوممەت _کە پێیان دەوترێت ئەهلی حەللوعەقد، یان ئەهلی ئیختیار_ هەڵیدەبژێرن. دواتر دێینەوە سەر ئەم خاڵە ان شاء الله. ئەمانە ناسراوانی ئوممەتن لە زانایان و شەرعناسان و شارەزایانی واقیع و ئەهلی راوێژو را، کە ئەم ئەرکەیان دەخرێتەئەستۆ، هەر وەکو کە لادانیشیان لە دەستدایە. هەر کاتێک خەلیفە مەرجێک لەو مەرجانەی تێدا نەما کە مەرجی خیلافەتکاریی بوون، وەکو نەمانی جێمتمانەیی (ثقە) بە دیندارێتییەکەی، یان نوقسانبوونی جەستەی بە شێوەیەک کە کار لە رەفتاری بکات، بێگومان هەموو رەعییەتەکەش لە هەر دوو حاڵەتەکەدا بۆیە هەیە را لەسەر دانان یان لادانی دەرببڕن، بەڵام راو بۆچوونەکانیان لای ئەهلی حەللوعەقد کۆدەبێتەوە، کە توێژینەوەی راستیی و چەوتیی، یان بەسوودیی و بێسوودیی بۆ دەکەن و دیراسەی کارپێکردنیان دەکەن.

لەم روانگەوە کەس لە رەعیەتەکە وەکو تاکەکەس بۆی نییە داوا لە خەلیفە بکات ئیستقالەبکات و ئەرکی سەرۆکایەتی وەلکات.. چونکە سەرجەمی راکان دەبێت ئەهلی حەللوعەقد بیانگرێتە خۆو هەموویان یەکخات، تا دەبێتە یەکدەنگیی دانان، یان لادان، ئەگەر وا نەبێت بێگومان دەبێتە فەوزاو گەڕەلاوژێ و کەس بەکەس نابێت، هەر کەسە،

یان هەر کۆمەڵە خەڵکەو رایەکیان دەبێت، ئەو دەڵێ؛ داینێن ئەم دەڵێ لایدەن، ئەویتر دەڵێ: کەسێکیتر دانێن، ئەویتر شتێکیتر دەڵێ. نە دەگەنە ئەنجام و نە سام و هەیبەتی حاکم و حوکمڕانیی دەمێنێت. ئەمەش بە تەئکید سەر دەکێشێت بۆ ناکۆکیی و ململانێ و چەند بەرەیەکی دژبەیەک.. ئێ ئەمە ئەو ئەنجامەبوو کە ئیبنوعومەر خوا لێیان رازی بێت لێی دەترسا تووشی ئوممەتەکە ببێت. بۆیە بە سەیدنا عوسمانی فەرموو: (فلا تَخْلَعْ قَميصَ اللهِ عَنْكَ، فَتكونَ سُنَّةً كُلَّمَا كَرِهَ قَومٌ خَليفَتَهمْ خَلَعُوهُ اوقَتَلَوهُ) واتە: دەی سا ئەو کراسە دامەکەنە کە خوای گەورە بەبەریداکردوویت، دەنا دەبێتە دابونەریت، هەر کۆمەڵە خەڵکێک خەلیفەکەی خۆیان بەدڵنەبوو گەلەکۆمەکێ لێدەکەن، دەیهێننە خوارەوە یان دەیکوژن.) سەیدنا عوسمانیش زۆری هەوڵدا شۆڕشچیەکان قەناعەتپێبکات کە هیچ هەڵەیەکی نەکردووە، تا شایانی لادانیبکات، هیچ مەرجێکی خیلافەتکاریی ئیلغانەکردۆتەوە، شەریعەتی ئیسلامیش بە بێهەبوونی هۆیەکی دیار حاکم لەکارناخات. کۆڕا (ئیجماع)ی یاوەران لەسەر ئەوەیە کە لەگەڵ هەبوونی سەلامەتیی دین و جەستەی خەلیفە ناشێت لە خۆڕا لا بدرێت. ئەوەی ئەوانیش لەسەریان کردووە بە رەخنە، بواری ئیجتیهادی خۆی بووەو هەوڵیداوە ئەو بۆچوونە بگرێتەبەر کە بە راست و دروستی زانیووەو لە بەرژەوەندیی ئوممەتەکە بووە، بۆیە ئامادەنییە خیلافەت وازلێبهێنێت مادام شتێکی نەکردووە لادانی فەرز کات[١].

خاڵێکی گرنگ ئەوەیە کە سەیدنا عوسمان خوا لێی رازی بێت و ئەو یاوەرانەی لەو کاتەدا لە مەدینە بوون کەسێکیان لەناو ئەم شۆڕشچییانەدا نەدی، کە سیماو سیفاتی ئەهلی

[١] بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەو گومانەی کە ئاژاوەگێڕەکانی ئەو کاتە دژی سەیدنا عوسمان خوا لێی رازی بێت وروژاندیان، بڕوانە کتێبەکەی قازی ئەبوبەکر ئیبنولعەرەبی: العواصم من القواصم ل: ٥٣و دواتریی. هەروەها: قازی عبدالجبار: المغني ب٢٠ بەشی یەکەم ل: ٣٠٥_٣٠٦.

حەللوعەقدی تێدابێت و خاوەن بۆچوونێکی راست و رەوا بێت، تا موناقەشەی لەگەڵدا بکرێت، کەسێک لەو ئەهلی حەللوعەقدەی ئەمیان بە خەلیفەدانا، لەگەڵ ئەو ئاژاوەگێڕانەدا نەبوون[١]. ئەوانە چەندین کەس و کۆمەڵی فیتنەچی عێراق و میسر بوون، کە لەو دوو وولاتەشدا خاوەن دیدو راو هەڵوێست نەبوون... فەرموودەکەی پێغەمبەری خواش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ سەیدنا عوسمان خوا لێی رازی بێت وەسفی ئەوانە بە دووڕوو(المنافقون)یان دادەنێ و پێشی فەرموو کە بە قسەی ئەوانە لەو بەرپرسێتیەی لە ئەستۆیدایە، نەیاتەخوارەوە، ئەگەرچی کوشتنی خۆشی تێدابێت.

ئەم هۆکارانەو خەمی ئەوەی کە ئەمە دەبێتە رێگاو رێسای لادانی خەلیفەو دانانی بەدیل بۆی، تا وای لێ دێت ئەم گەڕەلاوژێ و شەڕەپاڵە دێتەجێی مەرج و رێساکانی خەلیفەهەلبژاردن و ئەهلی حەللوعەقد _کە پیاوچاکانی ئوممەتن_ دەکەونە کەناری مۆنجی ئاژەوە گێڕان و کەس گوێ لە رایان ناگرێت، لەم فەوزایەشدا کەسی شیاو نادۆزرێتەوە کە ئەمانەتی بریکارێتیی خوای گەورەی پێبسپێررێت.. لەم گەڕەلاوژێیەدا نە دیدو رای پارسەنگ دەمێنێت و نە کۆبوونەوەی ئەهلی حەللوعەقد دەکرێت.. بەمەش مافی خەڵکی لە هەلبژاردنی دەسەڵاتداری باڵای دەوڵەتیاندا پێشێلدەبێت (وئینقلابات جێگای رادەربڕین و هەڵبژاردن دەگرێتەوە).

لە لایەکی تریشەوە فەرمایشتەکەی سەیدنا عوسمان بەڵگەیەکی لەسەر نییە کە مەبەستی ئەوە بووبێت کە خوای گەورە بە پێی مافی خوایی کردوێتی بە دەسەڵاتداری باڵاو مۆڵەتی پێداوە، تا بە ناوی خواوە هەموو رەفتارو بریارێک دەربکات.. واشیدانەناوە کە ئەم خیلافەتە مافێکی تایبەتی خۆیەتی و خوای گەورە بە ناو بۆ ئەوی تەرخانکردووە. چونکە دەیزانی کە ئەو بە رای خەڵکی بۆتە خەلیفە. سێ رۆژبوو ئەهلی حەللوعەقد کۆدەبوونەوە و رای خەڵکیان وەردەگرت، کە کێ بکەنە خەلیفە، تا سەرەنجام ناوی ئەو دەرچوو و بە

---

[١] معالم الثقافة الاسلامية ل: ٢٩١ ودواتريى.

ڕەزامەندیی ئوممەتەکە کرا بە خەلیفە.. ئێ ئەمە لە کوێ و ئەوە لە کوێ بوترێت بە پێی (مافی خوایی: الحق الالهی) بووە بە خەلیفە، هەر وەکو کە فیرعەون بوو بە دەسەلاتداری میسر یان ئیمپراتۆرەکانی ڕۆم دەبوون بە حاکمی بێ لەکەو هەڵەو پەڵە؟!.

<u>*ڕەو اندنەوەی گومانی دووەم:</u>

کە تایبەتە بە دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی شیعە دەربارەی ئیمام و ئیمامەت، واتە: پێشەوایەتی ئوممەت و کاربەدەستی باڵای دەوڵەتی ئیسلامی.

ئەم گومانە ئیعتیمادی کردۆتە سەر ڕاو بۆچوونی پەڕیدەو نامۆ، یان توندڕۆیی لە ڕاو بۆچوونی هەڵەی خۆیدا، وەکو ئەوانەیان کە دەڵێن ئیمامەکانمان _کە خوای گەورە بە ناو دیاریکردوون_ لە ئاست و پلەی پێغەمبەرانی خوادان علیهم السلام، یان خوا هاتۆتە جەستەیانەوەوخۆشیان بوون بەخوا!.

ئەمانە پێویستە لە بازنەی ئیسلام و ئیماندا حسێبنەکرێن.. مەرجنییە هەرچی موسوڵمان دەیڵێت لە ئیسلامەوە بێت. (ئەسڵ لە پێناسەی ئەم تاقم و کۆمەڵ و (فرقة)انەدا ئەوەیە کە مولحیدن، بێباوەڕن، بەڵام خۆیان لەژێر پەردەی مەزهەبەکەیاندا حەشارداوە)[1] ئەمانە بەراستی ئەوانەن کە ئیبنوتەیمییە دەربارەیان دەفەرموێ: (لە هەموو کافرێکیتری جولەکەو دیان و موشریکەکان خراپترن، ئەمانە سەر بە شیعەن و خۆیان بە مەزهەبگریی ئەوان نیشاندەدەن)[2].

ئەمما قالوقیلی دەستەو تاقمەکانیتر کە دەڵێن (ئیمامەت) روکنێکی دینە، یان خوای گەورە بە دەق ناوی هەموو ئیمامەکانی دیاریکردووە، یان ئیمامی پێشوو ئیمامی دوای

---

[1] قازی عبدالجبار: المغني ب٢٠ بەشی یەکەم ل: ١٣.
[2] منهاج السنة ل: ٣٣٧.

خۆی دیاریكردووە، یان ئیمامەكان مەعسوومن و دوورن لە گوناح و هەڵەو سەهوو، هەموو ئەمانە قسەی بێبەڵگەو بێبناغەن، دەشێت بە دوو خاڵ وەڵامبدرێنەوە:

١-ئەهلی سوونەت و جەماعەت لەسەر ئەوە یەكدەنگن كە دانان و لادانی خەلیفە مافی گشتی موسوڵمانانە، هەر كاتێک پێویستیان بە دانانی خەلیفە هەبوو، ئەو كەسە لە ناو خۆیاندا هەڵدەبژێرن بۆی، كە مەرج و سیفاتی خەلیفایەتی تێدا ماتبێتەدیی و خۆشی رازیبێت و بەڵێنبدات كە شەریعەتی خوای گەورە بچەسپێنێت، هەر كاتیكیش مەرج و سیفەتی خەلیفایەتی تێدانەما، ئوممەت مافی خۆیەتی بیهێنێتە خوارەوەو یەكێكی شیاو بخاتە جێی. خەلیفە وەكو هەر مرۆڤێكیترەو لە بەجێهێنانی ئەركەكانی خەلیفایەتییدا دەكەوێتە هەڵەوە، هەر وەكو كە رەفتاری راست و رەوا ئەنجامدەدات. بۆیە بەردەوام لەژێر چاودێریی ئوممەتدا دەبێت. لەسەر هەموو رەفتارێک موحاسەبە دەكرێت و هەر تاوانێكی لێ دەربكەوێت دادگاییدەكرێت و ئەگەر تۆمەتەكەی لەسەر ساغبۆوە سزای شیاوی دەدرێت... بە شێوەیەكی گشتی خەلیفە وەكو هەر تاكێكی ئوممەتەكەیە. مافی گشتی وەكو ئەوانەو هەرچی ئەحكامێک ئەوان بگرێتەوە ئەمیش دەگرێتەوە، چونكە ئەم هیچ ئیمتیازێكی تایبەتی نییە تا بۆی ببێتە (حەصانە).

٢-سەیدنا عەلی كوڕی ئەبوطالیب خوا لێی رازی بێت كە زۆرینەی هەرە زۆری دەستەو تاقمەكانی شیعە زێدەڕۆیی لە وەسف و مەدح و سەنایدا دەكەن و هەندێكیان بە خوای دادەنێن و هەندێكیتریان بە گەورەتر لە پێغەمبەرانی بەنوئیسرائیل و هەر هەموووشیان بە ئیمامی مەعسووم و دیاریكراو بە دەقی دەیناسێنن، ئەم خەلیفە بەرێزە لە ووتارێكیدا لە كاتی جەنگی صففین (الصفین)دا دەفەرموێ: (فَلَا تُثْنُوا عَلَيَّ بِجَمِيلِ ثَنَاءٍ لِإِخْرَاجِي نَفْسِي إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَإِلَيْكُمْ مِنَ التَّقِيَّةِ فِي حُقُوقٍ لَمْ أَفْرُغْ مِنْ أَدَائِهَا وَفَرَائِضَ لَا بُدَّ مِنْ إِمْضَائِهَا فَلَا تُكَلِّمُونِي بِمَا تُكَلَّمُ بِهِ الْجَبَابِرَةُ وَلَا تَتَحَفَّظُوا مِنِّي بِمَا يُتَحَفَّظُ بِهِ عِنْدَ أَهْلِ الْبَادِرَةِ وَلَا تُخَالِطُونِي بِالْمُصَانَعَةِ وَلَا تَظُنُّوا بِي اسْتِثْقَالًا فِي حَقٍّ قِيلَ لِي وَلَا الْتِمَاسَ إِعْظَامٍ لِنَفْسِي فَإِنَّهُ مَنِ اسْتَثْقَلَ الْحَقَّ أَنْ يُقَالَ لَهُ أَوِ

الْعَدْلَ أَنْ يُعْرَضَ عَلَيْهِ كَانَ الْعَمَلُ بِهِمَا أَثْقَلَ عَلَيْهِ)[١]واتە: ئەوەندەم بەشانوباهوودا هەڵمەدەن و بەوەسفی جوانی وا مەدحمەکەن کە لە خوام یاخی بکات و کەمتەرخەمم بکات لە هێنانەدیی باقی مافەکانتان، کە هێشتا ماومە تەواویانبکەم، یان ساردمبکاتەوە لە بەجێهێنانی کۆمەڵە فەرزێک، کە هەر دەبێت بیانهێنمەدیی.. وا قسەم لەگەڵدا مەکەن وەکو دەسەڵاتدارانی ستەمکار دەدوێنرێن. هیچ شتێکی من واتان لێنەکات پێشنیاری جوانم نەخەنە بەرچاوو زوو نەمگەنێ. ریابازانە هەڵسوکەوتم لەگەڵدا مەکەن. وا مەزانن ئەگەر حەقیان نیشانمدا سست دەبم لە وەرگرتنییدا. وا مەزانن خۆم بە گەورەتر دەگرم. هەر کەسێک خۆی لە جەنابی حەقدا بە گەورەتر بزانێت، یان دادپەروەرییەک قبوڵنەکات، بە تەئکید کارکردن و هێنانە جێی ئەو حەق و دادپەروەرییەی لەسەرشان قورسترەدەکات.

هەروەها لە ووتارێکی تریدا هەر لە سففین (الصفين) مرۆڤێتی خۆی و ئاساییەتی خۆی و حاڵی خۆی زیاتر روونەدەکاتەوە، کەدەفەرموێ: (فَلاَ تَكُفُّوا عَنْ مَقَالَةٍ بِحَقٍّ أَوْ مَشُورَةٍ بِعَدْلٍ فَإِنِّي لَسْتُ فِي نَفْسِي بِفَوْقِ أَنْ أُخْطِئَ وَلاَ آمَنُ ذَلِكَ مِنْ فِعْلِي إِلاَّ أَنْ يَكْفِيَ اَللَّهُ مِنْ نَفْسِي مَا هُوَ أَمْلَكُ بِهِ مِنِّي فَإِنَّمَا أَنَا وَأَنْتُمْ عَبِيدٌ مَمْلُوكُونَ لِرَبٍّ لاَ رَبَّ غَيْرُهُ يَمْلِكُ مِنَّا مَا لاَ نَمْلِكُ مِنْ أَنْفُسِنَا)[٢]واتە: لەوە کۆڵمەدەن کە حەقێکم پێڕابگەیێنن، یان راوێژێکی دادپەروەرییم لەگەڵدا بکەن. من لە ناخی خۆمەوە دەزانم کە ئەوە نیم هەڵە نەکەم، لە خۆشم دڵنیانیم کە هەموو رەفتارێکم چاک بێت. هیوام هەر بە خوای گەورەیە کە نەمداتە دەست نەفسی خۆم، چونکە ئەو لە خۆم زیاتر دەسەڵاتی بەسەر مندا دەشکێت و دەتوانێت ئاراستەمبکات.. من و ئێوە هەموومان کۆیلەو بەندەی ئەو خوایەین، کە هیچ خوایەکیتر وەکو ئەو نییە... ئەوەی ئەو

---

[١] نهج البلاغة ل:٤٦٤_٤٦٥. لە وتاری ژمارە ٢١٦ دایە.
[٢] هەمان سەرچاوە ل: ٢٦٥ . وتاری ژمارە ١٠٢.

لە خۆماندا دەسەڵاتی بەسەریدا دەشكێت، ئێمە خۆمان دەسەڵاتمان بەسەر خۆماندا ناشكێت.

<u>*دیدی عەقائیدیی شیعە دەربارەی ئیمامەت و بانگەشەی (مافی خوایی)یان:</u>

حەقیقەت و مێژوو ئەوە دەسەلمێنن كە دیدو تێڕوانینی شیعە ئەموەنەكان _نەك توندڕۆ غەلیزەكانیان_ دەربارەی (ئیمامەت) كتومت وەكو تیۆرە ئەوروپاییەكەی (مافی خوایەتی)یە، كە وەكو باسمانكرد ئەوروپاییەكان پێوەی پابەندبوون[١]... ئێمە دوای دیراسەكردن و توێژینەوەی ووردەكارانە گەیشتووینەتە ئەوە كە دیدو تیڕوانینی عەقائیدیی شیعە دەربارەی ئیمامەت (دەسەڵاتی باڵای حوكمڕانیی و ئاڕاستەوانیی) پەڕیدەیەو دوورە لە گۆڕانی موسوڵمانان، لە بەڵگەنەویستەكانی دین. ئەوەیە كە موناقەشەی راستیی و چەوتیی هەموو دیدوراو بۆچوونێكی غەیری قورئان و سوووننەت دەكرێت و دیدو بۆچوونی هەموو تاك و كۆمەڵێك بە تەرازووی قورئان و سوووننەت دەكێشرێت، ئەگەر لەگەڵ ئەواندا نەهاتەوە رەفزدەكرێت، بێڕوانینە خاوەن دیدو بۆچوونەكەو پلە و ئاستی.. موسوڵمانان كە موناقەشەی هەموو دیدو راو بۆچوون و بزاوت و هەڵوێستێكی رۆژهەڵاتناسان دەكەن و لە تیۆرەكانیان دەكۆڵنەوە لە هەر كات و شوێن و نەوەیەكدا بووبن، ئەوە لە پێشترە كەموناقەشە دیدو راو بۆچوونی عەقائیدیی و فیكریی تاقم و دەستەیەك بكەن كە خۆ بە موسوڵمان دەزانن و لەسەر ئیسلام حسێبن، لە كاتێكدا كە نە موسوڵمانن و نە لە ئیسلامیشەوە هەموو دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی خۆیان وەرگرتووە. موسوڵمانان بە درێژایی مێژوو راو بۆچوونی جیاوازی تاكوكۆی مەزهەب و دینی جیاوازیان كردووەو بێگوێدانە پلەوپایەی خاوەنەكەی، یان زۆریی زانست و

[١] د. محمد ضیاء الدین الریس: النظریات السیاسیة والاسلامیة. مكتبة دار التراث/ قاهیرە چاپی شەشەم ١٩٧٦ ل: ١٦٩_١٧٠. هەروەها: د. حازم عبدالمتعال الصعیدي: النظریة الاسلامیة في الدولة. ل: ١٦٤_١٦٥.

لایەنگرانی، بە پێوەری قورئان وسووننەت پێواویانە، کە لەگەڵیاندا نەهاتبێتەوە ڕەفزیانکردووە، ئەگەرچی لەو ڕێگایەدا تووشی جۆرەها ژان و ناسۆریش بووبن.. ئەمە هەم لە چوارچێوەی دیدو ڕێی مەزهەبەکانی ئەهلی سووننەت و جەماعەت بووە، هەم لە موناقەشەی دین و مەزهەبی غەیری ئەواندابووە. بۆیە دیدو بۆچوونی عەقائیدیی شیعەشیان موناقەشەکردووەو لە ئەنجامدا گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامە کە هەر هەموو دەستەو تاقمە جیاوازەکانیان لە قورئان وسووننەت دوورن و خاوەن دیدو رای نامۆو پەڕیدەی جوداو دوورن. بەڵام هەموویان لەسەر یەک هیواو ئامانج ڕێکەوتوون کە گەیشتنە دەسەڵات و حوکمکردن و دیکتاتۆرێتی نواندنە، تا لە ڕێی خۆهەڵواسین بە (مەزهەبی ئالوبەیت)ەوە بگەنە ئەو مەرامەی هەموو شتێکی لە پێناودا بەشیاو دەزانن. سەیر ئەوەیە کە لە دوای دیراسەکردنی دیدو رای شیعەکان دەربارەی ئیمامەت و حوکم و بەراووردکردنی بە (تیۆرەکانی مافی خوایی) ئەوروپای سەدەکانی ناوەڕاست، نەک هەر وەکو یەکن (لە زاهیریاندا) بەڵکو لە ناوەرۆکدا دیدو تێڕوانینی شیعە زۆر لە دیدو تێروانینی کڵێسای ئەو سەردەمە لە حەق و ماف و دادپەروەریی دوورترە! لە جەوهەریاندا لێکدوورن، چونکە دیدو رای شیعەکان مافێکی بێسنووریی (خوایانە) دەداتە (ئیمام)، کە کڵێسا نەیداوەتە (پاپا)، یان (ئیمپڕاتۆر)ەکانیش!.

تیۆرەکان مافی خوایی کە ئەوروپای چەرخە تاریکەکانی حوکمدەکرد، دەیووت یاسا لە مەلیک جودایە. پاشا کاتێک دێتە سەر حوکم دەبێت بەو یاسایانەوە پابەندبێت کە سەرەکین و بوون بە دەستوور، کە پاپا بە پیرۆزی ناساندوون، بەڵام بۆی هەیە یاسای ڕۆژانە دەرکات، کە کاروباری خەڵکی ڕێکدەخات (بۆ نموونە بۆی نییە زەوی و زاری کڵێسا دابەشکات، بۆی نییە چۆنیەتی دینداریی دیاریبکات) بەڵام لە دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی شیعەدا (ئیمام) بە پێی ئیلهامی خوایی ئاڕاستەدەکات (کە وەکو وەحییە)!.

هەندێک لە شیعەکان دەڵێن کە ئیمام هەر بە پێی وەحی پێغەمبەر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رەفتاردەکات، بۆیە بەو شەریعەتەوە پابەنددەبێت کە ئیمامی پێشتر لەسەریبووە.

لە راستییدا ئەگەر بشڵێین جیاوازییەکی وا لە نێوان تیۆری مافی خوایی ئەوروپایی و دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی شیعەدا هەیە، هەر شتێکی شکڵی ساویلکەیە، چونکە لە جەوهەری یاساداڕشتندا هەر یەکن، لە جەوهەری وویست و ئیرادەی رەهاییدایەکن، لە هەبوونی مافی یاساداڕشتندا یەکن. لە هەر دوولایاندا هەر خوای گەورە دەسەڵات و کەسەکانی دیاریکردووە (ئەگەرچی لە تیۆرە ئەوروپاییەکەدا بە ناو دیارینەکردوون وەکو فیرعەونێتیەکە) هەر دوولایان دەڵێن حاکم لەژێر سەرپەرشتیی و چاودێریی خوادان، گەل لە هیچیاندا بەشداریی هەڵبژاردن و موراقەبەو موحاسەبە ناکات و مافی رەخنەگرتنی نییە.. ئەمە خاڵێکی جەوهەریی هاوبەشی نێوان (تیۆری مافی خوایی) ئەوروپا و دیدو تێروانینی عەقائیدیی شیعەیە.. کەس جگە لە پاپا بۆی نەبوو موناقەشەی رەفتارێکی ئیمپراتۆر بکات، چ جای رەخنەلێگرتنی. ئەمە لە عەقیدەی شیعەدا توندترە. هیچ کەسێک بۆی نییە موناقەشەی هیچ رەفتارێکی ئیمام بکات! چونکە ئیمام مەعسوومە، دوورە لە گوناح و هەڵەو سەهوو.

شەرعناسانی شیعە دەربارەی فەرمان و بڕیاری ئیمامەکانیان دەڵێن فەرمانیان فەرمانی خوایەو نەهیکردنیان نەهیکردنی خوایەو ملکەچیی و گویرایەڵیی ئیمام ملکەچیی و گوێڕایەڵیی خوای گەورەیەو گوناحکردن بەرامبەریان گوناحکردنە بەرامبەر خوای گەورە. ئەوی دۆستی ئیمامەکانە دۆستی خوای گەورەیەو ئەوی دوژمنیانە دوژمنی خوای گەورەیە.. نابێت فەرمایشتیان رەتبکرێتەوە، ئەوی فەرمایشتیان رەتکاتەوە حوکمی ئەوەیە کە فەرمایشتی پێغەمبەری خوای صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رەتکردۆتەوە، ئەوی فەرمایشتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رەتکاتەوە وەکو ئەوەیە کە فەرمایشتی خوای

گەورەی ڕەتکردبێتەوە.. دەبێت بە هەموو شێوەیەک فەرمانیان قبوڵبکرێت و جێبەجبێکرێت[١].

بەم پێناسەو وەسفە ئایا دەتوانرێت فەرمایشتی ئیمامەکان لە فەرمایشتی خوای گەورە جیا بکرێتەوە؟! سوودی مەعسوومێتی ئیمام و پابەندبوونی بە خێرو چاکەکانەوە چییە، کە مادام موراقەبەو موحاسەبە ناکرێت؟! ئەمە وەک سیستمی حوکمەکەی ئەسینای یۆنانە، کە دەیووت حوکمی یاسا لەسەر هەمووانەو گەڵ حوکمدەکات. بەڵام لە توێژینەوەدا دەردەکەوێت کە خەڵکی مافی هەڵبژاردنی سیستمی حوکم و موراقەبەو موحاسەبەی حاکمەکانیان نەبوو... ئیتر دیموکراسییەکەی لە کوێدابوو؟.

<u>*دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی شیعەو تیۆرەکەی (بوسێ Bossuet) دەربارەی حوکم:</u>

باسمان کرد کە چۆن تیۆرەکانی مافی خوایی لە ئەوروپا باڵی بەسەر ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەتیاندا کێشابوو. بەڵام چۆن لە سەرەتای چەرخی راپەڕینەوە _بە تایبەتی لە سەدەی شازدەیەمەدا_ چۆن هەرەسی هێناو دارما، بەڵام دواتر فەیلەسووفی وەکو (هۆبز ١٥٨٨-١٦٧٦) لە بەریتانیا وویستی بە ناوی دەسەڵاتی رەهایی پاشایەتیەوە بیهێنێتەوە کایە. بەڵام ئەمجارە بە ناوی گرێبەستی نێوان پاشاو گەل، کە دەبێت گەل تەنازول لە هەموو مافێکیان بکەن بۆ پاشاو دەسەڵاتی، بێ ئەوەی پاشا هیچ لە دەسەڵاتە بێسنوورەکەی کەمبکاتەوە.. لە فەرەنساش (بوسێ Bossuet) هەمان دیدو هەڵوێستی هەبوو، لەگەڵ ئەو جیاوازیەی کە ئەم دەیووت دەبێ حوکمی بێسنوور بدرێتە دەست کەسێک لە چوارچێوەی دیدو تێڕوانینی دینییدا... ئەم دەیووت سەرچاوەی دەسەڵات خوایەو رەعییەت هیچ مافێکی تێدا نییەو پێویستە لەسەریان وەکو هەر

---

[١] سەرچاوەی پێشوو ل: ١٩٠_١٩١.

پابەندبوونێکیتری دینیی بە فەرمانی پاشا دیندارەکەوە پابەندبن[١] .. ئەم دەیووت ئەوەی کە سنوور بۆ دەسەڵاتدار دادەبێت یاسا دینییە سروشتییەکانەو بەس. ئەم تیۆرییە بە تەواویی لەگەڵ دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی شیعەدا دێتەوەو تیۆری بۆسێ پڕاوپڕ وەکو (ئیمامەت)ی شیعەیە.

<u>رەوەندنەوەی گومانی سێیەم:</u>

گومانی هەندێک لە رۆژهەڵاتناسانی وەکو (سانتیلانە)یە کە دەڵێ: (ئیسلام حکومەتی راستەوخۆی خوایە، کە هەمیشە سەرپەرشتیارێتیی و چاودێریی گەلەکەی خۆی دەکات... دەوڵەت لە ئیسلامدا خوا نوێنەرێتیدەکات.. تەنانەت کارمەندو فەرمانبەرە گشتییەکانیشی فەرمانبەری لای خوان)[٢]..

مەبەستی لەم پێناسەو وەسفە ئەوەیە کە بڵێ سیستمی حوکمی ئیسلامی هەر سیستمی تیوکراسیی (حوکمی دینی) یەکەی ئەوروپایە، کە لە چەرخە تاریکەکانی ناوەڕاستدا حوکمیدەکرد.

کە بووترێت حکومەتی ئیسلامی حکومەتێکی دینییە، بێگومان ئەوە راستە، چونکە حکومەتی ئیسلامی لە بنەماو رێسای سەرەکیەکانی قورئان و سوونەتە.. ئەگەر حکومەتێک لە وڵاتی موسوڵماناندا سیفەتە دینییەکەی نەما، پێناسەی حکومەتی ئیسلامیشی بەسەردا ناچەسپێت. دەبێتە حکومەتی غەیرە ئیسلامیی و یاساو دەستوورو بریارەکانی هیچ موسوڵمانێک ناچاری پابەندبوونی پێیانەوە ناکات (مەگەر بە زۆرە ملێ وەکو کە ئێستا وایە).

---

[١] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د. ثروت بدوي: أصول الفكر السياسي ل: ١٤٩و دواتریی.
[٢] لە پەراوێزی ژمارە (٧٧)دا ئینگلیزییەکەشمان هێنایەوە.

پێشتر ووتمان کە هەر هەموو سیستەمەکانی ڕێکخستنی ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەت دەبێ ئیسلامی بن. هەموو بزاوت و هەڵوێستێکی کۆمەڵگەو دەوڵەتەکە دەبێت لەسەر بنەما عەقائیدییەکان و زەمینە فیکرییە ئیسلامیەکە دامەزرابن. ئەمە شتێکی تازە نییە.. ئیبنوتەیمییەی شەرعناس رحمەالله دەفەرموێ: (پێویستە ئەوە بزانریت کە حوکمڕانی خەڵکی لە گەورەترین فەرزەکانی دینە.. تەنانەت دین بە بێ هەبوونی دەسەڵاتی حوکمڕانی وجودی نییە)[1].

ئیبنوخەلدوون رحمەالله دەفەرموێ: (حەقیقەتی خیلافەت جێگرێتی خاوەنی شەرعە (کە پێغەمبەری خوایە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۆ پاراستنی دینەکەو ڕێکخستنی دنیا پێی (بە دینەکە)، خاوەن شەرع صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دوو ئەرکی هەبوو: یەکەمیان ئەرکی گەیاندن و روونکردنەوەی دینەکە، بە روونکردنەوەی ئەو فەرزە شەرعییدانەی لەسەر خەڵکن، کە دەبێ پێیانەوە پابەندبن. دوومیان: بەڕێوەبردنی کاروباری ژیانی دنیای خەڵکی لە ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین و دادپەروەریی نێوانیان. پێشتر ووتمان کە دەسەڵات و هێزداریی بۆ هێنانەدیی ئەم بەرژەوەندییانە پێویستن.. بەڵێ.. بێگومان کە بە پێی ئەحکامەکانی شەرع ئیدارەدەکرێت راستترو تەواوترە، چونکە شەرع زیاتر رەچاوی بەرژەوندیی خەڵکی کردووە)[2].

ئیبنوخەلدوون مەسەلەکان زیاتر ڕووندەکاتەوە، کە دەفەرموێ: هەبوونی یاسا لە دەوڵەتدا زەرووەتە، تا هەموو رەعییەتەکە بزانن ماف و ئەرکیان چییەو لە کوێدا سنووریان کۆتاییدێت.. دەفەرموێ: (ئەگەر ئەم یاسایانەی بەسەر خەڵکییدا دەچەسپێنرێت لە لایەن هزرەوانانی بیرمەندو گەورەپیاوانی دەوڵەتەوە داڕێژرابێت، ئەوە

[1] السياسة الشرعية ل: ١٨٤.
[2] مقدمة ابن خلدون ل: ١٩٥.

سیاسەتێکی ژیرانەیە. ئەگەر ئەو ئەحکامانەی شەرعبوون کە خوای گەورە فەرزیکردوون و داوای جێبەجێکردنی کردوون، ئەوە سیاسەتێکی دینیانەیە، کە بۆ دنیاو قیامەتی خەڵکەکە بەسوودە. چونکە نابێت مەبەستی خەڵکی هەر دنیایان بێت، چونکە ژیان وچێژی دنیا هەر هەواوهەوەس و گەمەو خۆخافڵاندنەو کۆتاییەکەی بە مردن کۆتاییدێت. خوای گەورەش دەفەرموێ (أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا)المؤمنون/١١٥ واتە چما وا دەزانن هەر وا بە هەوانتە خەلقمانکردوون؟ خوای گەورە مەبەستێتی کە خەڵکی بە دینەکەیەوە پابەندبن، کە دەیانگەێنێتە بەختیاریی و ئاسوودەیی قیامەتیان. شەرعیش کە پەرستن و مامەڵەکاریی هێناوە بۆیان، مەبەستی ئەوە بووە کە دیندارانە رەفتار لەگەڵ یەکتریی بکەن... تەنانەت لە دەسەڵاتدارێتیشدا _کە سروشتیەو دەبێت لە هەموو کۆرو کۆمەڵێکی بەشەرییدا هەبێت_ دەبێت بە پێی مەنهەجی دینەکە بێت، تا هەموو لایەک لەژێر سەرپەرشتی شەرعدا بن)... پاشان دەفەرموێ: (ئەم دەسەڵاتدارێتییە مافی پێغەمبەرانە علیهم السلام ئەوان دەیگرنەدەست، دوای ئەوان ئەو خەلیفانە دەیگرنەدەست کە دێنە جێی ئەوان)[١].

دوای ئەم روونکردنەوەیە دەردەکەوێت کە دەوڵەتی ئیسلامیی و حکومەتی ئیسلامیی دەوڵەتێکی دینیی و حکومەتێکی دینییە، بەڵام بەو پێناسەو واتایە دینی نییە کە رۆژئاوا پێیدەڵێت (تیوکراسیی). بەو شێوەیەش دینیی نییە کە رۆژهەڵاتناسەکان دەیانەوێت پێناسەو وەسفیبکەن، کە گوایە فەرمانبەرانی دەوڵەت هەموو کارمەندانی خوای گەورەن! چونکە رۆژئاواییەکان بە گشتیی و رۆژهەڵاتناسەکانیان بەتایبەتیی وان لەژێر دیدو پێناسەی چەمکی فیکریی و فەلسەفیی و مێژوویی خۆیاندا، کە هەمووی لە ملمڵانێی سەختی کڵێساو ئیمپراتۆرەکانەوە هاتووە (هەموو ئەوەی ئەوان لە زەینیاندا، لە ئەقڵی

---

[١] مقدمة ابن خلدون ل: ١٧٠.

ناوەوەیاندا هەیە) وا لە ژێر کاریگەریی ئەو ململانێ و ناکۆکییەدا کە شتی وا لە ناو موسوڵمانان و مێژوویاندا رووینەداوە.

ئیسلام کیانێکی سەربەخۆی جودایە. دیدو تێڕوانینی گشتگیرانەی ژیانینیی وجیهانبینیی لە هی کەس ناچێت، لە تیۆری هیچ دین و دیدێکی فەلسەفیی و فیکریی ناچێت، تیکەڵ بە هیچشیان نابێت و ناکرێت تێکەڵبکرێن. ئەگەرچی هەندیک لایەنی بەشەریان هەبێت کە هاوبەشبێت یان لێکبچن.

زۆر بەداخەوە هەندێک لێکۆڵەرەوەی سیستمی حوکمی ئیسلامی لە کاتی پێناسەو پۆلێنکردنی سروشتی سیستمی سیاسی ئیسلامییدا دەشڵەژێن و نازانن داخۆ سیستمێکی دینییە یان غەیرە دینیی؟ ئایا وەکو سیستمی حوکمە دینییەکەی ئەوروپایە؟ یان سیستمی حوکمی دینیی شوێننانیتر؟ ئینجا لە هەموو لایەکەوە هەوڵدەدەن سیماو سیفەتی دینێتیی لە سیستمی حوکمی ئیسلامی بکەنەوە! وەکو ئەوەی دینداریێتیی سیستمی حوکم پەڵەو نوقسانی بێت، یان تاوان و تۆمەت بێت! ئەمە لە واقیعدا ترس و وەهمێکە لە جێی خۆیدا نییەو ئەو کەسانە ئەگەر موسوڵمانن پێویستە خۆ لەو دڵەڕاوکێ و شڵەژان و لێکچوونە قوتاربکەن، تا دیدو تێڕوانینی فەلسەفیی مرۆیی تێکەڵ بە بنەماو رێسا عەقائیدییەکانی ئیسلام نەکەن.

ئیسلام دینە، دیدو رێ و بەرنامەو رێبازە، سیستمی حوکم و بەڕێوەبردنی هەموو لایەنێکی ژیانی تاکوکۆی کۆمەڵگەو دەوڵەتە، ئاڕاستەوانی مرۆڤە، تا لە ژیانی دنیاو قیامەتیاندا سەرکەوتوو سەرفرازبن.. ئیسلام لە واقیعی ژیانی کۆمەڵگەیەکی بەشەریی ئیسلامییدا دەوڵەتی ئیسلامیانەی خۆی بە سیستمی حوکمی خۆی دادەمەزرێنێت و ئوممەتەکەی بەرەو بریکارێتیی خوای گەورە لەسەر زەمینیدا ئاڕاستەدەکات. بەوەی کە خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مروڤیان بۆ دەسەلمێنێت و بۆ دابینکردنی دادی کۆمەڵایەتیش شەریعەتی خوایان لەناودا دەچەسپێنێت.

*شەرعناسانی سەردەم هەڵوێستی ئیسلام لە تیۆری مافی خوایی رادەگەیێنن:

ئیمام محمد عەبدە رحمەالله دەفەرموێ: (١خەلیفە لای موسوڵمانان مەعسووم نییەو وەحیشی بۆ نایات، بۆشی نییە بڵێ هەر من قورئان و سووننەت لێکدەدەمەوە. ملکەچی بۆ دەنوێنرێت مادام لەسەر رێی قورئان و سووننەت بێت. موسوڵمانان لە (بورجی موراقەبە)دان بۆی، ئەگەر لە مەنهەجی قورئان و سووننەت لابدات شۆڕشی لەدژ بەرپادەکەن.. سەرەتا بە ئامۆژگاریی و بیرخستنەوەو عوزربۆهێنانەوە دەبێت، بەڵام ئەگەر حوکمی قورئان و سووننەتی لە رەفتارو بڕیارییدا لادابوو، ئەوە حەتمەن دەبێ لایبدەن و یەکێکیتری بخەنەجێ. خەلیفە وەکو پاشاکانی رۆژئاوا نییە، دەسەڵاتیشی ئەوە نییە کە ئەوان لەسەری دەڕویشتن. پاشا لای ئەوان دەسەڵاتی رەهای هەبوو، گوایە هەر خۆی شەریعەتی خوای دەچەسپاندو هەر ئەو مافی یاساو رێسا دارشتنی هەبوو. ئەوەش لەسەر خەڵکەکە فەرزبوو کە دەبێ گوێڕایەڵی بکەن و فەرمان و بریارەکانی جێبەجێبکەن.. ئیتر بێئیمانداریی و بێبەیعەت و بێهەقی دادپەروەریی)[١].

شێخ عبدالوهاب خەللافیش رحمەالله دەفەرموێ: (دەسەڵاتداریّتی خەلیفە _بە شێوەیەکی گشتی و گشتگیریی دینییانە_ بریتیی نییە لە دەسەڵاتدارێک کە پەیوەندیی بە خوای گەورەوە هەبێت، یان دەسەڵاتی حوکمڕانێتییەکەی لە هێزێکی نادیار (غەیب)ییەوە وەربگرێت. نا خەلیفەی موسوڵمانان یەکێکە لە خۆیان، متمانەیان پێکردووە کە دەتوانێت دینی خوایان لەناودا بچەسپێنێت و ژیانی دنیایان _بە دینەکە_ رێکخات. لەسەر ئەمە بەیعەتیان داوەتێ و وویستوویانە ئەو بەرژەوەندییەکان بهێنێتەدیی. لەبەرامبەردا

---

[١] الاسلام والنصرانية ل: ٦٣.

ئەمیش مافی گوێڕایەڵیی و ملکەچیی بەسەر موسوڵمانانەوە هەیە. دەسەڵاتداریتی خەلیفە لەم بەیعەت و متمانەیەی موسوڵمانانەوە هاتووە کە پێیانداوە)[1].

-شێخ ئیمام مەحموود شەلتووت دەفەرموێ: (هەروەها شەرعناسان لەسەر ئەوە راکۆن کە خەلیفەی موسوڵمانان و سەرۆکی دەوڵەتەکەیان هەر کەسێکی ئاسایی ناوخۆیانەو نە هیچ ئیمتمیازێکی زیادەی هەیەو نە هیچ شتێکی لە هی ئەوان زیاترە، مەگەر ئەوەی کە بۆتە جێگریان لە هەڵگرتنی بەرپرسێتیە گەورەکەدا)[2].

-سەیید ئەمیر عەلی دەفەرموێ (ئیسلامی محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئیعتیراف بە کەهنووتیی دەسەڵاتی باڵای پیاوانی کڵێسا ناکات، کە لە ئیسلامدا هەبێت.. لە ئیسلامدا چینی پیاوی دینیی نییەو کەس بۆی نییە زانستە رۆحییەکان بۆخۆی قۆرخبکات و بڵێ هەر من دەیزانم، یان هەر من بۆم هەیە مانایانبکەم... ئیسلام پیرۆزکردنی خەڵکی تێدا نییە، کە موبارەک بن، یان پیاوی خوایی بن و،ببنە واسیتەی نێوان خوای گەورەو عەبدەکانی. لە ئیسلامدا هەموو کەسێک بۆی هەیە راستەوخۆ داوا لە خوای گەورە بکات و لێی بپارێتەوە، بێئەوەی کەسێک لە نێوان خۆی و خوای گەورەدا هەبێت، تا دوعاو تۆبەکەی بگەێنێت. هەموو موسوڵمانێک خۆی کاهینی خۆیەتی. لە دینی محمددا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کەس لە خوای گەورە وا نزیک نییە تا ببێت بە ئاڵقەی پەیوەستی نێوان خوای گەورەو خەڵکی)[3].

---

[1] السياسة الشرعية چاپی دار الأنصار _ مصر ١٣٩٧ك/١٩٧٧ز ل:٦٠.

٢ من توجهات الإسلام چاپی دارالقلم. قاهیره ل: ٥٦٤.

[3] روح الإسلام ل: ١٩٣.

رەوندنەوەی گومانی چوارەم:

ئەمیش ئەو گومانەیە کە لە (١٩٢٥)دا شێخ عەلی عبدالرزاق وروژاندیی، کە دەڵێ: (ئەوەی کە خەلیفەی موسوڵمانان دەسەڵاتی خۆی لە خوای گەورە وەردەگرێت لەناو موسوڵماناندا بڵاوە) بەرپەرچدانەوەی ئەم گومانەی ئەم لەدوو لایەنەوەیە. یەکێکیان: رەتکردنەوەی بەڵگە لاوازەکانی ئەوە. دووەمیان: بەڵگەهێنانەوەیە لەسەر پێچەوانەی دیدو بۆچوونەکەی ئەو. وا دەزانم لەم باسەدا بەڵگەی تەواومان لەسەر ئەوە هێنایەوە کە شتی وا لە ئیسلامدا نییەو خەلیفەی موسوڵمانان هەر یەکێکە وەکو هەر یەکێک لە رەعیەتەکەی و هیچ ئیمتیازاتێکی زیادەی _جگە لە بەرپرسێتی کارەکەی خۆی_ نییە... ئەوەمان زۆر باسکرد. لایەنی یەکەمیش کە بریتیە لە پوچەڵکردنەوەی بەڵگەکانی، کەسانیتر زۆر هەبوون کە لە لایەنی زانستیی و ئەکادیمییەوە بەرپەرچیانداوەتەوە. بە تایبەتی دکتۆر محمد ضیاءالدین کە دەڵێ: (راو بۆچوونەکەی شێخ عەلی عبدالرزاق هیچ بەڵگەیەکی نییە، نەک هەر زۆر دوورە لە راستیەوە، بەڵکو هەر بوختان و درۆهەڵبەستنە بەناوی موسوڵمانانەوە. هیچ زانایەک، هیچ شەرعناسی هیچ مەزهەبێکی ئەهلی ئیسلام شتی وایان نەووتووە. ئێمە هەموو بەڵگەی دیدو راو بۆچوونی موسوڵمانان لە مەزهەبەکانیانەوە وەردەگرین کە لە شەرعناسانەوە هاتووە، یان لە زانایانی علم الکلام (عەقیدە)ەوە، نەک لە شیعرو پەخشان و پێشەکی ئینشائیی کتێب و دەستەواژەی مەجازیی واتایی، یان لە ووتارێکی خەلیفەیەکەوە)[١].

[١] الاسلام والخلافة في العصر الحديث ل: ١٨٧_١٩٠. هەروەها بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی رەتکردنەوەو رەواندنەوەی ئەم گومانە بڕوانە:

_ د. عبدالحمید متولي: مبادیء نظام الحکم في الاسلام. دارالمعارف/ مصر چاپی ١٩٦٦ ل: ٥٧٥ و دواتریی.

_ د، حازم عبدالمتعال الصعیدي: النظریة الاسلامیة في الدولة ل: ١٥٢ و دواتریی.

بڕگەی چوارەم: تیۆری مەودوودیی دەربارەی حاکمێتیی خوای گەورەو بەرگریی لێ:

خاڵی یەکەم: کورتەی تیۆرییەکەی:

ئاشکرایە کە مامۆستا ئەبولئەعلای مەودوودیی تیۆرێکی تایبەتی خۆی دەربارەی حاکمێتیی و سەروەرێتیی (دەسەڵاتی هەرە باڵای وڵات) هەیە، کە بە زاراوەی (حاکمێتیی Sovereignty) ناوی دەبات. کورتەی ئەم تیۆرییە ئەوەیە کە حاکمێتیی ماف و موڵکی خوای گەورەیەو بەس. ئەو بە تەنها مافی یاساو ڕێسادارشتن (حق التشريع)ی هەیە. وەک دەفەرموێ: (إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) یوسف/٤٠ واتە: حاکمێتیی تەنها بۆ خوایەو مافی ئەوە. ئەو فەرمانیداوە کە جگە لەو هیچیتر نەپەرسترێت. ئەوەشە دینی ڕاست و دروست و ڕەوا.. (يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ) ال عمران/١٥٤ واتە: دەڵێن ئایا ئێمە کاریگەرییمان لە سەرکەوتن و بەزینی جەنگدا هەیە؟ پێیان بفەرموو: هەموو ڕووداوێک بە پێی قەدەری خوای گەورەیە. (واتە لە زانست و وویست و تواناو دانایی ئەووەیە) کەوابوو هیچ کەسێک کاریگەریی لەسەر هیچ ڕوداوێک _بەویستی خۆی_ نییە. پێغەمبەری خواش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ موکەللەفەبوو ڕابگەیێنێت کە (إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ)الانعام/٥٠ واتە: من خۆشم هەر شوێن ئەوە دەکەوم کە بە وەحی بۆم دێت، بە پێی ئەو ڕەفتاردەکەم.

کەملکەچی وگوێڕایەڵی پێغەمبەری خواش صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لەسەر موسوڵمانان فەرزبووە، هەر لەبەر ئەوەیە کە فەرمان و بەرمەڵستییەکانی هەر لە خوای گەورەوە وەرگرتوون. ئەمەش ئەوە دەگەیێنێت کە هیچ کەسێک هیچ پشکێکی لە حاکمێتییدا نییە، چونکە حاکمی حەقیقی خوای گەورەیە، نەک عەبدەکانی. هەر عەبدێکی ڕۆڵێکی لە حوکمدا هەبێت ئەوە ڕاپەراندنی حاکمێتیی خوای گەورەیە.. دەوڵەتی ئیسلامی کە دادەمەزرێت بە پێی شەریعەتی خوا دادەمەزرێت و بەس. لەسەر هیچ دیدو ڕاو یاساو دەستوورێکیتر دانامەزرێت. لەمەوە دەزانین کە حکومەتی ئیسلامی لەسەر سیستمی

دیموكراسیی ناڕوات، كە مافەكانی حاكمێتیی دەداتە دەست گەل، تا بە پێی دیدو بۆچوون و بەرژەوەندیی مرۆڤەكان دەستوورو یاسا داڕێژرێت و راپەڕێنریت و داوەریی پێبكرێت. بەم ماناو سیفەتەش دیموكراسیی هیچ پەیوەندییەكی بە ئیسلامەوە نییە. نە ئەو لەمەو نە ئەم لەوە. بۆیە جائیزیش نییە بووترێت ئیسلام دیموكراسییە، لەو نزیكتر ئەگەر پێی بوترێت حكومەتی تیۆكراسیە (theoctacy). بەڵام ئەمیش لە زۆر لایەنیەوە لە تیوكراسی جیاوازە... تیۆكراسی ئەوروپا بریتی بوو لەحوكمی چینێك سەدەنە (پیاوانی دینی)ی تایبەت، كە بە پێی دیدو راو بەرژەوندیی خۆیان یاسایان بۆ خەڵكی دادەڕشت و خۆیان لێدەكردن بە خواو خوایەتییەكەیان بەو شێوەیە بەسەردا فەرزدەكردن و خۆیان دەخستە قەڵای (یاسای خوایی) یەوە، كە هەر یاسای حەزو دیدو بەرژەوەندیی خۆیانبوو، بە ناوی خواوە دایاندەڕشت و دەیانچەسپاند.

تیۆكراسی ئیسلامی وا نەبووەو واشنییە. حوكمی دینیی موسوڵمانان ئەوەیە كە بە پێی قورئان و سوونەتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حكومەتی خۆیانیان دادەمەزراند، كە دەشێت پێی بووترێت (ثیۆ_دیموكراسیی theo - Democracy) یان حكومەتی خواوویستی دیموكراسیی. چونكە (موسوڵمانان مافی ئەوەیان تێیدا هەیە كە حاكمێك هەڵبژێرن بەو مەرجەی بە قورئان و سوونەتەوە پابەندبێت حكومەتەكەش _كە بۆ راپەڕاندنی ئەحكامی قورئان و سوونەتە_ هەر لە لایەن خەڵكەكەوە دەشێت هەڵبژێررێت، لابردنیشی هەر بە رای خەڵكەكە دەبێت. ئەمە هەموو بڕیارو بوارێك دەگرێتەوە كە شەرع دەقێكی ئاشكراو راشكاوی دەربارەی نەفەرمووە. ئەحكامەكانی شەریعەتیش (دەستورو یاسای دەوڵەتی ئیسلامی) لە لایەن ئەو موسوڵمانانەوە دەبێت كە گەیشتوونەتە ئاست و پلەی ئیجتیهادكردن.

ئەم تیۆرەی حاكمێتیی وا دەبینین كە كامڵ نایاتە بەرچاو ئەگەر تیۆری بریكارێتیی مرۆڤ لەسەر زەمینیشی لەگەڵدا نەخوێندرێت. ئیمامی مەودوودیی ئەم تیۆرەی بریكاریشی زۆر بەتەفسیل باسكردووەو سەلماندوێتی كە چۆن خوای گەورە مرۆڤی تەكلیفكردووە كە لە

جیاتی خوای گەورە ئەم بریكارێتیە لەسەر زەمیندا بهێنێتەدی. مامۆستا مەودوودی ئەوە بەتەفسیل باسدەكات كە كاربەدەستان لە سیستمی حوكمی ئیسلامییدا بریكاریی حەقیقی خوای گەورەن، چونكە یاسای خوایی لەسەر زەمیندا رادەپەڕێنن: (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ) النور/٥٥ واتە: خوای گەورە بەڵێنی بەو كەسانەتان داوە، كە باوەڕیانهێناوەو كردەوە چاكەكانیان ئەنجامداوە، كە دەیانكاتە بریكاریی دەسەڵاتداری خۆی لەسەرزەمیندا، هەر وەكو كە ئیماندارانی پێش ئەمانیشی كردە دەسەڵاتداری خاوەن هێز.

ئەمە دووخاڵ لەتیۆری دەوڵەتی ئیسلامییدا ڕووندەكاتەوە كە زۆر زۆر گرنگ و كاریگەرن:

یەكەمیان: ئیسلام زاراوەی خیلافەت (Vicegerency) لە جیاتی حاكمیێتی (Sovwreignty) بەكاردەهێنێت. چونكە حاكمیێتی ماف و سیفەتی خوای گەورەیە. بەڵام دەشێت ببێتە مافی ئەو كەسەش كە لەسەر زەمیندا بە پێی دەستووری خوایی حوكمڕانیدەكات، بەم سیفەتە خەلیفایەتییە (Vicegerency) دەسەڵاتداری باڵای دەوڵەتی لەدەستدایەو بەو شێوەیە ڕەفتاردەكات كە خوای گەورە ئەركی خەلیفایەتی (بریكاریی) خۆیی لەسەرزەمین پێسپاردووە.

دووەمیان: خوای گەورە بەڵێنی بە هەموو موسوڵمانە سەرڕاستەكان داوە كە بریكارێتیی خۆییان لەسەر زەمین پێدەسپێرێت. ئەمە (بریكارێتیی گشتی / Popular Vicegerency) یە، تاكێك یان خانەوادەیەك یان چینێك ناتوانێت بۆ خۆیی زەوتبكات. چونكە هەموو

موسوڵمانێک (خلیفةالله)یە[١]. واتە لە جیاتی خوای گەورە لەسەر زەمیندا رۆڵی بانگەوازی خوایی (خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتی مرۆڤ) و چەسپاندنی دادپەروەریی (بە چەسپاندنی حوکمی شەرع) لە نێوان خەڵکدا دەبینێت).

پێناسەو سیفەتی خیلافەتی ئیسلامیش رۆشنتر باسدەکات کە دەفەرموێ: (بە هەڵە تێنەگەن وا بزانن بریکاریی و لەجیاتی (خیلافەت) بریتیە لە پاپایەتیی، یان سێبەرێتی خوای گەورە (ظل الله فی الارض) یان دەسکەوتنی ئەو ماف و دەسەڵاتانەی (پاشاخوا)کان هەیانبوو... چونکە قورئان پێناسەی بنبڕیی خۆیی بۆ خیلافەت کردووە، کە مافی هەموو ئەو کەسانەیە کە حاکمێتیی خوای گەورەیان قبوڵکردووەو باوەڕیان بە سەروەرێتیی و دەسەڵاتی باڵای یاسای خوای گەورە هێناوە، کە لە رێی وەحیەوە لە خوای گەورەوە (بۆ نێرراوان و پێغەمبەرانی خوا) هاتووە)[٢].

مەبەست ئەوەیە کە حکومەتی ئیسلامی هەر دەبێت بە رای جەماوەرێک بێت. بە پێی راوێژی ئەوانە. ئەوانیش کارە (چارەنووسسازو گرنگ و گەورە)کان ئەنجامدەدەن.. هەر کەسێک متمانەی بە توانایی و لێوەشاوەیی لە جەماوەرەکەوە دەسکەوت، دەبێتە جێگری هەموویان لە بە جێهێنانی ئەرکەکانی خیلافەتدا. هەر کەسێکیش لەسەردەسەڵاتبوو، بەڵام متمانەی جەماوەرەکەی لەدەستدا، دەبێ بێتەخوارەوەو پلەی خیلافەت زەوتنەکات. ئەم سیستمە جەماوەرییە ئیسلامییە لە سیستمی کۆماری رۆژئاوایی جودایە، کە ئەمڕۆ لە رۆژئاوادا کاری پێدەکرێت. سیستمەکانی سیاسەت و حوکم لە رۆژئاوا لەسەر (حاکمێتیی

---

[١] بڕوانە: نظرية الاسلام السياسية. دارالفكر _ بيروت و قاهيرە چاپی ١٣٨٨ک/١٩٦٨ز ل: ٢٦و دواتریی. هەروەها:

_ الحكومة الاسلامية بەعەرەبیکردنی: احمد ادریس چاپی المختار الاسلامي لە قاهیرە ١٩٧٦ ل: ٦٤و دواتریی.

[٢] بڕوانە: ئەبولئەعلای مەودوودیی: _تدوين الدستور الاسلامي دارالفكر. بيروت و قاهيرە ل: ٢٧. _ الحكومة الاسلامية ل: ٧٨. _ منهاج الانقلاب الاسلامي دارالفكر. بيروت و قاهيرە ل: ٢٨_٢٩.

گەل) دامەزراون. سیستمی حوکمی ئیسلامی لەسەر (خیلافەتی گەل)دا دەمەزرێت[١].. واتە: هەڵبژاردنی خەلیفە لە لایەن ئوممەتەوە، تا خەلیفەو رەعییەتەکە پێکەوە ئەرکی بریکارێتیی خوای گەورە بەرێکوپێکی لەسەر زەمیندا بهێننەدی).

خاڵی دووەم: رەخنە لە تیۆریيەکەی مەودوودیی و وەڵامی:

ئەمە تیۆری مامۆستا ئەبولئەعلای مەودوودیی بوو دەربارەی سەروەرێتی دەسەڵات، کە پێمان چاکە هەر وا ناوی بهێنن، وەکو خۆی ناویلێناوە (حاکمێتیی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا). وەکو دەبینت تیۆریيەکە کامڵەو کەلێنێکی تێدانییە. ئەگەرچی هەندێک رەخنەیان ئاراستەکردووە[٢]. لە کاتێکدا کە ئەو باسی لە ئەسڵی پێکهێنانی دەوڵەتی ئیسلامی کردووە. هەروەها زەمینە عەقائیدییەکەی دەسەڵاتی سیاسیی ئیسلامیی و وەسفێکی تیۆریيە دینیەکەی (تیۆکراسیی) ئەوروپاشی خستۆتە نێوانیەوە. ئەو رەخنانەی لە تیۆرەکەی مامۆستا مەودوودیی گیراون زیاتر رواڵەتیین وەک لەوەی جەوهەریی بن. گرنگترین رەخنەی ئەوانە لێی، ئەمانەن:

١-مەودوودیی ووشەی حاکمێتیی بەرامبەر ووشەی سەروەرێتی دەسەڵات (Sovwreignty) داناوە.

٢-مەودوودیی جیاوازی ناخاتە نێوان بنەماو رێسای دەسەڵات لە دەوڵەتە ئیسلامییەکەی یەکەمجاردا، کە لە زەمانی پێغەمبەری خوادا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هاتەکایەوە، لەگەڵ دەوڵەتی ئیسلامی سەردەمەکانی دوایی... پاشان دەکەوێتە باسی جیاوازیی نێوان ئەو دوو جۆر دەوڵەتە ئیسلامییە.

---

[١] المودودي: نظام الحياة في الاسلام دارالفكر. بيروت و قاهيره ل: ١٥٨ و دواتریی.

[٢] د. حازم عبدالمتعال الصعيدي: النظرية الاسلامية في الدولة ل: ١٥٨ و دواتریی.

٣-ئەو ئایەتانەی ئەو بۆ شەرعاندنی (حاکمێتی) هێناونییەوە، ناشێن بکرێتە بەڵگە لەسەر ئەوە کە سەروەرێتی دەسەڵات لە حکومەتی ئیسلامییدا هی خوایەو بەس.

٤-تیۆرییەکەی مەودوودیی شتێکی تازە نییە. پێشتر لە ئەوروپا لە چاخەکانی ناوەڕاستدا هەندێک لە گەورە پیاوانی ناوداری کڵێسای مەسیحێتی ووتوویانە. وەکو (سانە تۆماس) و(بارمان) و (سوارێز).

٥-ئیسلام لە هەموو لایەنێکەوە جیاوازە لە (تیۆرەکانی مافی خوایی لاوەکی ناڕاستەوخۆ) یان (تیۆکراسیی کۆماریی) یان (حکومەتی خواوویستیی جەماوەریی) وەکو مامۆستا مەودوودیی ناویلێناوە.

پاشان رەخنەیەکیش ئاڕاستەی زانایان و شەرعناسانی ئیسلام دەکات، لەوانەی کە ئەو تیۆرییەی مەودوودییان پێ راست و پەسەندە. کەدەڵێ: (حکومەتی ئیسلامی سیماو سیفەتی دینیی هەیە)، چونکە ئەمە (بە لای دکتۆر حازم عبدالمتعالەوە) لە دیدی رۆژئاوادا دەبێتە جێ رەخنە! جگە لەوەی لە دیدو رای زانایان و یاساناسانی سەردەمدا جێی نابێتەوەو دوژمنانی ئیسلام دەتوانن بیکەنە کاریگەرترین چەک و دژی ئیسلام خۆی بەکاربهێننەوە[١].

وەڵامی ئەم رەخنانە:

لە راستییدا ئەم رەخنانە وەکو ووتمان هەر رواڵەتیین، خاڵێکی جەوهەرییان تێدا نییە، کە رەخنەیەکی زانستیانەی لە تیۆریەکەی مامۆستا مەودوودیی گرتبێت، کە لە کامڵێتیی و هەیبەتی دیدو تێڕوانینەکەی ئەو کەمبکاتەوە. چونکە بەراستی تیۆرییەکەی مەودوودیی لە هەموو لایەکەوە کۆشکەو تەواوە. بۆیە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر فیکری ئیسلامی سەردەم هەبووە. بە لای ئێمەوە رەخنەکان زیاتر لەوەوە سەرچاوەیانگرتووە کە رەخنەگر

---

[١] تەفسیلاتی ئەم رەخنانە وا لە سەرچاوەی پێشوودا ل: ١٥٨ و دواتریی.

بە تەواوی لە تیۆرییەکەی مەودوودییدا قاڵنەبۆتەوەو زۆر سەتحیانە روانیوێتی بۆی، کە دەشێت یان لە یەک دوو کتێبی مەودوودییەوە بۆچوونی رەخنەگرانەی بۆ دروستبووبێت، یان لاوەکیی و ناڕاستەوخۆ لە کەسێکیتریەوە وەرگرتبێت. چونکە پێمان وایە دەبوو زیاتر لە بواری سەروەرێتیی باڵاو دەسەڵاتی سیاسیی دروستبوونی دەوڵەتی ئیسلامیی بکۆڵیایەتەوەو بە دواداچوونی گشتگیرتری بکردایە.

خاڵێکی تریش زەرووییە ئاماژەی پێبدەین: رەخنەگر کاتێک رەخنەکانی ئاڕاستەی تیۆرەییەکەی مامۆستا مەودوودیی کردووە، بەداخەوە تیۆرییەکەی زۆر بە کورتوپچڕیی هێناوە. دەبینیت لە هەندێ جێدا (٣-٥) دێری لێک جیاوازی هێناوەو واینیشانداوە کە ئەوە دیدو تێروانینی تیۆرییەکەی مەودوودییە! کە واشنییە. دەبوایە تیۆرییەکەی بە هەموو روکنەکانیەوە بهێنایەو ئاماژەی بە کتێبەکانی مەودوودیی بکرادیە، تا سەرەتا خوێنەرانی لە خودی تیۆرەیەکە بگەیشتنایە... بەهەر حاڵ واینەکردووەو ئەو رەخنانەی گرتووە کە ئێمە لێرەدا وەڵامی رەخنەکانی دەدەینەوە:

١-کە مامۆستا مەودوودیی زاراوەی (حاکمێتیی) بەرامبەر (سەروەرێتیی) بەکارهێناوە بۆ نزیککردنەوە مەبەستەکەی بووە. چونکە سەروەرێتی لە فەرهەنگی دەستووریی و یاساناسییدا زانراوەو دیارە. بەڵام حاکمێتییەکە بە شێوەیەکی زۆر لێڵ و کزو تێکەڵ نیشاندراوە. هەندێکیش هەر نکووڵی لە بوونی کردووە، یان هەر وەکو ووتمان خۆی ماندوونەکردووەو ووتوێتی بریتییە لە تیۆکراسیی ئیسلامیانە! دەنا لە راستیدا مامۆستا مەودوودیی هەموو توێژەرەوەیەکی موسوڵمان دەزانێت کە حاکمێتیی زۆر لە سەروەرێتیی یاسا گشتگیرترە. حاکمێتیی زۆر بواری زیاتر لەوە دەگرێتەوە کە سەروەرێتیی دەیگرێتەوە.

سەروەرێتیی یاسا لە دەستووردا یەعنی: ئەو دەسەڵاتە باڵایەی لە وڵاتێکدا هەیە، کە هیچ دەسەڵاتێکیتر لە سەروو ئەوەوە نییە.،دەسەڵاتیشی بەرفراوانەو سنووری نییە. ئێ زاراوەی (حاکمێتیی) لەمە زیاترە. مەودوودیی کە دەڵێ حاکمێتیی ماف و سیفەتی خوای

گەورەیە. واتە لەو سەروەرێتییە یاساییە باڵاترە کە پاشایەک، یان ئیمپراتۆرێک هەیبووە. چونکە حاکمێتیی یەعنی:

١-بڕیاری خاوەن حاکمێتییەکە، یاسایەو دەبێ جێبەجێبکرێت.

٢-خاوەن حاکمێتییەکە دەسەڵاتی رەهاو بێسنووری هەیە.

٣-دەسەڵاتی بەسەر تاکوکۆی مرۆڤایەتییدا دەشکێت.

٤-هەموو مرۆڤ و مەخلووقاتیتر _بەخۆشیی بێت یان بە ناچاریی_ ملکەچی دەسەلاتی ئەون و فەرمانی ئەو رادەپەڕێنن.

٥-هیچ بەربەستێک لە رێی بڕیاردان راپەراندنی بڕیارییدا نییە.

٦-بڕیاری بە ویستی خۆی دەردەکات و کەس بۆی نییە تەدەخول لە بڕیارییدا بکات.

٧-ئەوەی ئەو بە تاکەکانی دەبەخشێت لوتفی خۆیەتی و هەرچییەکیان لێبگرێتەوە لە زانایی و دانایی و دادپەروەرێتی خۆیەوەیەتی.

٨-هەموو یاسایەک بە پێی وویست و حەزی ئەوەو کەس بۆی نییە نە پێشنیاری بۆ بکات و نە رەخنەی لێ بگرێت و نە پرسیاری چاکەو خراپەی لێبکات. چونکە ئەو دەزانێت چی چاکە بۆیان و چی خراپە بۆیان[1].

ئەمە حاکمێتیی خوای گەورەیە.. ئەم ماف و سیفاتانە بۆ غەیری ئەو شیاونین. چونکە هەموویان لە قورئاندا بە (حصر) دیاریکراون. واتە: ماف و سیفەتی خوای گەورەن و بەس. وەک دەفەرموێ:

---

[1] أبوالأعلی المودودي: تدوین الدستور الأسلامي ل:١٨ ودواتریی.

-(فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ) البروج/١٦ بکەری هەر شتێکە، کە بیەوێت. هیچ شتێک نییە کە توانای بەسەریدا نەشکێت.

-(لا يُسْأَلُ عَمَّا يفْعَلُ وهمْ يُسْأَلُونَ)الانبياء/٢٣ واتە: کەس لەو ناپرسێت لەوەی دەیکات، ئەو لە هەموان دەپرسێت.

-(بِيدِهِ مَلكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ) یس/٨٣ موڵک و ئیدارەو هەڵسوڕاندنی هەموو شێتک بەدەست ئەوە.

-(يُجِيرُ ولا يُجَارُ عَليْهِ)المؤمنون/٨٨ ئەو داڵدەو پەنای هەر کەسێک دەدات، کە مانای بۆ دەبات. بەڵام کەس ناتوانێت یەکێک داڵدەبدات کە ئەو بەدوایەوە بێت و بیەوێت بیخاتەبەر سزای خۆی.

-(الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ)الحشر/٢٣ خوای گەورە خاوەن و بەدەسەڵاتەو خۆی لە خۆیدا پیرۆزو پاک و بێلەکەیەو دوورە لە هەمووکەم و کورتیی و نوقسانییەک[١].

مامۆستا مەودوودیی دەیزانی کە حاکمێتیی ماف و سیفەتی خوای گەورەیە. دەیزانی کە هەر سیفەتێکی خوایی ڕەهاو بێسنورو بێوێنەیە. بەڵام لە شەرحییدا لەگەڵ سیفەتی هاوناوی بەشەریدا دەهێنرێت. وەکو زانست و وویست و هیتر. بەڵام زانیاری خوای گەورە بە جۆرێکە کە لایەقی سیفەتی خوایەتییە. ڕەهاو بێسنوورو بێوێنەیە. زانیاریی بەشەر سنووردارو کەم و کورتە، وەکو سیفەتەکانیتری مرۆڤ وایە... ئەویش لە بواری بەراوردکردندا نییە کە (حاکمێتیی) بەرامبەر (سەروەرێتیی) هێناوەتەوە. چونکە دەزانێت هەموو سەروەرێتیی دەسەڵاتی باڵای مرۆڤ بە هیچ ڕادەو برِو شێوەو چۆنیەتیەکی

[١] سەرچاوەئ پێشوو ل:٢١.

حاکمێتیی خوای گەورە بەراوردناکرێت. بەڵام هەر دەبێت وا بڵێ، بۆ ئەوەی لە حاکمێتیی تێبگەین.

پێم وا نییە ئەم ڕەخنەیە لەمە زیاتر ڕوونکردنەوەی بوێت. لە ڕاستییدا ئەگەر ڕەخنەگر زیاتر لە تیۆرییەکەی مامۆستا مەودوودیی بکۆڵیایەتەوە، ئەمەی ئاوا بۆ ڕووندەبۆوە.

٢-کە دەڵێ تیۆرییەکەی مەودوودیی جیاوازیی ناخاتە نێوان بنەماو ڕێسای دەسەڵات لە دەوڵەتە ئیسلامییەکەی یەکەمجاری زەمانی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و دەوڵەتی ئیسلامی سەردەمەکانی دواتر. ئێمە ئەم خاڵەمان لە تیۆرییەکەی مامۆستا مەودوددییدا تێبینینەکردووە. ڕەخنەگریش ڕوونینەکردۆتەوە کە لە کوێوە بۆی دروستبووە، یان چ خاڵێک وایلێکردووە ئەمە بە ڕەخنە ببینێت و چۆن.. بە تایبەتی کە دەزانین مەودوودیی زۆر جار جەخت لەوە دەکاتەوە کە کەس بۆی نییە ئەگەر پێغەمبەرێکیش بێت علیهم السلام بێفەرمانی خوای گەورە فەرماندەرکات، یان بەرهەڵستی ڕەفتارێک بکات. ئەوەش کە لەسەر خەڵکی فەرز بووە کە گوێڕایەڵی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بکەن و ملکەچیی بۆ دەرببڕن، لەبەر ئەوەیەتی کە نێرراوی خوای گەورەیەو لە خوای گەورەوە ئەحکامی شەرعی خوایی بۆ هێناون... ئا ئامە کە مامۆستا مەودوویی باسی لێوەکردووە ڕاست و دروست و ڕەوایەو بە درێژایی مێژوو زانایانی ئیسلام و شەرعناسان هەمان ڕێسایان دووپاتکردۆتەوەو فەرموویانە کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بەو سیفەتەی کە نێرراوی خوای گەورەیە ملکەچی بۆ دەردەبڕڕێت... ئەمما خەلیفەکانی ڕاشیدین خوا لێیان ڕازی بێت بەڵگەنەویستە کە گوێڕایەڵیی دەکرێن و ملکەچییان بۆ دەردەبڕڕێت، لەبەر ئەوەیە کە جێنشینی پێغەمبەری خوان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە ڕاپەڕاندنی دینی خواداو کاروباریشیان بەراوێژکاریی موسوڵمانان دەبێت. خۆ وەحییان بۆ نایات و کەسیش نەیووتووە کە بە بێ قورئان و سوونەت دەشێت حوکم بکات و خەڵکیش ملکەچی بن... ئیتر نازانین ڕەخنەگر ئەوەی لە

کوێوە هێناوە کە مامۆستا مەودوودیی دەسەڵاتی خەلیفەی لە سەردەمە جیاوازەکانی دەوڵەتی ئیسلامییدا تێکەڵکردووە؟!.

-ئەمما بەراوردکردنی سیماو سیفاتی حکومەتی ئیسلامی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە حکومەتە دینییە (تیۆکراسی)یەکان _بە دیدو پێناسەو وەسفی ڕۆژئاواییەکان_ ئەمە شتێکە ڕێسای بەراووردکاریی قبووڵیناکات. چونکە بەراووردکاریی و قیاسکردن لە نیوان دووشتی لێکچوونی لێکنزیکدا دەبێت... لێرەدا دوو حکومەتی لێکجوداو لێکنەچووی سروشت جیاواز هەیە، کە هەر یەکەیان سیماو سیفاتی تایبەتی خۆیی هەیە.. ڕەخنەگر ئەوەی بەدوورگرتووە کە حکومەتەکەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حکومەتێکی تیۆکراسیی بێت.. کەچی خۆی خستۆتە تەنگژەیەکیترەوە دەڵێ ئەگەرچی حکومەتەکەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە رواڵەتییدا دینیی بوو، ئیعتیمادی دەکردە سەر ئیمانداریێتی موسوڵمانان و باوەڕیان بەوەی کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر لە خۆیەوە نادوێت، بەڵکو وەحیەو بۆی دێت و لە گوناح و هەڵە دوورەو مەعسوومە. بەڵام ئەم مەعسوومێتییەی تەنها لە کاروبارە دینییەکانییدا بوو، ئەمما کاروبارەکانیتری دنیای وا ڕەفتاریدەکرد وەکو هەر مرۆڤێک کە دەشێت بکەوێتە هەڵەو راستەوە.

ئێمە لەمە حاڵی نابین کە چۆن حکومەتەکەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە رواڵەتییدا دینیی بووە. ئایا ئەمە ئەوە دەگەێنێت کە لە جەوهەری (باطن)یدا دینیی نەبووە ؟! ئایا لەسەر بنەماو زەمینەی شەریعەت و دەستووری غەیری دینیی دامەزرابوو؟! ئەوەی ئێمە هەموو دەیزانین و بەڵگەنەوویستی مێژووییە ئەوەیە کە (باطن) و (ظاهر)ی حکومەتەکەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر دینیی بووە. بێگومان (باطن) و (ظاهر)ی نەبووە. ئەوە بۆ روونکردنەوەی ڕەخنەی ڕەخنەگرەکە وا دەڵێین، دەنا دینی خوای گەورەو شەریعەتەکەی (باطن) و (ظاهر)ی نییەو هەر یەکە.

-ئەوەش کە جیاوازی خستۆتە نێوان جۆری رەفتارەکانی پێغەمبەری خواوە صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە دیندا مەعسوومە (بێ گوناح و بێ هەڵەیە) کە وەحییەو رایدەگەێنەێت، لەگەڵ ئەو رەفتارانەی تریدا کە لە بارنەی (بەشەرێتی)یەکەییدان. ئەمە کە موسوڵمانان راجوێ نین لەسەری. کەس لە موسوڵمانان نەیووتووە کە پێغەمبەری خوا صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فریشتەی بێهەڵەبووە. بەڵێ جەنابی صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مرۆڤێک بووە وەکو مرۆڤیتر، بەڵام وەحی خوایی بۆ جەنابی هاتووە (قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) الكهف/١١٠ واتە: بفەرموو کە من هەر مرۆڤێکم وەکو ئێوە، بەڵام من وەحیم بۆ دێت.

٣-ئەوە کە دەڵێ: (ئەو ئایەتانەی مەودوودیی بۆ شەرعاندنی (حاکمێتی) هێناونێتیەوە، ناشێت بکرێتە بەڵگەی سەروەرێتیی دەسەڵات لە حکومەتی ئیسلامییدا، چونکە هی خوایەو بەس) هەر رەخنەگرەکەش دەڵێ: (دەبێت مەبەست لەو ئایەتانە ئەوە بێت کە خوای گەورە دارێژەری ئەسڵی شەریعەتی ئیسلامە، کە یاسای دینییەو ئەسڵەکەی دەگەرێتەوە بۆ وەحی ئاسمانی. کەوابوو حاکمی ئەم شەریعەتە خوایە، بەڵام رێگاکانی شیکاریی و لێکۆڵینەوەو چۆنیەتی ناساندنی ئەم شەریعەتە بەرنامەی زانینی حوکمی خوای گەورەن.. موسوڵمانانیش لەسەر ئەمە یەکدەنگن... هتد). پاشان دەڵێ: (ئەمما ئەگەر بووترێت ئەم ئایەتانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە دەسەڵاتدار لە ئیسلامدا کاروباری خەڵکی دەگرێتەدەست و بەرێوەیان دەبات، چونکە دەسەڵاتی لە دەسەڵاتی خواوە وەرگرتووە. ئەمە بوختان و درۆیەو دین شتی وا قبوڵناکات. لە ئیسلامدا دەسەڵاتێکی دینیی نادیار (غەیب)یی نییە کە خوای گەورە بە خەلیفەی دابێت، تا بە زۆری زۆرداریی بچێتە سەر تەخت و ئەمە بکات بە بەهانەی تاکرەویی بێسنووریی فەرمان و بڕیارو دەسەڵاتی خۆی. خەلیفە لە ئیسلامدا دەسەڵاتی لە وویستی ئوممەتەوە وەردەگرێت، کە رای خۆیانی دەدەنێ و تەعینیدەکەن. ئەگەر وویستیشیان لایدەدەن. ئەگەر هۆیەکی وایان بەدەستەوەبوو کە لادانی پێویستبکات).

لەو باوەڕەداین ئا ئەمەی ڕەخنەگر هێناویێتییەوە کە گوایە ڕەخنەیە لە تیۆرییەکەی مامۆستا مەودوویی دەگرێت، بەڕاستی پشتگیریی و لایەنگیرییەتی هەر ووتنەوەی بڕگەکانی تیۆرییەکەیە.. تەنانەت بە ووشەکانی مەودوودیی خۆشی! چونکە مەبەست لە حاکمێتیی هەر ئەمەیە، کە ڕەخنەگر باسی لێوەدەکات. خۆ مەبەست لە حاکمێتیی خوای گەورە بێگومان ئەوە نییە کە خوای گەورە خۆی دێتە سەر زەمین و دەسەڵاتدارێتی دەگرێتەدەست و حوکمدەردەکات!! بێگومان مەبەست لە حاکمێتیی خوای گەورە حاکمێتیی شەریعەتەکەیەتی... دینی خوا دەبێت خاوەنی سەروەرێتیی دەستووریی باڵا بێت و بەس... ئێ خۆ تیۆرییەکەی مامۆستا مەودوودیی غەیری ئەمە ناڵێت!.

لە تیۆرییەکەیدا هیچ ئاماژەیەکی تێدانییە کە بڵێ دەسەڵاتدارێتی خەلیفە لە دەسەڵاتدارێتی غەیبی خواوە هاتووە... مەودوودیی واینەووتووە.. ئەوەندە بەسە بۆ سەلماندنی ئەمە کە ڕەخنەگر خۆی هێناویێتییەوە، کە دەڵێ ئەو (تیۆکراسی)یەی ئیسلام هێنای، ئەوە نییە چینێک لە پیاوانی دین (سەدەنە) یان (شێخ و مشایەخ) بیگرنەدەست و بڵێن لە خواوە پێماندراوە. بەڵکو دەسەڵاتێکە بە گشتی لە دەست موسوڵماناندایە. موسوڵمانان تاوتوێی دەکەن و بە پێی قورئان و سووننەت کاروباری دەسەڵاتدارێتیی بەڕێوەدەبەن... ئێ کە ڕەخنەگر خۆی جەخت لەمە دەکاتەوە کە دەسەڵاتدارێتی حوکم لە ئیسلامدا مافی ڕەعییەتەکەیەو مافی هیچ چین و توێژێکی دینیی و غەیرە دینیی نییە، کە موسوڵمانان خۆیان خەلیفە هەڵدەبژێرن، ئیتر ڕەخنەگرتنی لە دیدو بۆچوونی مامۆستا مەودوودیی چییە، کە هەردووکیان هەر یەک رایان هەیە؟ ئا ئەمەی ڕەخنەگر تەئکیدی لێدەکاتەوە هەر ئەوەیە کە لە تیۆرەکەی مەودوودییدا بووە بە تەوەری سەرەکی.

٤-ئەوەی کە دەڵێ تیۆرییەکەی مەودوودیی تازەنییەو پێشتر لە ئەوروپا لە چاخەکانی ناوەڕاستدا هەندێک لە گەورەپیاوانی ناوداری کڵێسای مەسیحێتی ووتوویانە. وەکو (ساتەتۆماس و بارمان و سوارێز) کە ووتوویانە دەسەڵاتی حوکمڕانی بە شێوەیەکی لاوەکی

ناڕاستەوخۆ لە خواوە دێت، بەڵام بە ڕێگایەکی ڕاستەوخۆ لە گەلەوە دەبێت. خوای گەورە ئەو مافەی بە جەماوەری خەڵکی داوە کە حاکمی دەسەڵاتداری باڵایان هەڵبژێرن. کەوا بوو دەسەڵات ڕاستەوخۆ لەگەلەوەیە. بەڵام ناڕاستەوخۆ هەر لە خواوە دێت.

ئەمە پێویستی بە باسێکی زۆرتر هەیە، چونکە ڕەخنەگر زیاتری ڕوونەکردوتەوە، کە چۆن تیۆرەکەی مامۆستا مەودوودیی هەر وەکو ئەوەیە کە ئەو پیاوە بیرمەندانەی ئەوروپا ووتوویانە:

ا-ڕەخنەگر هیچ ئاماژەیەکی بەوە نەکردووە کە لە کوێوە ئەمەی هێناوە، کە ئەو پیاوانەی کڵێسا وایان ووتووە؟ .. ئەگەرچی ئێمە لە بەدواداچوونییدا زانیمان کە دکتۆر عبدالحمد متولی وەکو ئاماژە پێکردنێک نووسیوێتی کە دەستورەوانی فەرەنسایی (دۆجی)[١] باسیکردووە. (دکتور ثروت بدوي)یش ئاماژەی بەمە داوە[٢].

ب-ڕەخنەگر ئاماژەی کورتی بەم دیدو تیۆری ئەو پیاوانەی کڵێسا داوە. دەڵێ ئەوە تیۆری ئەوانە، کەچی (پێنج دێڕ)ی لەسەر دیدو ڕاو تیۆریان هێناوەتەوە! بێگومان پێنج دێڕ دیدو تیۆری فیکریی سیاسی ناناسێنێت، بە تایبەتی لە بواری بەراووردکارییدا.

ج-یەکسەر ئەوەی بە ڕاست و دروست داناوە کە لە تیۆری ئەو پیاوانەی کڵێساوە وەریگرتووەو کردوێتی بە پێوەرو تەرازوی حوکمدەرکردن پێی! بێئەوەی باسێک دەربارەی بارودۆخی ئەو دیدو تیۆرییە بکات کە لەسەردەمی گەرمەی ململانێی سەختی کڵێساو دەسەڵاتی ئیمپڕاتۆرێتی ئەو کاتەدا بوو. لەوانەش گرنگتر بنەماو ڕێسا فەلسەفییەکەیە، کە بۆتە زەمینەی تیۆری پیاوانی کڵێسا. ڕەخنەگر باسی ئەمەی هەر نەکردووە. کە گەورەترین و کاریگەرترین خاڵی جیاوازی دیدو تێڕوانین و پێناسەکانە. بۆیە بە ڕاستی

---

[١] مبادیء نظام الحکم ل:٥٥٥.

[٢] النظم السیاسیة ل: ٩٠ و پەڕاوێزەکەی.

بەراوردکردنی تیۆرییە کامڵەکەی مامۆستا مەودوودیی بە دیدو تێڕوانێکی دوورو جودا، راستنییەو ئەنجامێکی وا ناخاتەوە کە رێسای زانستیانەی بەراوورد قبوڵیبکات. ئەگەر بۆ موجامەلەش لەگەڵ رەخنەگردا بڕۆین و بڵێین باشە با بەراوردیان بکەین دەبینین:

-تیۆری پیاوەکانی کڵێسا _کە تیۆری مافی خوایی ناڕاستەوخۆیە_ دەسەڵاتدار دەکاتە تاکڕەوێکی رێ بۆخۆشبوو، ئەگەرچی گەلیش هەڵیدەبژێرێت. چونکە دەسەڵاتەکەی بەوە شەرعێتی وەرگرتووە کە لە خواوەیەو هەر خوای گەورەش مافی موراقەبەو موحاسەبەی ئەوی هەیە. ئەمە تەوەرەیەکیتری سەرەکی جیاوازیی نێوان ئەم تیۆرییەو تیۆریی (حاکمێتی)یەکەیە کە مەودوودیی خستوتێیە بەردەست. مەودوودیی دەڵێ: (موسوڵمانان مافی ئەوەیان هەیە کە دەسەڵاتداری حکومەتەکەیان هەڵبژێرن) (حکومەتی ئیسلامی هەر دەبێت بە هەڵبژاردنی ئوممەتەکە بێتە سەرکار) لابردنیشی هەر لەسەر داوای ئوممەتەکە دەبێت. بەڕێوەبردنی هەموو ئەو کاروبارانەشی کە دەقێکی راشکاوایان لە شەریعەتدا (لە قورئان و سووننەتدا) لەسەر نییە، هەر دەبێت بە کۆڕا (ئیجماع)ی موسوڵمانان بێت. ئەمما شەرح و روونکردنەوەو تەفسیلاتی یاساکانی دەوڵەت (کە ئەحکامەکانی شەرعە) هەر دەبێ ئەو کەسانە پێی هەستن کە لە شارەزایی شەرعدا گەیشتوونەتە پلەی ئیجتیهاد)... وا نازانین دوای ئەم بڕگە رۆشنەی تیۆری (حاکمێتی) جیاوازی نێوان حاکمێتیی و حکومەتی ئیسلامی لە تیۆری مامۆستا مەودوودییدا، ئەمە لەگەڵ تیۆری پیاوانی کڵێسا _کە حوکمی خوایی ناڕاست وخۆیە_ روون و ئاشکرا نەبێت.

٥-رەخنەگر کە هەر دوو تیۆرییەکانی (حاکمێتیی یان حکومەتی خوااویستی جەماوەریی) کە مامۆستا مەودوودیی دایڕشتووەو (تیۆرییەکانی مافی خوایی راستەوخۆ)و (ناڕاستەوخۆ)ی یەکساندناوەو هەر دووکیانی پێکەوە رەفزکردووە... ئەمە بەراستی رەفتارێکی ناڕەواو ئەنجامێکی هەڵەیە. چونکە تیۆری (حاکمێتیی) مافی خوایی راستەوخۆو ناڕاستەوخۆی تێدا نییە، تاکڕەویی بێسنووری حاکمی تێدا نییە، موراقەبەو موحاسەبەی

ئوممەت روکنی هەبوون و بەردەوامییەتی... جگە لەوەی کە حاکمێتیی لەسەر بریکارێتییەکەی مرۆڤ لەسەر زەمین دامەزراوە. مامۆستا مەودوودیی خۆی ئەمەی ئەوەندە رۆشن باسکردووە کە نەدەبوو رەخنەگر ئاوا رەفتاربکات و ئەوەش بکاتە ئەنجام، کە وەکو حوکمی پێشوەخت دەردەکەوێت!.

مامۆستا مەودوودیی بریکارێتیی و خیلافەتەکە ئاوا روونەدەکاتەوە: (بە هەڵەتێنەگەیت، وابزانیت بریکاریی (خیلافەت) بریتیە لە پاپایەتی، یان سێبەرێتی خوای گەورە: (ظل الله فی الأرض)، یان دەسکەوتنی ئەو ماف و دەسەڵاتانەی کە (پاشا خوا)کان هەیانبوو. چونکە قورئان پێناسەی بنبڕیی خۆیی بۆ خیلافەت کردووە، کە مافی هەموو ئەو کەسانەیە کە حاکمێتیی خوای گەورەیان قبووڵکردووەو باوەڕیان بە سەروەرێتیی و دەسەڵاتی باڵای یاسای خوای گەورە هێناوە، کە لە رێی وەحیەوە لە خوای گەورەوە بۆ نێرراوان و پێغەمبەرانی خوا علیهم السلام هاتووە).

ئەمە ئێزافە کەرە سەر ئەو جیاوازیانەی باسمانکردن کە لە (تیۆری حاکمێتی)یەکەدا هەن.

٦-سەیر ئەوەیە کە رەخنەگر دەستەواژە (عیبادەت)ی شێخ عەلی عبدالرزاق دەهێنێتەوە، کە دەڵێ: (وا دیارە ئەوانەی کە ئەمە دیدو رایانە (کە حکومەتی ئیسلامی بە حکومەتێکی دینیی دەزانن) لە زانایانی ئیسلام، نازانن کە لە دیدو تێڕوانینی رۆژئاوادا هیچ شتێک نییە کە بۆ ئیسلام خراپ بێت، وەکو ئەم دیدو رایە) ئینجا رەخنەگر لای خۆیەوە ئەمەی بۆ ئێزافەدەکات: (لەبەرچاوی زانایانی سەردەمیش بە شێوەیەکی گشتی هەر وایە) ئینجا دێتەوە سەر قسەی شێخ علی عبدالرزاق و تەواویدەکات، کە دەڵێ: (لەوە بێئاگان کە بەم دیدو رایەیان چەکێک دەدەنەدەست دوژمنانی ئیسلام، کە هەر دژی ئیسلام خۆی بەکاریدەهێننەوە.) ئینجا ووتەیەکی مامۆستا (بڵنچلی) دەهێنێتەوە کە دەڵێ: (دەوڵەتی دینی تیۆکراسیی لە دیدو پێناسەی زانایانی رۆژئاوادا شێوازێکی ناسراوی دەوڵەتە، کە لەسەردەمانی سەرەتایی ژیانی مرۆڤدا دادەمەزرا).

ئێمەش دەڵێین (الطیور علی اشکالها تقع) واتە باڵندە لای هاوشێوەی خۆی دەنیشێتەوە... پێش نیو سەدە شێخ عەلی عبدالرزاق حەملەیەکی سەختی کردەسەر ئیسلام، بەو ئومێدەی لە بناغەوە هەڵیتەکێنێت! بناغەو سەربانی تێکڕمێنێت! بەوەی کە دەیوویست نکوولّی لە هەبوونی شەریعەت بکات لەئیسلامدا. واتە نەفیکردنی سیستمەکانی سیاسەت و حوکم و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی تا وەکو دینێکی رۆحی ئامۆژگاریی رەوشتسازیی بیناسێنێت. بەڵام خوای گەورە وایکرد کە شێخ عەلی و ئەوانەی لە پشتیەوە بوون خۆیان نەخشەیان تێکشکاو بەزین و دواتر هەر خۆی تەبەڕای لە دیدو رای خۆی کرد. ئەگەرچی ئەو قسەیەی سەروەشی وا نیشانیدا کە گوایە بەرگریی لە ئیسلام دەکات و نایەوێت لەکەدار ببێت! سەیر ئەوەیە کە ئێستا وا رەخنەگری لەمەڕ خۆشمان دوای پەنجا ساڵ هاتووەو هەمان دیدو را دەخاتەوەڕوو! بە حساب ئەمیش هەر بەرگریی لە ئیسلامەکە دەکات و نایەوێت لەبەرچاوی زانایانی رۆژئاوایی و جیهانیان وا بناسرێت کە حکومەتی ئیسلامی حکومەتێکی دینییە!! هەر دووکیان خۆ لەوە گێڵدەکەن کە چەند دژ بە ئیسلام وەستاونەتەوەو زیانیان پێگەیاندووە، لە کاتێکدا وا دەزانن پیاوەتیان لەگەڵ ئیسلامدا کردووەو بەرگرییلێدەکەن! شێخ عەلی عبدالرزاق وا بەرگریی لە ئیسلام دەکات کە هیچ بەندو بڕگەو بنەماو بەڵگەیەک لەسەر هەبوونی سیستمی سیاسی ئیسلامی نییەو ئیسلام هەقی بەسەر دامەزراندن و لادانی حکومەتەوە نییە (دین لە سیاسەت جودایە) و ئەو کاتەش کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حکومەتی دامەزراندووە، دەسەڵاتی راستەوخۆی لە خوای گەورەوە وەرگرتووە. بەوەش وویستی تیۆرە رۆژئاواییەکەی حکومەتی دینیی تیۆکراسیی بهێنێتە ناو ئیسلام و موسوڵمانانەوە، کە دەڵێ بە پێی مافی خوایی ناڕاستەوخۆ دەسەڵاتی تاکڕەویی پیرۆز دادەمەزرێت.

ڕەخنەگری بەرامبەریشمان دەیەوێت بنەماو ڕێسا دینیی و عەقائیدییەکە لە حکومەتی ئیسلامیی بکاتەوەو بڵێ لە ئیسلامدا پێکهێنانی حکومەت هەقی بەسەر دین و دیندرایییەوە نییە. بەڵام کەوتۆتە پشێویی و تەنگژەیەکی سەختەوە.

حکومەتی ئیسلامی نە ئەو سیماو سیفەتەی هەیە کە شێخ عەلی عبدالرزاق لە کتێبی (الاسلام وأصول الحکم) ەکەیدا باسیکردووە، کە لە ١٩٢٥ بڵاویکردەوە، نە ئەو سیماو سیفاتەشی هەیە کە دکتۆر حازم عبدالمتعال الصعیدي دەیەوێت بیکات بەبەریدا کە لە ١٩٧٧ دا بڵاوی کردەوە.. حکومەتی ئیسلامیی بە ڕاستی ئەوەیە کە مامۆستا ئەبولئەعلای مەودوودیی لە تیۆری (حاکمێتی)یەکە خۆیدا پێناسەو باسی کردووەو بە شێوەیەکی هێندە گشتگیرو ڕیشەیی و کامڵانە خستوێتیەڕوو، کە زەحمەتە ڕەخنەی لێ بگیرێت. مەگەر لە نەزانێکەوە.

لە کۆتاییدا ئەوە پێویستدەکات کە ئاماژەی پێبدەین کە ڕەخنەگر (دکتۆر حازم عبدالمتعال) لەگەڵ ئەوەشدا کە نکووڵی لە سیماو سیفاتی دینییانەی دەسەڵات دەکات لە دەوڵەتی ئیسلامییدا، لە کۆتاییدا دێتەوەسەر بڕیارلەسەردانی! کە وەکو پێچەوانەکاریی و تەنگژەو دیدلێڵیی دەردەکەوێت. دەڵێ: (پێویستدەکات هەموان لەوە ئاگاداربکەینەوە کە نەفیکردنی شێوازی تیۆکراسیی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا (کە حکومەتێکی دینییە) بە شێوەیەکی گشتی ڕاستنییە، چونکە دەبێت ئەوە ڕۆشنببێتەوەو باوەڕی پێبهێنرێت کە لە ئیسلامدا خوای گەورە خاوەن مافی دارشتنی یاساو ڕێسایە. هەر خۆی خاوەنی دین و شەریعەت و دەوڵەتە ئیسلامیەکەیە. مەبەستیش لە دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامیی هەر چەسپاندنی شەریعەتی خوای گەورەیە، کە دەوڵەت و حکومەتەکەی هەر بە پێی ئەو شەریعەتە دامەزراون، ئەگەرچی سیستمی تیۆکراسیی بە تەواویی _وەکو کە خاڵە جیاوازییەکانیمان باسکرد_ ناکرێت بە تەواویی ببێت بە سیماو سیفەتی تیۆری سیاسی

ئیسلامی. بەڵام ئەمە رێ لەوە ناگرێت کە هەندێک خاڵی لێکچوویان هەبێت... ئەوەشە کە ئێمە مەبەستمان بوو)[١].

بەم رستەکورتەی دواییی _کە وا دیارە دەقاودەق نەقڵیکردووە_ هەموو راو بۆچوون و رەخنەکانی خۆی سڕیووەتەوەو بە شێوەیەکی رۆشن و راشکاوو بنبڕانە ئیعتیرافی بەوە کردووە کە دەوڵەتی ئیسلامی و حکومەتی ئیسلامیی دەوڵەت و حکومەتێکی دینین و تیۆری حوکم لە ئیسلامدا لەگەڵ تیۆری تیۆکراسیی رۆژئاوادا یەکناگرنەوەو لێکیش نزیکنین. ئەو نزیکییەی ئەو مەبەستی بوو بیسەلمێنێت وبۆی نەسەلمێنرا..

---

[١] بڕوانە کتێبەکەی رەخنەگر: النظرية الاسلامية في الدولة ل: ١٦٣.
_ پێویستە لێرەدا ئەوە بڵێین کە ئەو رەخنانەی لەسەرەوە لە تێکستەکەدا هێناومانەتەوە، هەموویمان لە کتێبەکای د. محمد ضياءالدين الريس دەقاودەق نەقڵکردووە، کە لە کتێبەکەی خۆیدا: (النظريات السياسية الاسلامية ل: ٣٧٤ چاپی شەشەم ١٩٧٦) هێناوێتیەوە، کە دەبوو رەخنەگرییش _کە هەر لەوێوە وەریگرتووە_ ئاماژەیەکی پێبدایا!.

برِگەی پێنجەم: رادەی شیاوێتی ناوبردنی حاکمی موسوڵمان بە (خلیفة الله):

*واقیعی مێژوویی سەردەمی خولەفای راشیدین:

کتێبەکانی سیاسەتی شەرعیی و سیستمی حوکم لە ئیسلامدا مەقوولەیەکی ماوەردییان دەماودەم هێناوەتەوە کە هۆی ناوبردنی حاکمی باڵای دەوڵەتی ئیسلامییە بە(خەلیفە)، لەبەر ئەوە بوو کە جێنیشنی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بوون لەئاراستەکردنی ئوممەت و چەسپاندنی حوکمی شەرع لە نیوانیاندا، بۆیە جائیزبووە پێیان بووترێت: (یا خلیفە رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ). بۆ ئاسانکاریش هەر ووتوویانە خەلیفە. بەڵام هەر مەبەست لێی خەلیفایەتی، واتە جێنشینێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بووە. لەسەر ئەمە رێکەوتوون... بەڵام ئەو پرسیارەشیان ماتۆتەپێش کە ئایا جائیزە بوترێت (خلیفة الله)؟ هەندێک لە زانایان و شەرعناسان فەرموویانە: بەڵێ جائیزە پێی بوترێت (خلیفة الله)، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ) الانعام/١٦٥ واتە: ئەوە خوای گەورەیە کە کردوونی بە جێنشینی سەرزەمین (بە بریکاری خوای گەورە لەسەر زەمین) و جیاوازیی پلەو ئاستی لە هەموو شتێکدا لەناودا دروستکردوون و هەندێکتانی پلەباڵاترکردووە (لە هەندێکیترتان: لە دەوڵەمەندیی و ناوداریی و پلەو پایەو... متد)دا.

بەڵام جمهوری شەرعناسان فەرموویانە جائیز نییە وا بوترێت، چونکە جێنشینی بۆ یەکێک دەشێت کە غائب ببێت، یان بمرێت. خوای گەورەش نە غایب دەبێت (واتە لەوێ نامێنێت) و نە دەشمرێت.. شەرعناسان فەرموویانە هەر کەسێک بڵێ (یاخلیفة الله) گوناحباردەبێت، بەڵام خەلیفەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جائیزە. بۆیە کاتێک بە سەیدنا ئەبوبەکری صددیقیان خوا لێی رازی بێت ووت: (یا خلیفة الله)

فەرمووی: من خەلیفەی خوای گەورە نیم، من خەلیفەی پێغەمبەری خوام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [١].

لەگەڵ ئەمەشدا تێبینی ئەوە دەکرێت کە لە هەندێک ریوایاتی مێژووییدا هاتووە کە ووشەی خەلیفەو (سلطان الله) بەکارهاتووە. لەوانە کە دەگێڕنەوە کە ماڵ و سامانی زەکات و دەسکەوت هێنرابووە بەردەست سەیدنا عومەر خوا لێی رازی بێت خەڵکیش قەرەباڵغییان لە دەوری سەیدنا عومەر دروستکردبوو، سەیدنا سەعدی کوڕی ئەبووەققاص خوا لێی رازی بێت تەشریفی هێنا (کە خاڵی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و فەرماندەی جەنگی قادسییە بوو) دڕی بە خەڵکی داو خۆی گەیاندە سەیدنا عومەر. سەیدنا عومەر کە بینی (دیرڕە)کەی دەرهێناو یەک دوانێکی پێکیشاو فەرمووی (إِنَّكَ أقْبَلْتَ لا تَهابُ سُلْطَانَ اللهِ فِي الأرضِ، فَأَحْبَبْتُ أنْ أُعَلِّمَكَ أنَّ سُلْطَانَ اللهِ لَنْ يَهابَكَ) [٢] واتە: وا هاتیت کە گوایە لە دەسەڵاتی خوا لەسەر زەمین ناترسیت! بۆیە حەزمکرد پێت بڵێم کە دەسەڵاتی خوا لە تۆ ناترسێت.

-هەروەها کە لە سەیدنا عەلی کوڕی ئەبو تالیب خوا لێی رازی بێت دەگێڕنەوە کە لەئامۆژگارییەکی دوورو درێژییدا بۆ والییەکی پێ ی فەرموو (ثُمَّ امْضِ اِلَيهِمْ بِالسَّكِينَةِ و الْوِقَارِ حَتَّى تَقُومَ بَينَهُمْ فَتُسَلِّمَ عَلَيهِمْ، و لا تَخْدِجْ بالتَّحِيَّةِ لَهمْ ثُمَّ تَقولُ: عِبَادَاللهِ، اَرْسَلَنِى اِلَيكُمْ وَلِيُّ

---

[١] الأحكام السلطانية ل: ١٥ هەروەها: مقدمەی ابن خلدون ل: ١٧١.

[٢] نووسەری بەرێز ئاماژەی وا داوە کە لەم سەرچاوەوە وەریگرتووە: (د. سليمان الطماوي: عمر بن الخطاب ل: ٢٧٣) بەڵام عادەتەن بۆ ریوایاتی وا دەبێت بگەڕێینەوە سەر نزیکترین سەرچاوە. وا منیش لە (طبقات بن سعد/ریوایەتی ژمارە ٣٧٠٥)ەوە نەقڵیدەکەم: (عَنْ رَاشِدِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أُتِيَ بِمَالٍ فَجَعَلَ يَقْسِمُهُ بَيْنَ النَّاسِ، فَازْدَحَمُوا عَلَيْهِ، فَأَقْبَلَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ يُزَاحِمُ النَّاسَ حَتَّى خَلَصَ إِلَيْهِ، فَعَلاهُ عُمَرُ بِالدِّرَّةِ ، وَقَالَ : إِنَّكَ أَقْبَلْتَ لا تَهَابُ سُلْطَانَ اللَّهِ فِي الأَرْضِ، فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعَلِّمَكَ أَنَّ سُلْطَانَ اللَّهِ لَنْ يَهَابَكَ).

اللهِ وَ خَلِيفَتُهُ لِآخُذَ مِنكُمْ حَقَّ اللهِ فِى اَمْوالِكُمْ، فَهَلْ للهِ فِي اَموالِكُم مِنْ حَقٍّ فَتُؤَدُّوهُ اِلَى وَلِيِّهِ)[1] واتە: پاشان بە ویقار و هێمنییەوە بچۆرە لایان تا رووەوڕوویان دەبیتەوە، سڵاویان لێ بکە، بەخیلی لە سڵاولێکردنیاندا مەکە. پاشان پێیان بڵێ: ئەرێ هۆ بەندەکانی خوای گەورە! وەلی و خەلیفەکەی خوای گەورە ناردوومی بۆ لاتان، تا مافی خوای گەورە (زەکات) لە ماڵ و سامانەکانتان دەرکەن و من وەریگرم و بیبەمەوە بۆ وەلیەکەی خوای گەورە .

سەردەمانی دوای خولەفای راشیدین:

لە هەموو سەردەمانی حوکمی خەلیفەکانی ئەمەویدا (٤١-١٣٢ک) نابینین هیچ خەرمانەیەکی پیرۆزیی و موبارەکیی بە دەوری کەسانێکەوە دروستکرابێت. بەڵام لەسەردەمی عەبباسییەکاندا لە ماوەی حوکمی خەلیفەی دوومیان، ئەبوجەغفەری مەنسوور (٣٦-١٥٨ ک = ٧٥٤-٧٧٥ز) دەبینین نازناوی وای لێنراوە کە نەسەبێک بێت بۆ لای خوای گەورە (وەکو سلطان الله وظل الله) لەو بەدواوە ئیتر بوو بە باوی رەسمی! دوای بەیعەتپێدانی خەلیفە نازناویکی وایان لێدەنا.

-رۆژهەڵاتناس ئادەم متز دەڵێ: (پێشتر نازناوی وا لەکەس نەنرابوو)[2].

لە زەمانی عەبباسییەکاندا هەر ئەوە نەما کە وەکو زەمانی ئەمەوییەکان خەلیفە هەر دەسەڵاتداری دنیایی بێت، بەڵکو بە (زەعیمی رۆحی)یش دادەنرا!! ئەو هەموو ناوو نازناوو ئەلقابانەی لێیاندەنرا بەڵگەی زیرەکیی و لێزانیی ئەبوجەعفەری مەنسوور بوو، کە هەر دوو دەسەڵاتی سیاسیی و رۆحیی لە دەست خۆی و دوای خۆشی لە خەلیفەدا گیردا!! دەنا خۆ زۆرینەی ئەو ناوو نازناوانە وەزیرە بەهێزەکان لە خەلیفە لاوازەکانیان دەنا، تا کاری خۆیان ئاسانبکەن! تا وا حاڵیبکرێن کە هەموو دەسەڵاتەکان بەوانە! بێگومان لە

---

[1] نهج البلاغة ل: ٢٩٩و دواتریی.

[2] الحضارة الاسلامية ب١ ل:٢٥٨.

سەردەمەکانی دواییندا (کە ئوممەت زۆر دواکەوت) ئەم نازناوانە هەر زۆرتردەبوو... تەنانەت لەسەردەمی نوێشدا لە پەیماننامەی (الحزب الوطني)ی کۆنی زەمانی شۆڕشی عورابی پاشا لە میسری بە دەق لە باسی سوڵتانی عوسمانییدا ئاوا نوسرابوو: (يرى الحزبُ الوطني محافظةً على العلاقات الودِيَّةِ الموجودةِ بينَ الحكومةِ المصريةِ والبابِ العالي واتخاذِ ذلكَ البابِ رُكناً يَستندُ عليهِ ويَعتقدُ أنَّ جَلالَةَ السلطان عبدالحميد مولاهم وخليفةُالله في أرضهِ وإمامِ المسلمينَ لا يريدُ قطعَ الصلاتِ والعلاقاتِ مادامتْ الدولةُ العَلِيَّةُ في الوجودِ)[١] واتە: حزبی نیشتیمانی وا دەبینێت کە پێویستە پەیوەندیی دۆستانەی نێوان حکومەتی میسری و بابولعالی (دەوڵەتی عوسمانی) پایەداربێت، چونکە دەوڵەتی عوسمانی قەڵایەکە کە پشتی پێ قایمدەکرێت. حیزبی نیشتمانی وا دەبینێت کە جەنابی سوڵتان عبدالحمید سەروەری حزبە، چونکە خەلیفەی خوای گەورەیە لەسەر زەمین و ئیمامی موسوڵمانانە، بۆیە هەتا دەوڵەتی مەزن و خاوەن شکۆ (ی عوسمانی) مابێت، حزب نایەوێت ئەو پەیوەندییەی نێوان هەردولا بپسێت.

توێژینەوەیەکی زانستیانە دەربارەی ئەم بابەتە:

ئەگەر لەو واقیعانە دەرچین و بچینە سەر توێژینەوەیەکی زانستیانە، کە ئایا دەشێت نازناوی (خليفة الله) لە حاکمێک بنرێت و بەو ناوەوە بانگبکرێت؟ لە کاتێکدا کە وەکو پێشتر بەتەفسیل باسمانکرد کە وشەی خەلیفە بە مانای بریکاری خوای گەورە لەسەر زەمین لە قورئان و سووننەتدا هاتووە، وا لێرەشدا بۆ بیرخستنەوە دەڵێین کە بریکاریی (الخلافة) دووجۆرە:

-بریکارییەکی گشتی کە وەسفی هەموو مرۆڤێکە.

---

[١] سيد أمير علي: مختصر تاريخ العرب ل:٣٤٧.

-بریکاریی تایبەتی کە دەوڵەت دەگرێتەوە، مادام فەرماندەیێتی مرۆڤ دەکات. هەروەها حاکمی سەرۆکایەتی گشتی و رێبەریی خەڵکی.

-لە فەرهەنگی (لسان العرب)دا شیکارییەکی زمانەوانی (زانا زەجاج) هەیە کە دەڵێ دەشێت بە پێشەوایان و رێبەران بووترێت خليفة الله، بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی کە خوای گەورە دەفەرموێ (يا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الأرْضِ)ص/٢٦ واتە: ئەرێ داوود ئێمە تۆمان کردووە بە خەلیفەی سەرزەمین[١].

-لەفەرهەنگی (المصباح المنير)یشدا هاتووە خەلیفە _کە بە مانای دەسەڵاتداری مەزنە_ دەشێت بکەر (فاعل) بێت و بوترێت (خَلَفَ مَنْ قَبْلَهُ فهوَ خليفَةٌ) واتە جێی ئەو کەسەی گرتەوە کە پێش ئەو لەوێ بوو، ئەو خەلیفەیە. هەر وەکو کە دەشێت کراو (مفعول) بێت، چونکە خوای گەورە کردوێتی بە خەلیفە. چونکە لە دوای کەسانیتر هاتووە. وەکو هاتنی نەوەکانی مرۆڤ، یەک لەدوای یەک. کە مەبەستی ئایەتەکەیە: (هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ) فاطر/٣٩ واتە: ئەوە خوای گەورەیە کە نەوە بەدوای نەوە بەدوای یەکتردا هێناونی. هەندێک لە زانایانی زمانەوانی فەرموویانە تەنها بۆ سەیدنا ئادەم و سەیدنا داوود علیهما السلام جائیزە بووترێت (خليفة الله) چونکە دەقی ئایەتیان لەسەرە. دەشڵێن جائیزە بە بەراووردکاریی بەم دوو پێغەمبەرە بەرێزە علیهما السلام. چونکە خوای گەورە باسی لە (خليفة) و (سلطان) کردووە، بۆیە وتراوە خليفة الله، سلطان الله، جنودالله، حزب الله، خيل الله[٢].

-لە فەرهەنگی ئیسلامییدا هاتووە کە: الخليفة: نازناوێکە لە دوای کۆچی دوایی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ داهات. کاتێک بەیعەت بە سەیدنا ئەبوبەکری صددیق درا پێیانووت (خليفة رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پاشان گۆڕرا بە (امير المؤمنين) بەڵام

---

[١] ابن منظور: لسان العرب . حرف:خ ل:٨٨٣.

[٢] احمد بن علي المقري: المصباح المنير المجلد الأول. كلمة: خلف ل: ٩٠_٩١.

زاراوەی (خەلیفە)بوو نازناوی هەر کەسێک کە دەبووە خاوەن دەسەڵاتی باڵای دەوڵەتی ئیسلامی، بەو سیفەتەی کە جێنشینی پێغەمبەری خوایە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە چەسپاندن و راپەڕاندنی ئەحکامەکانی ئیسلام و ئاڕاستەکردنی ئوممەت و بەڕێوەبردنی کاروباری دنیای رەعییەتەکە.

جاری واش هەبوو لە دواندندا بە خلیفەیەک دەوترا یاخلیفن اللە، یاخلیفة رسول اللە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، یان یاخلیفة اللە في ارضه ونائبه فی خلقه)[١].

-لە فەرهەنگی (معجم الفاظ القرآن الكريم)دا هاتووە: الخليفة: مَنْ يَخْلُفُ غَيْرَهُ وَيَقومُ مَقَامَهُ: واتە: خەلیفە: ئەو کەسەیەکە دەچێتە جێی یەکێکیترو پلەو شوێنی ئەو دەگرێتەوە. کۆیەکەشی (خلائف و خلفاء و خليفة)یە. خوای گەورە دەفەرموێ: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) البقرة/٣٠ واتە: خوای پەروەردگارت بە فریشتەکانی فەرموو من دەمەوێت بریکارێک لەسەر زەمیندا دانێم. تەفسیرەوانان دەفەرموون واتە: یەکێک دادەنێم کە لە جیاتی من ئەحکامەکانی دینی من بچەسپێنێت و وویستی من راپەڕێنێت، لە ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین و بەڕێوەبردنی کاروباری خەڵکییدا. کە دەشفەرموێ: (يا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ)ص/٢٦ واتە: ئەرێ داوود! ئێمە تۆمان کردووە بە بریکار لەسەر زەمیندا. واتە:لە جیاتی خوای گەورە ببە بە دەسەڵاتدار، بۆ جێبەجێکردنی فەرمانی خوای گەورە لە ئیدارەدانی کۆمەڵگەی مرۆڤدا.

-ماناو واتاکانی بریکارێتیی (ئیستیخلاف) کە لە سورەتەکانی النور/٥٥، الانعام/١٣٣، هود/٥٧، الاعراب/١٢٩، الحديد/٧ دا هاتووە، بە مانای بریکارێتیی خوای گەورەیە، کە ئەمیش بریتییە لە رەفتارکردن لەسەرزەمیندا بە پێی فەرمانی خوای گەورە. هەروەها

[١] أحمد عطية الله: القاموس الاسلامي. المجلد الثاني ١٣٨٦ک/١٩٦٦ز مكتبة النهضة المصرية ل:٢٧٩.

كردوونی بە نەوە بە نەوەی دوای یەكتریی، تا ئەگەر نەوەیەكیان كەمتەرخەمبوو لە بریكارێتییەكەیدا نەوەی دواییتر بە تەواویی ئەنجامیبدات[١].

-پێشتر ئایەتەكانی خیلافەمان _بە تەفسیریانەوە_ هێنایەوە، كە پێشەوایانی تەفسیر مانایان كردبوون. پێویستناكات لێرەشدا بیانهێنینەوە، كە هەموویان بە جائیزی دەزانن بە دەسەڵاتداری باڵا بوترێت (خلیفة الله).

هەر پێشووتر ئەوەشمان سەلماند كە مرۆڤ ئەركی بریكارێتیی خوای گەورەی لە ئەستۆدایە، كە دەبێ لەسەزەمین بیهێنێتەدیی. بۆیە جائیزبوو پێی بوترێت (خەلیفة) یان (النائب عن الله فی ارضه) واتە: بریكاری خوای گەورە... ئەمما ئەو زانایانەی فەرموویانە جائیز نییە وا بە مرۆڤ بووترێت، چونكە (خەلیفة) دێتە شوێنی كەسی غایب و مردوو، ئەمە رایەكی لاوازە لە بەرامبەر هەبوونی ئایەتی رۆشن و راشكاودا كە باس لە خەلیفەو خیلافەتی مرۆڤ دەكات لەسەر زەمین و گەیاندنی بە دەسەڵات و تەمكین، تا فەرمانی خوای گەورە بچەسپێنێت و سەرزەمین ئاوەدانبكاتەوە.. ئەگەر جائیزنەبێت بۆ خوای گەورە بووترێت جێنشین دیارە كە لەبەر ئەوەیە شتێكی نامومكینە (چونكە ئایا خوا جێگای هەیە؟ جێی دەهێڵێیت؟ كێ دەچێتە جێی؟! ئەمانە هەمووی پرسیاری سۆفسطائی بێمانان) بەڵام بەكارهێنانی ووشەی (خلیفه) بۆ خوای گەورە بەو مانایە نییە، وەكو كە مرۆڤێك دەچێتە شوێن مرۆڤێكیتری غایب یان مردوو.. ئەمە ئاشكرایە كە بۆ مرۆڤ سروشتیی و ئاساییە، بەڵام بەتەئكید ئەمە مەبەست نییە بۆ خوای گەورە، بەڵكو مەبەست لە (خلیفة الله) رەفتاركردنە لە جیاتی خوای گەورە:

_ لە پێناسەو ناسین و ناساندنی خوایەتی و

---

[١] مجمع اللغة العربیة/مصر: معجم ألفاظ القرآن الكریم. المجلد الأول چاپی دووەم ١٣٩٠ك/١٩٧٠ز ل:٣٦٥ و دواتریی.

_ ئەرکی عەبدێتیی و

_ چەسپاندنی دادی خوایی و

_ ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین بۆ ئاسوودەی مرۆڤ[1]...

چونکە خوای گەورە بێوێنەو بێهاوتاو بێهاوشێوەیەو هیچ وەکو ئەو نییە: (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) الشورى/١١.[2]

لەوانەیە کە سەلەف پێیان چاک نەبووبێت بوترێت (خليفة الله) لەبەر ئەوەیان بووبێت نەبادا لە زەین و هەست و هۆشی خەڵکییدا تێکەڵ بە خەلیفایەتی مرۆڤ بۆ مرۆڤ ببێت و هەندێک کەس سیفەتی مرۆڤی مەخلووق وەکو سیفەتی خوای خالق دابنێن، یان نەبادا ئەو کەسەی پێیبووترێت (خليفن الله) ئەم نازناوەی بۆ بکرێتە مایەی پیرۆزیی و موبارەکیی و مەزنییەکی باڵاتر لە ئاستی مرۆڤ، یان نەبادا ئیتر خەلیفە یان پێشەواو ڕێبەرەکە وا بزانێت ئیتر لەوە دەرچووە فەرزەکان وەکو عمومی خەڵکی راپەڕێنێت، یان بۆی ببێت بە مایەی سیستی نواندن لە دینداریی، یان خۆفریوودانی زیاتر! ئەگەرچی لە حەقیقەتدا ئەم نازناوە (خلیفە) هیچ مەزنیی و پیرۆزییەکی نائاسایی، یان دەسەڵاتێکی خوایی و پلەیەکی دینیی بە کەسەکەی نادات، بەڵام هەر بۆ ڕێزی زیاتر لە عمومی خەڵکی بە خەلیفەیان

[1] لەبەر ئەمەبوو ئێمەش نەمانووت (جێشین)، بەڵکو (بریکار) واتە لەبری ئەو، لەجیاتی ئەو، کارەکە دەکات. نەک لەبەر غایببوونی ئەو، یان نەتوانینی، بەڵکو بۆ بەجێهێنانی ئەرکی خۆی _کە فەرمانەکەی خوای گەورەرەیە_ لە خودی بریکارێتییەکەدا.

[2] الاسلام وأوضاعنا لاسياسية ل: ١٠٠_١٠١.

دەوت خليفة الله، هەر وەکو کە بە مزگەوتیان دەوت بەیتواللە یان بە مەندێک مانگی ساڵ: شهرالله[١].

بڕگەی شەشەم: مرۆڤێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :

سەلماندنی مرۆڤێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کۆتا رازاندنەوەی ئەو ئەنجامەیە کە گەیشتینێ بە باس و بڕگەکانی پێشوو دەربارەی تیۆرەکانی مافی خوایی بۆ دەسەڵاتگرتنەدەست. کە وەکو بینیتان ووردەکارانە تیۆرییەکانمان شیکردەوەو بە رەخنەی زانستیانە وەڵامیانمان خستە بەرچاوان... ئەگەر مافی خوایی راستبووایە بدرێت بە مرۆڤ، کەس لە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شیاوترو لەپێشتر نەدەبوو کە بیدرێتێ... ئەگەر خوای گەورە لە دەسەڵاتی خوایەتی خوای بدایا بە مرۆڤێک، دەبوو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەو پلە رێزو تەقدیرە وەربگرێت... ئەگەر ئەو تیۆرییە لە ئیسلامدا هەبووایە، لە یەکەم رۆژی پێغەمبەرێتی سەیدنا محمدەوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەبوو رابگەیێنرێت و موسوڵمانانی یەکەم _کە ئەوەندە هۆگری پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بوون_ دەیانخستە سەرچاوو سەرسەریان، وایان رێزلێدەگرت کە تەواوبی مافی خوایەتییەکەیان لە دەسەڵاتدارێتییدا بۆ پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەسەلماندو دەچەسپاند... بەڵام هەر هەموو یاوەران لە ئاڕاستەکانی قورئان و سیرە و سووننەتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حاڵیببووبوون، دەیانزانی کە شتی وا لە ئیسلامدا نییە... لە ئیسلامدا بە هیچ رادەو برِو شێوازو چۆنییەتییەک سیفاتی خوای گەورە نادرێت بە بە هیچ مەخلووقێک، تەنانەت بە پێغەمبەرانیش سەلامی خوایان لێ بێت.. بۆیە لەو رۆژانەی سەرەتای وەحیەوە هەتا ئێستاو تا رۆژی دوایی لێکۆڵەرەوەو توێژەرەوەکان هیچ بەڵگۆکەیەکیشیان دەستناکەوێت کە بڵێین مافی خوایەتی (الحق الالهي) لە ئیسلامدا هەیەو بە گوێرەی ئەوە دەسەڵاتداری باڵای دەوڵەت (کول فی کول)

---

[١] أبوهلال العسكري: الأوائل ل:١١٧.

دەبێت و تاکڕەوانە بە ناوی خوای گەورەوە حوکمدەکات! هیچ بەڵگۆکەیەک لەو بارەوە نییە. نە لە قورئان و نە لە سوننەتدا، نە لە کۆڕای یاوەران و نە لە ئیجتیهادی پێشەوایاندا (نە لە مەدرەسەکانی سوفیگەرێتیشدا) نە ئاشکراو نە پەنهان، نە راشکاو (صریح) و نە لاوەکی و لابەلا... سەلماندنی مرۆڤێتیی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە پێغەمبەرو خەلیفەو حاکمی باڵای دەوڵەتی یەکەمی ئیسلام بوو، سەلماندنی مرۆڤێتیی هەموو مرۆڤێکیترە، لە هەر ئاست و پلەیەکی رێزو گەورەیی و ناوداریی و دەسەڵاتدابێت.. پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە مرۆڤێتی خۆی، بە باوەڕو ووزەو رەنجی بەشەرێتیی خۆی، ئەم وەحیە خواییەی روونکردەوەو گەیاندی.. خەڵکی موسوڵمان کردو کۆمەڵکارانە خستنیە خەبات و رەنجدان (بێگومان لەژێر سەرپەشتی قۆناغ بەقۆناغی وەحییدا) پاشان بە رەنجی خۆی و یاوەرانی بەرێزیی کۆمەڵکارییەکەیان گەیاندە ئاستی دامەزراندنی کۆمەڵگەو دەوڵەتی ئیسلامی لە مەدینە.. بەرەنجی بەشەریی خۆیان (بە ئارەق و فرمێسک وخوێن) پاراستیان و گەشەو نەشونمایان بە کۆمەڵگەو دەوڵەتدا، تا گەیاندیانە ئەو ئاستە باڵایەی شارستانێتی پڕدادی شەرع و ئاسوودیی ئیمان و ئەمان و بەگەڕخستنی خێروبێری سەرزەمین (بە پێی تەکنۆلۆژیای سەردەمانی ئەو کاتەی موسوڵمانان) بۆ کامەرانیی و بەختەوەریی مرۆڤ لە دنیاو قیامەتدا... ئەو کەسانەی لافوگەزافی مافی خوایی بۆ دەسەڵاتدارێتی بۆ ئیسلام رادەگەیێنن، بوختان هەڵدەبەستن، چونکە شتی وا بە هیچ کلۆجێک لە ئیسلامدا نییە.

<u>خاڵی یەکەم: مرۆڤێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە قورئانی پیرۆزدا:</u>

-خوای گەورە بە پێغەمبەرەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەفەرمووێ کە ئاوا وەڵامی موشریکەکان بدەرەوە: (قُل لَّا أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ) الانعام/٥٠ واتە: بفەرموو خۆ ناشێت لە خۆمەوە پێتان بڵێم من گەنجینەکانی خوای گەورەم

بەدەستەو دەتوانم رزق و رۆزیی بدەم... من نە خاوەنی ئەو گەنجینەم و نە خاوەنی قسەی واش دەبم.. من هیچ شتێکی نادیار (غەیب) نازانم، هەر وەکو کە ئێوە نایزانن، مەگەر ئەوەی کە خوای گەورە بە وەحی بۆ منی روونکردبێتەوە.. من ناشڵێم من فریشتەم وخوای گەورە منی تایبەتتر لە ئێوەی مرۆڤ خەلقکردووە.... نا من هەر مرۆڤم، بەڵام من لە خوای گەورەوە وەحیم بۆ دێت و بە پێی ئەو وەحییە رەفتاردەکەم. بفەرموو: دەی سا کوێر (کافر) وەکو چاوساغ (موسوڵمان)ە؟ نەخێر، چونکە موسوڵمانەکە پێناسەی گەردوون و ژیان و مرۆڤ و پێکهاتەو چارەنووسی هەمووانی لایەو بە وەحی خوایی بۆی روونبۆتەوە.. چۆن ئەم کەسە وەکو ئەو نەزانە وایە کە هەر رۆژەو لەسەر پێناسەیەکی نامۆو دوورو غەیرە واقیعیە؟ دەی سا بۆچی بیر لەمە ناکەنەوە؟!.

-(قُل لَّا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) الاعراف/١٨٨ واتە: بفەرموو: من ناتوانم سوودێک بە خۆم بگەیێنم، یان زیانێک لە خۆم دوورخەمەوە بێوویست و ئیرادەی خوای گەورە، چونکە سوودو زیان لەدەست ئەو دایە. من هیچ شتێکی نادیار (غەیب) نازانم. ئەگەر بمزانیایە خۆم لە هەموو زیان و کەم و کورتیەک لا دەدا، کە دەهاتەرێم (نەخۆشیی، هەژاریی، ئازاردانی دوژمنان... هتد) ئەوە وەحی خوایەو بۆم دێت. شێتنەبووم، جنۆکە دەستی لێنەوەشاندووم، نابزرکێنم، نەخەڵەفاوم.. ئەوەی دەیڵێم قورئانەو وەحی خواییە، من بووم بە پێغەمبەری خوا، تا هۆشداریی بدەمە ئەو کەسانەی دیدو رێی کوفر دەگرنەبەر، کە سزایان دۆزەخ دەبێت. مژدەش بدەمە ئەو کەسانەی کە ئیسلامەتی وەردەگرن، کە پاداشتیان بەهەشت دەبێت.

-خوای گەورە بە موشریکەکانیش دەفەرموێ: (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ)التوبە/١٢٨ واتە: نێرراویان لە خوای گەورەوە بۆ هەڵبژێرراوە، کە هەر لە خۆتانە کەللەرەقیی و هەڵوێستی دوژمنکارییەکانتانی بەلاوە سەختە، پێیناخۆشە کە ئاوان و باوەڕ بە پێغەمبەرێتییەکەی ناهێنن. سوورە

لەسەر ئیمانداریتان، چونکە دەزانێت سەرەنجامی کوفرو ئیمان چییەو چۆن دەبێت. بۆیە بەرامبەر موسوڵمانان ئەوەندە بەسۆزو دڵنەواو بە بەزەییە.

-دوای موجادەلەکردن و شەڕە قسەی موشریکەکان بەرامبەر بانگەوازی خوایی و پێغەمبەرەکەی خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خوای گەورە پێیدەفەرموێ کە ئاوا دیدو هەڵوێستی خۆیان بۆ روونبکاتەوە: (وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا . أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا . أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا . أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا . وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَن يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَن قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا . قُل لَّوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَّسُولًا . قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا) الاسراء/٩٠-٩٦ واتە: ووتیان باوەڕت پێناهێنین تا موعجیزەی بەرجەستەت لێنەبینین. ئادەی کانیاوێکمان لەم دەشتە بۆ هەڵقوڵێنە، یا خواکەت بیکردیتایە بە خاوەنی باخ و باخاتی دارخورما و ترێ و میوەتیتر، کە روباریان بە نێواندا بهاتایەو بچوایەو لێرەو لەوێ هەڵقوڵییایەو نافوورەیان پێ دروستبووایە. یان ئەگەر راستەو هەڕەشەکانت دێنەدیی _کە خواکەت غەزەبمان لێدەگرێت_ ئادەی سا ئاسمانمان بەسەردا بڕوخێنە. یان بڕۆ خواکەت بێنەو با فریشتە پۆل پۆل بە ریز لەملاتەوە بن (وەکو پاشای رۆم و کیسرای فارس!) با رووەوڕوومان ببنەوەو بیانبینین. یان با تۆ لە ئێمە دەوڵەمەندترو بەدەسەڵاترکات. با کۆشک و تەلاری زێڕینت هەبێت. یان لەبەر چاومان بفرە، پەیژەیەک دانێ و پێدا سەرکەوە بۆ ئاسمان. ئەگەر واشبکەیت و بشتبینین کە بە پەیژەکەدا _لەبەرچاومان_ دەچیتە ئاسمان، هەر باوەڕت پێناکەین! تا لەو سەرەوە، لە ئاسمانەوە نامەیەکمان بۆ دێنیت، لە خواوە کە مۆری خوای پێوە بێت، کە محمد (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)راستدەکات نێرراوی منە،

ئێمەش دەیبینین و دەیخوێنینەوە... بفەرموو پاک و بێخەوشی بۆ خوای پەروەردگارم، چما من چیم؟ من هەر مرۆڤێکی وەکو ئێوەم. من هەر وەحیم بۆ دێت تا پێتانی بگەیێنم. من هەر وەکو پێغەمبەرانی پێشووم علیهم السلام. ئیمەش هەر وەکو ئێوە بەشەرین. هەر موعجیزەیەکمان پێ بنوێنرێت لە خوای گەورەوە دەبێت. ئەوەی کە بۆتە بەربەستی رێی باوەڕهێنانی خەڵکی و وەرنەگرتنی هیدایەتی خوایی ئەوەیە کە دەیانووت: چما خوای گەورە مرۆڤێکی کردووە بە نێرراوی خۆی؟! بۆچی فریشتەی لای خۆیی نەناردووە؟! بفەرموو: ئاخر ئەگەر نیشتەجێیانی سەرزەمین فریشتە بوونایەو هێمن و ئاسوودە بهاتنایەو بچوونایە، حەتمەن ئێمەش فریشتەمان دەکردە نێرراوی خۆمان و دەماننناردن. بفەرموو خۆ خوای گەورە بەسە بۆ شاهێدیدانی نێوانمان کە شاهێدییدەدات کە من نێرراوی ئەوم. خوای گەورە بە نییەت و رەفتاری پەنهان و ئاشکراتان دەزانێت و نەتانبینێت.

-هەروەها پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کەبەموشریکانی دەفەرموو (قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ . وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِن نَّبَإِ الْمُرْسَلِينَ . وَإِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَن تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُم بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ. إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ)الانعام/٣٣-٣٦ واتە: بەمتەئکید دەزانین چیت پێ دەڵێن، دەشزانین کە بەدرۆخستنەوەو تانەو تەشەر لێدانیان لێت خەمبارتدەکات، بەڵام دڵنیابە لە ناخی خۆیاندا بەدرۆزنت نازانن. دەزانن راستدەکەیت، بەڵام ستەمکارو دڵڕەق و دڵڕەشن، هەر بۆ بەدرۆخستنەوەو رەتکردنەوەی قورئانی خوای گەورە ئەو هەڵوێستە بەرامبەر جەنابت دەنوێنن. پێغەمبەرانی پێش جەنابت وایان لێ بەسەرهات.. بە درۆیانخستنەوەو دوژمنداریتیان کردن، بەڵام ئەوان هەر بەئارامبوون و خۆیان بەرامبەر دوژمنداریتی قەومەکانیان و ئازارو کێشەکانیان گرت

و پشوو درێژانە لەسەر بانگەوازی خوایی بەردەوامبوون، تا سەرکەوتنی ئێمەیان دەستکەوت. شایانیان بوو. جەنابیشت سەبربگرە، سەرکەوتن بۆ خۆت و بانگەوازەکەتەو بەزین و شکستیی بۆ ئەوان و دین و رەنجیانە... ئەمە بەڵێنی خوای گەورەیە، ئەمە رێسای بزاوتی دینەکەیەتی، جێگرەو نەگۆڕە، بەهیچ کلۆجێک گۆڕانی بەسەردا نایات، بێخەمبە... باسی پێغەمبەرانی پێشووت بۆ کراوە، تا ببێتە سەلوای دڵ و مایەی ئارامی و خۆگریت. ئەوانیش وەکو جەنابت دووچاری کەندو کۆسپ بوون و سەبریانگرت تا سەرکەوتنی خوای گەورەیان بۆ هات... کە ئەوەندە لەسەر هیدایەتدان و موسوڵمانبوونیان سووریت، بە لاتەوە زۆر سەختە کە ئاوا روویان لە دینی خوای گەورە وەرگێڕاوە. چما تۆ دەتوانیت رێڕەوێک بە ناخی زەویدا دروستبکەیت و پێیدا بێیت و بچیت؟! دەتوانیت پەیژەیەک بە ئاسمانەوە راگریت و پێیدا سەرکەویت؟! نا، نەخێر جا خۆ ئەمە لە هیدایەتدانیان ئاسانترە. چونکە هیدایەتدانیان بە حەزو وویستی جەنابت نییە، کارو بەرپرسێتی جەنابت نییە، ئەگەر خوای گەورە بیویستایە هەموویانی هیدایەتدەداو لەسەر دینی خوا کۆدەبوونەوە. ئیدیی خۆ مەخەرە ریزی نەفامانەوە. ئەو کەسانە بە دەنگ بانگەوازەکەتەوە دێن کە زیندوون و گوێدەگرن، ئەمما کافرە دڵمردووەکان ئەوە هەر لەسەر دیدو رێی کوفریان دەمێننەوە . پاشان خوای گەورە لە رۆژی دواییدا زیندوویاندەکاتەوە.

ئەوەندە ئایەتەی کە هێنامانەوە بۆ بەڵگەهێنانەوە لەسەر مرۆڤێتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بەسن. کە هەر یەکێکیان هەموو سیفەتێکی خوایەتی لە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دادەماڵێت و دەیسەلمێنێت کە مرۆڤەو وەحی بۆ دێت، تا دینی خوا بە خەڵکی بگەیێنێت و مەبەستی ناسین و پەرستنی خوای تاکوپاکەوبەس، هیچ مەبەستێکی مرۆیی بۆ خۆی تێدانییە. بێگومان ئەمانە زەقترین نیشانەی پێغەمبەرێتی پێغەمبەری خوان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کەهەموو رەنج و

مەبەستێکی هەر لەبەر ڕەزامەندیی خوای گەورە بوو، هیچ مەبەستێکی بۆ خۆی تێدا نەبووە. نە دەسەڵاتداریێتیی و ناوبانگ، نە ماڵ و سامان و نە چێژەکان ژیان.. هەرچیشی هەبوو هەر لە پێناوی ئەم دینەدا خەرجیدەکردەوە[١].

خاڵی دووەم: مرۆڤێتی پێغەمبەرێتی خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ لەسووننەتدا:

سیرە وسووننەتی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەوەمان نیشاندەدەن کە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بە هیچ شێوەیەک پێی پەسەندنەبوو کە شوێنکەوتووانی لە ئاست و پلەیەکی پیرۆزیی و مەزنیی وایدا دابنێن کە لە مرۆڤ باڵاتربێت و خوانەکردە بچێتە ئاستی ناشەرعییەوە. نەیدەهێشت کەسیان هیچ سیفەتێکی فریشتەی بەبەردابکات، چجای سیفەتی خوایی. بە هەموو شێوەیەک ڕێی لە موسوڵمانان دەگرت کە لە ئاستی مرۆڤێتیی و پێغەمبەرێتیی باڵاتربببەن، نەبادا ئەمانیش وەکو دیانەکان بکەونە شیرکەوە وەکو کە ئەوان لە زێدەڕۆیی و بە پیرۆزو مەزن و موبارەکدانانی

---

[١] الشیخ عبدالجلیل عیسی: اجتهاد الرسول چاپی دارالبیان/ کوەیت ١٣٨٩+ک/١٩٦٩ز ل: ١٠ و دواتریی.

_ مەولانا محمد عەلی تێبینییەکی جوانی لە پێشەکی کتێبەکەیدا: (دینی ئیسلامی) _کە بە ئینگلیزی نوسیوێتی_ هێناوەتەوە، کە دەڵێ: زۆر لە نووسەرە ڕۆژئاواییەکان سوورن لەسەر ئەوەی کە دینی ئیسلام بە ناوی دینی محەممەدیی بهێنن، هەر وەکو کە دەوترێت مەسیحیی و بودایی و ئەوانە. دەڵێ: ئەمە بە راستی هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە کەس بە درێژایی مێژوی ئەم دینە زاراوەی (دینی محەممەدیی)ی بەکارنەهێناوە. هیچ بەڵگەیەک نە لە قورئان و نە لە سوننەتدا نییە کە پاڵپشتی ئەم زاراوەیە بێت. ئەو ناوەی خوای گەورە لە دینەکەی ناوە (ئیسلام)ە. چونکە مەبەستیش لێی ئەوەیە کە ئەمە دینی هەموو مرۆڤایەتییە).. گومانی تێدانییە کە ئەم تێبینییەی مەولاناش ئیزافە دەبێتە سەر ئەو بەڵگانەیتر کە هێنامانەوە کە ناهێڵن هیچ جۆرە پیرۆزیی و مەزنێتییەکی ناسروشتیی بکرێتەبەر کەس، ئەگەرچی پێغەمبەری خواش بێت علیه الصلاة والسلام. ئینتیمای جەنابیشی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هەر دەبێت بگەڕیتەوە بۆ ئیسلامەکەو بووترێت پێغەمبەری ئیسلام! بڕوانە کتێبەکەی مەولانا: (Maulana Muhammed Aly, The Religion of Islam, Cairo by National Puplication, Printing house P.١).

سەیدنا عیساو دایکییدا علیها السلام کەوتنە شیرکەوەو دیدو روانگەو پێناسە عەقائیدییەکەی تەوحیدیان گۆڕی. بەمەش ناوەڕۆکی پەیامی تەوحیدیان گۆڕیی کە سەیدنا عیسا علیه السلام بۆی هێنابوون و تێیگەیاندبوون.. پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لەمە دەترسا، بۆیە نەیدەهێشت هیچ کەسێک _ئەگەر موشریکیش بووایە_ لەو ئاستی مرۆڤێتیی و پێغەمبەرێتییەی بەرزتر دابنێت.. رۆژێک کابرایەکی هەژار هاتە خزمەتی، کە گەیشتەلای هەموو گیانی کەوتە لەرزین و داهاتەوە بۆ لای پێی. پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خێراگرتی و نەیهێشت و فەرمووی: (رُوَيدَكَ يا هذا إنَّما أنَا بَشَرٌ، أنَا ابنُ امْرَأةٍ أعْرَابيَّةٍ كانتْ تَأكُلُ القَديدَ)[١] واتە: هێدیی و لەسەرخۆ بە، خۆ من هەر مرۆڤێکم. کوڕی ئافرەتێکی ئەعرابییم کە قەراغەنانی ووشکهەڵاتووی دەخوارد.

-موسلیم لە عەدیی کوڕی حاتەمەوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە (أَنَّ رَجُلًا خَطَبَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَنْ يُطِعْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَقَدْ غَوَى فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِئْسَ الْخَطِيبُ أَنْتَ قُلْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ)[٢] واتە: کابرایەک لە پێش پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ووتاریدا، لە ووتارەکەیدا ووتی: هەر کەسێک ملکەچی خواو پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بێت بە ڵنیاییەوە خوای گەورە هیدایەتی دەدات، هەر کەسێکیش سەرپێچییان بکات گومڕای دەکات.

---

[١] نووسەری بەڕێز ئەم روداوەو ئەوانی دواتری هەروا بێ سەنەد لە کتێبەکەی شێخ عبدالجەلیل عیساوە نەقڵکردووە. ئەو ریوایەتەی سەرەوەم نەدۆزیەوە کە لەفزی (أعرابية)ەکەی تێدا بێت. بەڵام ئەمە ریوایەتی تریێتی (هَوِّنْ عَلَيْكَ , فَلَسْتُ بِمَلِكٍ، إِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانَتْ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ) ئیبنوماجە (٣٣١٢)، حاکم (٤٧/٣) فەرمووشیەتی: سەحیحە بە پێی مەرجەکانی بوخاری و مەسلیمەو ئیمامی ذەهەبیش فەرموویەتی: وایە. شێخی ئەلبانیش رحمەالله لە (سلسلة الأحاديث الصحيحة/٤٩٦/٤)دا دەفەرموێ: سەحیحە.

[٢] راستە لای موسلیم ژمارە (٨٧٠)یەو لای ئەبوداوود (٤٩٨١)، نەسائی (٣٢٧٩)یە.

پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی خەتیبێکی خراپ بوویت. بڵێ هەر کەسێک سەرپێچی خوای گەورەو پێغەمبەرکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بکات.. مەبەستی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەوەبوو کە ناشێت ناوی خوای گەورەو ناوی جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بەیەک راناوی دووانە (هما) کۆبکاتەوە، تا بیسەرانی وا نەزانن لە یەکێک لەسیفەتەکانیاندا هاوبەشن.

هەروەها دەبینین کە قسەی کابرایەکت رەتکردەوە کە عەرزیکرد: (إن شاءَاللّهُ وشِئْتَ) فەرمووی: (أتَجَعْلُني للّهِ نِدَّاًو قُلْ إذا شاءَاللّهُ ثُمَّ شِئْتَ)[1] واتە: ئەگەر خواو جەنابت حەزکەیت فەرمووی: کردتم بە هاوبەشی خوای گەورە، کە ئەو خەلقی کردوویت؟! بڵێ ئەگەر خوای گەورە حەز کات پاشان جەنابیشت حەز بکەیت.

-بوخاری لە سەیدنا عومەری کوڕی خەتتابەوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە گوێ ی لە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بوو کە فەرمووی: (لَا تُطْرُونِي كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ)[2] واتە: لە وەسفمدا، لە مەدحمدا زێدەڕۆیی مەکەن، هەر وەکو دیانەکان لە مەدحی عیسای کوڕی مەریەمدا زێدە رۆییان کرد. من هەر عەبدێکی خوام و بەس. بڵێن عەبدی خوای گەورەو نێرراوەکەی.

-ئیبنو حەجەری عەسقەلانی رحمەاللە دەفەرموێ: هۆی ئەوە کە پێغەمبەری صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وای فەرموو ئەوە بوو کە ئیمامی ئەحمەد دەگێڕێتەوە کە موعازی کوڕی

---

[1] نووسەری بەڕێز ئەمەشیانی هەر ئاوا هێناوەتەوەو وا دەفامرێتەوە کە هەر موسلیم گێڕابێتییەوە. وانییە.. بە لەفزی (أتجعلني) هەر نەمدۆزیەوە. لای نەسائی و ئیبنوماجەو ئیمامی ئەحمەدو بەیهەقی و دەیانیتر هەر بە لەفزی (أجعلتني)یە. وەکو: (أجَعَلْتَنِي معَ اللّهِ نِدَّاً، لا، بَلْ ما شاءَ اللّهُ وحْدَهُ) بوخاری لە: (الأدب المفرد ٧٨٧) ئیبنوماجە (٢١١٧)، ئەحمەد (٢١٤/١). شێخی ئەلبانی رحمەاللە لە (سلسلة الأحاديث الصحيحة/١٣٩)دا دەفەرموێ: سەحیحە.

[2] راستە. بوخاری (٣٢١٤)، ئەحمەد (١٥٢).

جەبەل خوا لێی رازی بێت ـدوای ئەوەی لە یەمەن گەڕایەوەـ عەرزی پێغەمبەری خوای صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کرد (يا رسولَ اللهِ رأيتُ رِجالاً باليَمَنِ يَسجُدُ بعضُهم لِبعضٍ، أفَلا نَسْجُدُ لَكَ؟ فقال رسولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لا تَطروني....) واتە: ئەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خەڵکم لە یەمەن بینی سوجدەیان بۆیەکترغغ دەبردو ئەرێ ئێمەش سوجدە بۆ جەنابت نەبەین؟! فەرمووی: زێدەڕۆیی لە مەدحمدا مەکەن... باقی فەرموودەکە.

-زۆر جار پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە کاتی زۆر لێنزیکی یاوەراندا پێیدە فەرموون: (انَّمَا انَا بَشَرٌ) لە هەموو بۆنەیەکدا وایدەفەرموو. کە یاوەرێک بێئاگا لە شتێکدا هەڵەیەکی بکردایە یەکسەر راستیدەکردەوە پێی..

بوخاری وموسلیم گێڕاویانەتەوە کە جارێک پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە نوێژی چوارینەی بە یاوەران کرد، پێنج رکاتی کرد، کە سەلامی دایەوە عەرزیانکرد: ئەرێ ئەی پێغەمبەری خوا، نوێژ زیادیکردووە؟ فەرمووی: چییە وادەپرسن؟ عەرزیانکرد: جەنابت پێنج رکاتت کرد! فەرمووی: (إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ، فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي)[١] واتە: منیش وەکو ئێوە بەشەرم، بیرم دەچێتەوە وەکو کە ئێوە شتتان بیردەچێتەوە. سەهوو دەکەن ئەگەر شتێکم بیرچۆوە بیرم بخەنەوە.

-تەنانەت لە ساتەوەختی سەرەمەرگیشییدا جەختی لەم مرۆڤێتییەی خۆی دەکردەوە. تەئکیدی لە پلەو پایەی بەشەرێتیی و عەبدێتیی خۆی بۆ خوای گەورە دەکردوە... موسلیم لە جوندوبی کوڕی عبداللهوە خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە پێنج شەوو رۆژ پێش کۆچی دوایی کردنی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فەرمووی: (وَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ كَانُوا

[١] بوخاری (٣٨٩)، موسلیم(٨٩٧).

يَتَّخِذُونَ قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ فَإِنِّي أَنْهَاكُمْ عَنْ ذَلِكَ)[١] واتە: ئەو قەومانەی پێش ئێوە گۆڕی پێغەمبەرو پیاوچاکانی خۆیانیان کردە جێ نوێژو نزرگەی پەرستن، نەکەن ئێوە مزگەوت لەسەر گورو مەرقەدان دروستکەن، من بەرهەڵستی ئەوەتان لێدەکەم.

-(مومیری) رۆژهەڵاتناس لەم بارەوە دەڵێ: (لە سەرەتای دینی محمدەوە بگرە تا کۆتایی، بەڵگەیەکت بەرچاو ناکەوێت بڵێت کە ئەم پیاوە ویستوێتی پلەیەک، یان سیفەتێکی خوایی بدرێتێ، یان قەومەکەی لە پلەو ئاستی مرۆڤێتیی باڵاتر دایبنێن) پاشان دەڵێ: (ئەمە لە کاتێکدایە کە ئەگەر وای بوویستایە بۆی دەچووەسەر، چونکە زەمانەکەی سەردەمی ئەو شتانە بوو)[٢].

دیارە کە ویستی خوای گەورە وابوو کە پێغەمبەرە بەرێزەکەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە سروشت و سیفەتی مرۆڤێتیی بەدەرنەبێت، چونکە دەیزانی و دەیوویست کە ئەم پێغەمبەرە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بۆ قەومێک، بۆ نەوەیەکی مرۆڤایەتیی نییە، بەڵکو بۆ هەموو نەوەکانی مرۆڤایەتییە. تا ئەو کاتەی ژیان کۆتاییدێت. ئەمەش ئەو سروشت و سیفەتە مرۆڤیانەی لە جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەوویست. خۆ خوای گەورە دەیتوانی هەندێک سیفەتی ئیزافی پێببەخشیایەو لە سروشت و سیفەتی گشتی مرۆڤی ئاسایی باڵاتر خەلقیبکردایا، بەڵام خوای گەورە دەیوویست هەر بە سیفەتی مرۆڤێتییە راقییەکەی ئەوە بهێنێتەدیی کە هێنایەدیی.. تا کەس وا نەزانێت کە ئەم دینە بە خودی پێغەمبەری خواوە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و بە ژیانیەوە پەیوەستەو سەلماندن و چەسپاندنەوەی فەرماندەو رێبەرێکی لە مرۆڤبەدەر دەخوازێت.. خوای گەورە ویستی وا

---

[١] نووسەری بەڕێز نوسیوێتی:(بگەڕێرەوە سەر الشیخ عبدالجلیل عیسی: اجتهاد الرسول ل: ١٢ و دواتریی. هەروەها: ابن تیمیه: منهاج السنة ل: ٣٣١.. فەرمووەدەکە: موسلیم ژمارە (٥٣٢)ە.

[٢] لە کتێبەکەی سەید ئەمیر عەلییەوە: (روح الاسلام ل: ٤٥) وەرگیراوە.

بوو کە ئەم پەیامە مەزنە جیهانییەی بەو پێغەمبەرە مرۆڤە بەڕێزەی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و بەو قەومە عەرەبە نەخوێندەوارە بچەسپێنێت و بڵاوبکاتەوە[١].

<u>خاڵی سێیەم: یاوەران لەسەر دیدو ڕێبازی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بوون:</u>

که ئەم دەقانەی قورئان و سوونەت (گوفتارو کردار و بڕیار) شاهێدیی مرۆڤێتیی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەدەن و ئەوە دەسەلمێنن کە جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عەبدو هەڵبژێرراوی پەیامی خوای گەورەیە، تا خوایەتی خوای گەورەو عەبدێتیی بەشەر بۆ خوا بسەلمێنێت و شەرعی خوایان لەناودا بچەسپێنێت. دوای ئەمە هەر جۆرە پاڵدانی سیفەتێکی خوایی بە جەنابی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قسەی بەتاڵ و ناڕەوا دەبێت. جا کە بۆ ئەم زاتە بەڕێزە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وابێت، بە تەئکید بۆ هەموو خەلیفەو حاکم و دەسەڵاتدارو ڕێبەرانی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامیش هەر وا دەبێت. بۆیە هەر کەسێک لافی هەر جۆرە سیفەتێکی خوایی بۆ خۆی یان بۆ هەر دەسەڵاتدارێک لێدابێت، زانایان و تەقواکارانی ئوممەت بەرەنگاری وەستاونەتەوەو نەیانهێشتووە ئەو ئینحیرافە خۆی بگرێت.

ئەوە بەڵگەنەویستە کە خولەفای ڕاشیدین و یاوەران خوا لێیان ڕازی بێت، هەروەها پێشەوایان و زانایانی تابعین و تابیعی تابیعین زۆر سووربوون لەسەر ئیقتیداکردن بە پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لە هەموو شتێکییدا، بەتایبەتی لە پاراستنی (تەوحید)دا بەپاکیی. نەیاندەهێشت بە هیچ کلۆجێک کەس سنووری مرۆڤێتیی وعەبدێتیی خۆی ببەزێنێت... دیمان کە چۆن سەیدنا ئەبوبەکر خوا لێی ڕازی بێت نەیهێشت بە (خليفة الله) بانگیبکەن، بەڵکو بە (خليفة رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).. لە یەکەمین

---

[١] اجتهاد الرسول ل: ٢٦.

ووتاری خیلافەتەكەشییدا دوای بەیعەتپێدانی فەرمووی: (أَيُّها الناسُ فَإِني قد وُلِّيتُ عليكم ولست بخيركم فإنْ أَحْسَنْتُ فَأَعِينُونِي وإِنْ أَسَأْتُ فَقَوِّمُونِي)[١] واتە: ھۆ خەڵكینە وا دەسەڵاتدارێتیتانم خرایە ئەستۆ من چاكتر ینتان نیم، ئەگەر كاری چاكم كرد یارمەتیم بدەن، ئەگەر كاری چەوتم كرد راستمبكەنەوە.

-سەیدنا عومەری كوڕی خەتتابیش خوا لێی رازی بێت لە وتاری یەكەمییدا كە بوو بە خەلیفە فەرمووی: (فإنّي امْرُؤ مُسلِمٌ وَعَبدٌ ضعيفٌ الا ما أعانَ اللهُ، ولَنْ يُغَيِّرَ الذي وَلِّيتُ مِن خِلافتِكُم مِن خُلُقِي شَيئاً إنْ شاءَ اللهُ. إنَّمَا الْعَظَمَةُ للهِ، وَلَيسَ لِلْعِبادِ منها شَئٌ فَلا يَقولَنَّ أحَدُكُمْ انَّ عُمَرَ تَغَيَّرَ مُنْذُ وَلَّى، وإنّي أعْقِلُ الْحَقَّ مِن نَفسي، وأتَقَدَّمُ وأُبَيِّنُ لَكُمْ أمْري، فَأيَّمَا رَجُلٍ كانَتْ لَهُ حَاجَةٌ أو ظُلِمَ مَظْلَمَةً أو عَتَبَ علينا في خُلُقٍ، فَليؤذِنّي، فإنَّما انَا رَجُلٌ مِنْكُم)[٢] واتە: من كابرایەكی موسوڵمانم عەبدێكی لاوازی خوای گەورەمو ھیچم پێناكرێت غەیری ئەوەی كە خوای گەورە تێیدا یارمەتیمدەدات. ئەوەش كە دەسەڵاتدارێتیم گرتۆتەدەست بەسەرتانەوە، ھیچ رەفتارو رەوشتێكم پێناگۆڕێت، مەزنیی و گەورەیی ھەر بۆ خوای گەورەیەو عەبدەكانی ھیچ پشكێكیان تێیدا نییە... كەستان نەڵێت عومەر لەوەتای بووە بە دەسەڵاتداری باڵا گۆڕاوە، نا خۆم ھەر بە حەقەوە بەستۆتەوە، دیدو ھەڵوێستی خۆمتان بۆ روونكردووەتەوە. ھەر كەسێك پێویستییەكی ھەبێت یان ستەمێكی لێكرابێت یان گلەیی لە رەفتارێكمان ھەبێت، با بێتە لام و حەقی خۆی وەرگرێت، من ھەر یەكێكم لە خۆتان.

دەبینین سەیدنا عومەر خوا لێی رازی بێت كە سەیدنا سەعدی كوڕی ئەبووەققاصی كرد بە ئەمیری لەشكری موسوڵمانان لە جەنگەكانی عێراقدا، پێش ھەموو شتێك ئاوا

---

[١] نووسەری بەڕێز ھەروا بێ سەنەد ھێناویتییەوە. دوای بەدواداچوونم لەم سەرچاوانەدا دۆزیمەوە الحمدلله: سيرة ابن هشام : ٢٤٠/٤، عيون الأخبار لابن قتيبة : ٢/ ٢٣٤، ابن كثير: البداية والنهاية ٣٣٢/٤.

[٢] محمد حسين هيكل: الفاروق عمر ب١ ل:١٠٦.

ئامۆژگاریی کرد: (يا سَعدُ بنُ وُهَيبٍ لا يَغُرَّنَّكَ مِن اللهِ أنْ قيلَ خَالُ رسولِ الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وصاحِبُهُ، فإنَّ اللهَ لا يَمحُو السَّيءَ بالسَّيءِ، ولكِنْ يَمحُو السَّيءَ بِالْحَسَنِ، وإنَّ اللهَ ليسَ بينَهُ وبينَ أحَدٍ نَسَبٌ إلَّا بِطَاعَتِهِ، فَالنَّاسُ شَرِيفُهم ووَضِيعُهم في ذاتِ اللهِ سواءٌ، اللهُ ربُّهمْ، وهُمْ عِبَادُهُ، يَتَفَاضَلُونَ بِالعَافِيةِ وَيُدْرِكُونَ ما عِنْدَ اللهِ بِالطَّاعَةِ، فَانْظُرْ الأمرَ الذي رأيتَ رسولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْذُ بُعِثَ إلى أنْ فارَقَنَا عليهِ فَالْزِمْهُ، فإنَّهُ أمْرٌ)واتە: هۆ سەعدی کوڕی وەهەیب ەوە مەغروورنەبیت کە دەڵێن خاڵی پێغەمبەری خوایت صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و یاوەری ئەویت. خوای گەورە خراپە بەخراپە ناسڕێتەوە. خراپە بە چاکە دەسڕێتەوە. خوای گەورە خزمایەتیی و.نەسەبی لەگەڵ کەسدا نییە. هەموو پەیوەندییەک بە خوای گەورەوە لە ڕێی گوێڕایەڵیی و ملکەچبوونەوەیە بۆی. ناودارو بێناوی خەڵکی لای خوای گەورە یەکسانن. پلەکارییان بەساغێتی ئیمان و چاکی دینداریتییانە، بە ملکەچیی فەرمانەکانیی دەستیان لە پاداشتی خوای گەورە گیردەبێت... تۆش بڕوانە ئەوەی کە پێغەمبەری خوای صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لەسەر بووەو پێوەی پابەندبووە، تۆش خۆتی پێوە پابەندکەو سەبریشی لەسەربگرە.

لەم دیدو روانگەوەیە کە دەبینین سەیدنا عومەر هەڵوێستی لە خێزان و خانەوادەو خزمانی خۆی و هەموو هۆزی بەنی عەدیی خۆی، توندو تیژبوو، تا کەس ئومێدی بۆ دروستنەبێت کە مادام سەیدنا عومەری خزمم بۆتە خەلیفە زیاترم دەستدەکەوێت... وایان لێهاتبوو خۆزگەیان دەخواست بە قەدەر خەڵکییان پێببڕێت!! یان زوو بیاندرێتێ!.

زەیدی کوڕی ئەسلەم خوا لێی رازی بێت دەگێڕێتەوە کە کاتێک سەیدنا عومەر کەوتە رێکخستنی دیوان (ناو تۆمارکردنی رەسمی خەڵکی، تا هەر یەکە پشکی خۆی لە زەکات و بەیتولمال وەربگرێت) بەنوعەدیی هاتنەخزمەتی تا ئەوانیش ناونووسبکات.. عەرزیانکرد: مادام جەنابت ناوی خەڵکی تۆماردەکەیت ناوی ئێمەش تۆماربکە.. فەرمووی (بَخٍ بَخٍ يا بَني عَدِيٍ! إنْ أرَدْتُمْ إلَّا الأكْلَ عَلَى ظَهري وأنْ أذهِبَ حسَناتي لَكُم! لا واللهِ حتَّى تَأتِيَكُمْ الدَّعوةُ وَلو انطَبَقَ علَيكُم الدَّفْتَرُ . إنَّ صَاحِبَيَّ سَلَكَا طَرِيقاً فَإنْ خَالَفْتُهُمَا خُولِفَ بِي واللهِ مَا أدْرَكْنَا الْفَضْلَ فِي الدُّنيا

والآخِرَةِ ولا نَرْجُو الثَّوابَ عِندَ اللهِ عَلَى عَمَلِنَا إلَّا بِمُحَمَّدٍ، فَهوَ أشْرَفُنا وَقَومُهُ أشرَفُ العَرَبِ ثُمَّ الأقْرَبُ فَالأقْرَبُ، ووَاللهِ لَئِنْ جاءتْ الأعاجِمُ بِعَمَلٍ وَجِئْنَا بِعَمَلٍ دُونَهم لَهُمْ أوْلَى بِمُحَمَّدٍ مِنَّا يَومَ الْقِيامَةِ فإنَّ مَنْ قَصَرَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ)[1] واتە: هەی هەی بەنوعەدیی... نیازتان وایە بە شانوباهوی من بخۆن! دەتانەوێت چاکەکانمتان بۆ بێت؟ نا، واللّٰه ناونووستان ناکەم تا نۆرەتان دێت، ئەگەر لە تیانووسەکەدا شوێنی زۆر مابێت جارێ ئێوە ناونووسناکەم... (مەبەستی ئەوەبوو کە بڕۆن دوای هەموو خەڵکی وەرن ناوتان دەنووسم) . پاشان فەرمووی: دوو هاوڕێکەی پێشم (پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و سەیدنا ئەبوبەکری صددیق خوا لێی رازی بێت کە هەردووکیان دەسەڵاتداری باڵای ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلام بوون) ڕێبازێکیان گرتەبەر کە ئەگەر پێچەوانەی ڕێبازی ئەوان رەفتاربکەم لە منەوە ئینحیراف دەستپێدەکات و دەمکەنە بەهانەی گۆڕینی ڕێبازی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و سەیدنا ئەبوبەکر... ئێمە هەر چاکەیەکمان لە دنیاو قیامەتدا بێتەدەست و هەر پاداشتێکمان _کە ئومێدمانە_ دەستبکەوێت، هەمووی سەرەنجامی ئاڕاستەکردنەکەی پێغەمبەری خوایە صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کە شەریفترین کەسی ناومانە، هۆزەکەشی شەریفترینی عەرەبن، ئینجا نزیکترین کەسیی. پاشان نزیکتر. ئینجا نزیک لێی(واتە جارێ ئەوانەی خانەوادەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ناونووسدەکەم، پاشان بەنوهاشم و ئینجا تیرەو بەرەبابەکانیتری قوڕەیش ئینجا خەڵکیتر).. بەخوا قەسەم کە قیامەت دێت ئەگەر غەیرە عەرەب بە دینداریتیی و تەقوای چاکتر لە عەرەب هاتن ئەوان نزیکتر دەبن لە محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وەک لە ئێمە. ئەو کەسەی بە کردەوەی چاک پێشنەکەوێت، بە نەسەب و خزمایەتی پێشناکەوێت.

دەورانی سەیدنا عەلی کوڕی ئەبوتالیبیش خوا لێی رازی بێت وابوو. هەندێکیمان لەکاتی رەتکردنەوەی زێدەڕۆیی دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی شیعەدا باسکرد، کە شیعە لە مەنهەج

[1] احمد بن علي القلقشندي: صبح الأعشى ب١٣ ل:١٠٧.

دەرچوون، چونکە سیفەتی خوایەتییان بەبەر ئیمامەکاندا کردووە.. لەسەیدنا عەلییەوە تا ئیمامەکانی تریان[١].

مامۆستا سەیید ئەمیر عەلی بە چەند رستەیەکی کورت و رەوانبێژانە حاڵەتەکە وێنادەکات کە دەڵێ: سەرۆکی دینی لە ئیسلامدا کە (امیرالمؤمنین)بوو، هیچ خەرمانەیەکی پیرۆز بە دەوری ناوو کەسایەتییەوە نەنەخشێنرابوو. لەبەردەستی رەعییەتەکەیدا بەرپرسبوو، هەر وەکو کە لێیان بەرپرسبوو... خەلیفەکانی یەکەم _تا کۆتا پلەی بەشەریی_ سووربوون لەسەر زوهدو دنیانەوویستی، بە قەدەر ئەوەندەی کە سووربوون لەسەر نان و ئەمان و ئاسوودەیی خەڵکی... ئەو ژیانە زاهیدانەی ئەوان ژیان، هەموو سیماو سیفەتێکی لە سیرەی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دەچوو کە پێی پەروەردەبووبوون و هەمیشە لەبەرچاویان بوو... هەر لە جێ و رێی پێغەمبەری خوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نوێژیاندەکردو ووتاریاندەدا. هەر لە ماڵەکانی خۆیاندا پێشوازیی و میوانداریی هەژارو نەدارو غەریبەیان دەکرد. گوێیان لە گلەیی و بۆڵە دەگرت. چجای لە سکاڵای ستەم کە لە ئاستییدا وا دەوەستان دەتووت ووشکبوون! خۆیان زۆر دوورگرتبوو لە هەموو سیماو سیفەتێکی دەسەڵاتی شاهانە، لە کۆشک و تەلارو مەراسیمی. لە حاشیەو خزمەت و رەسمییاتی.. هەموویان پێ کاو با بوو. ئەمما خۆشەویستیی و رێزو قەدریان لە ناخی هەموو رەعییەتەکەیاندا رەگی داکوتابوو. هەموو خەڵکی بەرامبەریان بەوەفابوون. کەس لێیان نەدەترسا، چونکە لە دادپەروەرییدا نموونە بوون. رەوشتیان زۆر باڵابوو. بە قەدەر ئەوەندەی زاهیدی دنیابوون، زاهیدی دەسەڵات و حوکمیش بوون[٢].

---

[١] سەرچاوەی پێشوو ل:٩٩.

[٢] روح الإسلام ل:٢٧٢.

لە دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی موسوڵمانەوە ئەوە ڕۆشن و نەگۆڕە کە مرۆڤێک لە قوڕ دروستبووبێت و ئەو هەموو کەموکورتیی و لاوازیی و نەزانییەی لەخۆگرتبێت، چۆن دەبێتە خاوەنی پشکێک لە سیفەتی خوایی؟! چجای هەموو سیفەتێک و یەکسان بوون پێی! مرۆڤێک کە ناتوانێت لە ڕووی وویستی خوادا بوەستێت، چۆن سیفەتی خوایەتی بەخۆی دەدات؟! مرۆڤێک با بەڕێزو مەزن و ڕەوشتبەرزیش بێت، با پێغەمبەرێکی مەعسوومیش بێت، چۆن لە عەبدێتی خوای گەورە دەردەچێت؟! چجای لەوەی خۆی بەگەلی خوا بزانێت! یان یەکێک بە کوڕی خوا بزانێت.. خوای تاکو پاک کە بە هیچ شێوەو رادەو برو چۆنیەتیەک، هیچ مەخلوقێک نییە لە هیچ سیفەتێکی خوای گەورەو بێوێنەدا هاوبەشبێت... کە لە هیچ سیفەتێکیدا هاوبەش و هاوشێوە نییە، ئیتر چون خوایەتی بۆخۆی زەوتدەکات؟![1].

[1] هاروڵد ب. سمێث: مذهب الإسلام في الإنسان ل: ٥٩. خصائص التصور الإسلامي ل:٢٢٣.

کۆتایی

بەفەزڵی خوای تاکوپاک

لەبەشی یەکەمی وەرگێڕانی کتێبی (رقابة الامة علی الحکام.. د. علی محمد حسین) بوومەوە سەعات ٢٢.٤٥ (دەی شەو) لە ٩-١٠/١٠/٢٠١٥ = ١٢/٢٤ذی الحجە /١٤٣٦ ک لە زیندانی کۆنگس ڤینگەری نەرویجی کەرۆژی (١٢٤١)ەم رۆژی زیندانمەو والحمدلله تا تەواوبوونی ئەم بەشەی ئەم کتێبە بڕی (٧٩٧٠) لاپەڕەی دەستیم لە زینداندا نووسیووە... خوای گەورە لێمی قبوڵکات و بیکاتە خێری بەردەوامی خۆم ودایکو باوک وخەسوو خەزورو ئەولادو کەسوکارم هەموو... ئامین... بێگومان خێزانی دڵسۆزیشم کە الحمدلله دوێنێ لە حەج هاتەوە ومنیش دووسبەی بۆ (٥٤)ەم جار دەچمەوە دادگای ئەم ستەمکارانە، بۆ وەڵامدانەوەی تۆمەتی (٣٧) سیوحەوتەم! لەماوەی ئەم (١٣) سێزدە ساڵ و نیوەدا !!.

والحمدلله رب العالمین

بە قەڵەمی ژمارە ١٣٧.

دادگایی یەکەم لە١٠/١٢ – ١٠/١٧ دەخایەنێت بەڵکو ان شاء الله لە دوومانگی داهاتوودا وەرگێڕانی ئەم کتێبە تەواو بکەم، کە ئومێدەدارم لە پەیمانگای دیراساتی سیاسی (ماوەردیی) دا بخوێندرێت.

١٢٤١ رۆژ زیندان – ١٢٢ رۆژ کە تێمدا نەنووسیون = ١١١٩ رۆژ ٧٩٧٠/١١١٩= ١٢ر٧ .. رۆژی ٧لاپەڕە دەسخەت (وکان فضل الله علیک عظیما)

ناوەڕۆك

بابەت	ناوەڕۆك
پێشەكی	٦
گۆشەنیگایەک لە دیدو تێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلامییەوە.	٨
زاراوەی عەقیدە .	١١
باسی یەكەم: سەرچاوەی بنەما عەقائیدییەكان لە ئیسلامدا.	١٤
بڕگەی یەكەم: سەرچاوەی بنەما عەقائیدییەكان	١٤
بڕگەی دووەم: حەق یەكە.	٢٠
بڕگەی سێیەم: بنەما عەقائیدییەكانی دیدو تێڕوانین لە ئیسلامدا.	٢٢
بڕگەی چوارەم: گرنگی دیاریكردنی بنەما عەقائیدییەكان و سیفەتیان.	٢٦
بڕگەی پێنجەم: گرنگی دیاریكردنی بنەما عەقائیدییەكان و سیفەتیان.	٣٠
باسی دووەم: دەربارەی تەوحید.	٣٢
بڕگەی یەكەم: تەوحید بناغەی سەرەكی یەكەمینی ئیسلامە.	٣٢
بڕگەی دووەم: ئیسلام و تەوحیدی پاكوپوخت.	٣٥
بڕگەی سێیەم: تەوحید لە دەقەكانی قورئانی پیرۆزدا.	٣٩
خاڵی یەكەم: سەلماندنی یەكبوونی خوای گەورە.	٣٩
خاڵی دووەم: ڕەتكردنەوەی بەڵگەی كافران.	٤٧
خاڵی سێیەم: بەڵگەی بنبڕ لەسەر تاقانەیی خوای گەورە	٥٧
بڕگەی چوارەم: تەوحید لە فەرموودەدا.	٦١
بڕگەی پێنجەم: تەوحیدو سیستمی حوكمی كۆمەڵگەی ئیسلامی.	٦٥
خاڵی یەكەم: ئیسلام جەختی زۆر لەسەر تەوحید كردۆتەوە.	٦٥
خاڵی دووەم: كاریگەری تەوحید لەسەر تاكوكۆ.	٦٧
باسی سێیەم: مرۆڤ و بریكاریی خوای گەورە لەسەرزەمین.	٧٨
بڕگەی یەكەم: هەبوونی مرۆڤ پێش خەلقبوونی بەشەرێتییەتی.	٨٠
خاڵی یەكەم: ئەو (ئەمانەت)ە خواییەی بە مرۆڤ درا.	٨١

خاڵی دووەم: شاهیدییدانەکەی یەکەمجاری مرۆڤ.	٨٤
بڕگەی دووەم: پرۆسەی بریکاریی (خیلافەت).	٨٧
خاڵی یەکەم: پێناسەی بریکاریی.	٨٨
خاڵی دووەم: بریکاریی مرۆڤ لە قورئانی پیرۆزدا.	٩٠
بڕگەی سێیەم: چۆنیەتی سەلماندن و چەسپاندنی بریکاریی.	٩٤
خاڵی یەکەم: حیکمەت لە بریکاریی.	٩٤
خاڵی دووەم: مەرجەکانی شایستەبوونی بریکاریی.	٩٧
خاڵی سێیەم: مەبەست یان ئامانجی بریکاریی.	١٠٠
بڕگەی چوارەم: بریکاریی مرۆڤ و سیستمی حوکمڕانی لە ئیسلامدا.	١٠٥
خاڵی یەکەم: جۆرەکانی بریکاریی.	١٠٦
خاڵی دووەم: بریکاریی بە بێ دەوڵەت نایاتەدیی.	١٠٩
خاڵی سێیەم: خیلافەت سەلماندنی مرۆڤایەتی مرۆڤە.	١١٣
خاڵی چوارەم: سەربەخۆیی مرۆڤ.	١١٥
١.ئازادی هۆکارە نەک ئامانج.	١١٧
٢.ئازادی مافێکی ڕەسەنی مرۆڤە	١١٩
٣.ئازادی و ڕێکخستنی کۆمەڵگە.	١٢١
٤.ئازادی و سیستمی سیاسیی لە ئیسلامدا.	١٢٢
بڕگەی پێنجەم: سزای شەرع دەربارەی بەزاندنی سنووری بریکاریی.	١٢٥
باسی چوارەم: پەیوەندی حاکمی موسوڵمان بە خوای گەورەوە.	١٢٨
بڕگەی یەکەم: هۆکانی دروستبوونی تیۆری سیاسیی بەشەریی.	١٣١
بڕگەی دووەم: تیۆرییە دینییەکان لە فیکری بەشەرییدا.	١٣٥
خاڵی یەکەم: دەسەڵاتدار لە سروشتی زاتی خوایە.	١٣٦
خاڵی دووەم: تیۆری مافی خوایی پیرۆز (ڕاستەوخۆ).	١٣٧
خاڵی سێیەم:تیۆری مافی خوایی لاوەکی (ناڕاستەوخۆ).	١٣٨

بڕگەی سێیەم: گومانی (مافی خوایی) حوکمڕان لە فیکری ئیسلامییدا.	١٤٢
گومانی یەکەم: حاکم دەسەڵاتی لە خواوە وەرگرتووە.	١٤٤
گومانی دووەم: خەلیفایەتی وەکو پێغەمبەرێتییە.	١٤٦
گومانی سێیەم: ئیسلام حکومەتی ڕاستەوخۆی خوایە.	١٤٧
گومانی چوارەم: ئیسلام دینەو دەوڵەتی نەخواستووە.	١٥٠
ڕەواندنەوەی گومانی یەکەم.	١٥٧
ڕەواندنەوەی گومانی دووەم.	١٦٠
ڕەواندنەوەی گومانی سێیەم.	١٦٧
ڕەواندنەوەی گومانی چوارەم.	١٧٣
بڕگەی چوارەم: تیۆریی مەودودیی دەربارەی حاکمێتی خوای گەورە.	١٧٤
خاڵی یەکەم: کورتەی تیۆرییەکە.	١٧٤
خاڵی دووەم: ڕەخنە لە تیۆرییەکەی.	١٧٨
بڕگەی پێنجەم: ناوبردنی حاکمی موسوڵمان بە خلیفةالله.	١٩٣
بڕگەی شەشەم: مرۆڤێتی پێغەمبەری خوا ﷺ.	٢٠١
خاڵی یەکەم: مرۆڤێتی پێغەمبەر ﷺ لە قورئاندا.	٢٠٢
خاڵی دووەم: مرۆڤێتی پێغەمبەری ﷺ لە سوننەتدا.	٢٠٧
خاڵی سێیەم: یاوەران و دیدو ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ.	٢١٠
کۆتایی	٢١٨
ناوەڕۆك	٢١٩

زانکۆی ئازادی دیراساتی ئیسلامی (زادی)
ئامادەیی ئامەد

ماڵپەر
zadyreman.com
فەیسبووك
fb.com/zadyreman
هەژماری تویتەر
twitter.com/zadyreman
هەژماری ئینستاگرام
instagram.com/zadyreman
ئیمێڵ
zadyreman@gmail.com